قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ ؕ

ته ورته ووایه چي هر یو له حسنې او سیئې څخه له جانبه د خدای ﷻ دي حسب ارادته لانه هو الخالق على الاطلاق، یعنې حسنه په تفضل او احسان دی او سیئه یې انذار او انتقام دی على مقتضى حکمته، او پر خدای ﷻ دا نه ده روا چي له چا څخه انتقام اخلي په شوم د بل چا، نو نسبت د شوم و علیه الصلوة والسلام ته کول او سره ددې چي دوی په کفر او معاصیو کي غرق دي دا ددوی لوی حماقت دی او ظاهر البطلان خبره ده.

فَمَالِ هٰٓؤُلَآءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُوْنَ يَفْقَهُوْنَ حَدِيْثًا ۝۷۸

پس څه عارض پېښ سو دغه قوم ته یعنې کافرانو ته چي قریب نه ده چي دوی به پوه سي په خبره، یعنې بالفعل پوهېده خو بېخي نسته.

پوه سه: چي بعض مفسرین وایي چي مراد له حدیث څخه قرآن مبارک دی، ولي که د قرآن پر آیتو دوی ښه غور کړی وای، نو دا به ورته معلومه سوې وای چي خیر او شر ټوله له جانبه څخه د خدای ﷻ دي حسب حکمته و ارادته، او دا په هم ور معلومه سوې وای چي خدای ﷻ چاته عذاب نه ورکوي په عمل یا په شوم د بل چا، او بعض مفسران وایي چي په هیڅ شي نه پوهېږي فهم کالانعام بل هم اضل فضلاً عن فهم القرآن.

فائده: متعلقة بقوله اینما تکونوا آه" پوه سه چي د علماء پر دې اجماع ده چي مرگ لره نه مرض معلوم سته او نه سن معلوم سته او نه اجل معلوم سته حکمت د خدای ﷻ دادی چي مسلمان باید هر وخت د مرگ لپاره آماده باش وي.

وفي الحدیث اکثروا ذکر حازم اللذات یعنې الموت، وقال الله تعالى "کل نفس ذائقة الموت" نو باید همېشه د مسلمان مرگ په سترگو او په زړه وي، او په مال او قصورو غره نه سي، ولي چي دا شیان به پاتېږي او دی به ځني ځي، او دلیل ته هم ضرورت نسته ولي چي هر سړي دا حال په مشاهده لیدلی دی، بیت

پند گیر از مصائب دیگران — تا نگیرند دیگران زتو پند
نرود مرغ سوی دانه پراز — چودیگر مرغ بیند اندر بند

قال السعدي الشيرازي قدس سره

جهان ای پسر ملک جاوید نیست زدنیا و فاداری امید نست
نه بر باد رفتی سحرگاه وشام سریري سلمان علیه الصلوة والسلام
باٰخر ندیدی که برباد رفت خنک آنکه با داد و دانش برفت

مسلمان لره پکار ده چي په خیر باقي بعد الموت کي دنیا مصرف کړي لکه یو مدرسه وقفي جوړه کړي او یا پول جوړ کړي او یا په علوم دینه وو کي یو کتاب تصنیف کړي، او یا یو مسجد د مسلمانانو د لمونځو لپاره جوړ کړي، لکن داسي مسجد نه چي په منځ کي د مسلمانانو تفریق پیدا کوي او یا و قدیم مسجد ته د ضرر رسولو لپاره وي، ولي که د باني هغه نیت وي هغه ته بیا مسجد ضرار وایي او لمونځ پکښي مکروه دی.

مَآ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ

هغه چي تاته ورسېږي اې انسانه یو نعمت لکه مال او دولت او صحت وعافیت دا له جانبه څخه د خدای جل جلاله ده صرف فضل او احسان د خدای جل جلاله دی، یعنې په عباداتو سره که څه هم موافق د شریعت غراوي که فرائض او نوافل وي، که بدني او مالي وي همه و همه د خدای جل جلاله د موجوده نعمتو شکر نه په اداء کېږي فضلاً عن استحقاق الاجر والجنة، ولهذا قال خیر البشر ﷺ من من احد یدخل الجنة الا برحمة الله قیل ولا انت قال ولا انا" رواه البخاري ومسلم عن ابي هریره رضي الله عنه.

وَمَآ اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَّفْسِكَ ؕ

او هغه چي تاته ورسېږي یوه سیئه یعنې البلاء من فقر ومرض وغیر ذالک، نو هغه ستا د نفس د خوا دی یعنې نفس ته باعثه کړې پر بعضې معاصیو، نو دا سیئه د هغو معاصیو جزاء او عقوبت دی پر دې دنیا، او ستا جزاء ده د سیئه عملو یعنې د بل چا له شوم څخه نه ده لکه یهودانو او منافقانو د فقر او مسکنت نسبت و شوم ته د علیه الصلوة والسلام او اصحابو رضي الله عنهم کاوه. نو دغه انسان مصیبت زده که کافر وي نو دا دنیا وي مصیبت یو نمونه خدای جل جلاله ورښیي د

عذاب اخروي، او كه مصيبت زده شخص مسلمان وي، نو دا مصيبت دنيوي به يې كفاره سي د گنهو دده، او يا به يې د درجو د لوړوالي سبب سي، په متفق عليه حديث كي راغلي دي چي روايت يې بي بي عائشي ﷺ كړى دى "ما من مصيبة تصيب المسلم الا كفر الله بها عنه حتى الشوكة يشاكها" نسته يو مصيبت چي مسلمان ته ورسېږي مگر نه خداى ﷻ دده گناه ور رژوي په هغه مصيبت سره حتى يو ځوز (اغزى) چي په جگ سي.

وَأَرْسَلْنَكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا

پوه سه: چي جار او مجرور متعلق دي په "ارسلناک" پوري نو "رسولا" يا مفعول مطلق او يا حال دى لپاره د تاكيد، نو ترجمه يې داسي ده چي موږ ته استولى يې و خلگو ته رسول، يا حال كونک رسولاً، او كه جار او مجرور په رسولاً پوري متعلق وي، نو يې معنا داسي ده موږ ته استولى يې رسول و ټولو خلگو ته يعنې عموم د خلگو فائده كوي لكه په بل آيت كي چي راغلي دي "وما ارسلناک الا كافة للناس" يعنې ستا رسالت يوازي په عربو پوري نه دى خاص، بلكي د عربو او عجمو دواړو رسول يې بلكې د جن لپاره هم رسول يې.

وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

كافي دى خداى شاهد ستا پر رسالت باندي چي له جملې ځخه د شاهدى د خداى نزول القرآن المعجز ونصب سائر المعجزات وبالخصوص خاتم النبوة قال الشيخ فريد الدين العطار.

دعودتش فرمود به هرخاص وعام — نعمت خود را باوكرده تمام
مبعث امت وي نكوهش بتان — امت او بهترين امتان
برميان دو كتف خورشيد وار — داشته مهر نبوت آشكار

پوه سه: چي په منځ كي د دوو وږو د عليه الصلوة والسلام مهر نبوت اشاره ده و عصمت ته دده له وسوسه څخه د شيطان، ولي خناس مردود له مابين الكتفين څخه خپل خرطوم داخلوي او د انسان و زړه ته يې رسوي او هلته په زړه كي

وسوسې ور اچوي، نو که سړی ذکر د خدای ﷻ خنس یعنې شیطان یې ترشا سي وکذالک سمي بالخناس.

پوه سه: چي مهر نبوت د علیه الصلوة والسلام د ورو په منځ کي یوه غوښه وه په اندازه د خیمې د تڼۍ او یا د یو مرغه د هګۍ، او د هغه پر شا وخوا باندي وېښتان وه مائل و خضرت ته، او پر هغه غوښه په قدرت الهي نوشته وه محمدٌ نبي امین.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ ۖ

یعنې څوک که اطاعت د رسول وکړي هغه اطاعد د خدای کړی دی، ولي چي رسول علیه السلام خو مبلغ دی او آمر په حقیقت کي خدای ﷻ دی.

پوه سه: چي بغوي رحمة الله علیه وايي چي څه وخت چي به علیه الصلوة والسلام دا ویل "من اطاعني فقد اطاع الله ومن احبني فقد احب الله" نو بعض منافقانو به ویل مایرید هذاء الرجل الا ان نتخذه رباً کما اتخذت النصاری عیسی بن مریم ربا" نو دآیت نازل سو یعنې چي علیه الصلوة والسلام به دا ویل من اطاعني فقد اطاع الله" هر چاچي زما اطاعت وکړی، نو د خدای ﷻ اطاعت یې وکړی او څوک چي زما سره محبت کوي نو په تحقیق د خدای ﷻ سره یې محبت وکړی.

وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ﴿٨٠﴾

پوه سه: چي "ومن" مبتداء ده خبر یې محذوف دی، وقوله "فما ارسلناه آه" دلیل دی د خبر محذوف، والتقدیر "من تولی عن طاعتک فلا تهتم به" که څوک ستا له فرمانبرداری څخه سر وغړوي نو یې غم مه کوه، ولي چي موږ ته نه یې استولی پر دوی باندي محافظ د اعمالو ددوی، ولي چي ما علیک الا البلاغ المبین وقد بلغت الرسالة وعلینا الحساب، نو "حفیظاً" حال دی د کاف له ضمیر څخه د مفعول د "ارسلناک"

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ

یعنې منافقان وايي چي تا به دوی امر کړه په یو شي سره "طاعة" خبر د محذوف مبتداء ده ای امرنا طاعة.

پوښتنه: حق خو دا وچې دوی "طاعة" په نسب سره ویلای وای یعنې نطیعک طاعة لکن دوی عدول ورفع ته وکړی للدلالة علی الدوام والثبات.

فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ ۖ

نو چې دوی ووځي ستا له حضور څخه تغیر او تبدیل ورکوي، کذا فسره قتاده والکلبي لفظ "بیت" او ابو عبیده رحمة الله علیه وایي چې معنا د "بیت" قدروا لیلاً غیرما اعطوک من العهد نهاراً، نو پر دې تقدیر مشتق له "بیتوته" څخه دی، یوه ډله ددوی غیر له هغه چې دې طائفې به ویل فالضمیر في تقول راجع ای الطائفة، یعنې درواغ او مخالف د هغه خبري کوي چې ستا په حضور کې کړې وه من العهد والوصیة والنصیحة.

وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ ۖ

او خدای جل جلاله نوشته کوي یعنې امر ورکوي چې نوشته کړي ملکي مایبیتون تاچه دوی ته پوره جزاء ورکړي، او یا دآیت معنا داده چې خدای جل جلاله نوشته کوي په جمله کې د مایوحی الیک تاچې تاهم خبر کړي په اسرار د دوی.

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۚ

نو ته اعراض وکړه ددوی څخه او باک مه په کوه، او یا معنا داده چې پر دوی مخامخ ملامتیامه وایه او اخبار او اعلان مه کوه په نومانو ددوی د اصحابو، او ته تکیه پر خدای جل جلاله کوه په ټولو کارو کې خصوصاً د منافقینو په باره کې.

وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾

او کافي دی خدای جل جلاله تا لره "وکیلاً" یعنې چې تفویض د ټولو کارو خدای جل جلاله ته وکړې.

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ ۚ

آیا فکر نه وهي منافقان په قرآن کې، اول په نظم کې د قرآن او دویم په معنا کې د قرآن او په هغه عجائب او غرائب او فصاحت او بلاغت فائقه کې د قرآن، او په قصص موافقه وو کې د قرآن چې د تورات او انجیل سره دی او په امثال ښائسته وو کې د قرآن الی غیر ذالک، تاچه دوی ته به دا واضح سي چې قرآن

کلام البشر نه دی.

وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ

او كه چېري وای قرآن له جانبه د غیر الله لکه مشرکانو چي به ویل چي محمد ﷺ دا قرآن له ځانه جوړوي په کرار کرار که د خدای له خوا وای، نو په یوه وار به نازل سوی وای لکه تورات او انجیل.

لَوَجَدُوْا فِيْهِ اخْتِلَافًا كَثِيْرًا ﴿۸۲﴾

دوی به پیدا کړی وای ډېر اختلاف، یعنې معاني د قرآن به سره نقیض وای یو د بله سره، او الفاظ د قرآن بعض فصیح او بلیغ یعنې پر قانون د عربیت به برابر وي، او به یې رکیک خلاف البلاغة وای، او بعضې قصې به یې د تاریخ سره برابري وای او بعضې به یې د تاریخ خلاف وای، او د بعضو سورتو اتیان بالمثل به یې کېدای سوای، ولې قوت بشري دونده توان او طاقت نه لري چي دونده لوی کتاب دی بې مذکوره نواقصو جوړ کړي.

پوښتنه: په قرآن مبارک کي خو ناسخ او منسوخ سته، نو دا اختلاف نه دی او که څرنګه؟

ځواب: یا دا اختلاف په اعتبار د احوالو د خلګو دی او د مصالح د زمانو دی.

درویش وایي: چي تحقیق د نسخ په تفسیر کي د هغه آیت مطالعه کړه "ماننسخ من آیة او ننسها الی آخیر الآیة"

وَإِذَا جَآءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوْا بِهٖ

چي و به رسېدی دوی ته یعنې منافقانو ته او یا ضعیف الرای مسلمانانو ته یو شی له حال څخه د سرایا وو چي علیه الصلوة والسلام به یوه خوا او بله خوا ته استولې وې که به د امن حال و چي فتح پر دښمن به وه او سلامت د سرایا به وه او یا له خوف څخه چي شکست د مسلمانانو به پکښې و، نو دغو منافقانو او یا دا ضعیفه مسلمانانو به دستي دا خبرونه ونشر او اشاعت ته وسپارل او د علیه الصلوة والسلام د نشر او اشاعت فکر به یې نه ساتی.

پوه سه: چي بغوي رحمة الله علیه په شان نزول کي ددې آیت داسي ویلي دي چي علیه

الصلوة والسلام به کوچني فوجونه د لسو کسانو څخه نیولې بیا تر څلورو سوو کسو پورې بعضې بانډو او قریو ته د کافرانو استوله د جنګ لپاره چې هغو ته په عربي سرایا ویل کېدل چې له سِر څخه ماخوذ دی یعنې په پټه استول، نو چې سرایا به غالبه سوې پر کافرانو او یا به مغلوبه سوې منافقانو کشف الحال ددوی کاوه په ذریعه د جاسوسانو، نو دستي به یې حال د سرایا وو که په غالبه و که مغلوب په مدینه کې مسلمانانو ته شائع کړی، دمخه تر دې چې د علیه الصلوة والسلام سره مشوره وکړي، نو په صورت کې د مغلوبیت د سرایاوو د مدینې والو زړونه به ضیعف او غم جن سوه، او دغه بعض ضعیف الرای مسلمانانو به هم ورته اشاعت کاوه، او یا به علیه الصلوة والسلام ودوی ته خبر ورکړی بما اوحی الیه من فتح او ظفر او یا د تخویف وحي به یې ورته بیان کړې دوی به دستي شائع کړې.

پوښتنه: په دې اشاعت د خبر د سرایا وو یا امن او یا خوف څه مفسده وه چې خدای جل جلاله په ذم کې د منافقانو دا خبره وکړه؟

ځواب: خبره د امن د سرایا چې خصم و اورې د ځان په ساتنه ډېر کوشش کوي، او که د هزیمت د سرایاوو خبر واورې جنګ ته نوره ادامه ورکوي.

وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ

او که دوی رد کړی وای خبر د امن او خوف د سرایاوو و رسول الله ﷺ او خاوندانو ته د رایې یعنې الصحابة الکرام کابی بکر وعمر وعثمان وعلي رضي الله عنهم، ولې دوی صاحب د بصارت دي.

پوښتنه: چې دغه مذکوره صحابه کرام چې اولوا الامر یې وبلل، ولې چې نور صحابه له دوی څخه امر غواړي غالباً او یا امر په معنی د مشورې دی او نبي علیه السلام به ددوی سره مشوره کول دمخه تر دې چې خلګ به یې په یو شي سره امر کول او خلګ یې امر کول بالاقتداء بهم، چناچه ترمذي د ابو سعید الخدري رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چې علیه الصلوة والسلام وویل اقتدوا بالذین من بعدي ابی بکر وعمر رضي الله عنهما.

لَعَلِمَهُ الَّذِيْنَ يَسْتَنْبِطُوْنَهٗ مِنْهُمْ ؕ

پوه سه: چي اصل معنا د د استنباط استخراج ده يعنې يستخرجون بانظارهم يعني الصحابة مايليق بذالک الامر من الاشاعة او الاخفاء، والمراد بالموصول النبي ﷺ و اولوا الامر من الصحابة رضي الله عنهم.

فائده: په راوړو کي د موصول اقامة د اسم ظاهر ده په ځای کي د ضمير لان الحال يقتضی ان يقال لعلمهم لسبق ذکر النبي ﷺ و اولی الامر قريباً، والنکتة فيه اظهار فخامة شانهم.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهٗ

که نه وای فضل او رحمت د خدای پر تاسي قريشو باندي خصوصا او پر ټولو عربو عموماً يعنې بارسال الرسول العربي القريشي وانزال القرآن بلسان العرب.

لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطٰنَ اِلَّا قَلِيْلًا ﴿۸۳﴾

تاسي به متابعت کړی وای د شيطان مگر لږو کسانو.

پهـ سه: چي استثناء راجع ده وضمير ته د "اتبعتم" يعنې ستاسي څخه به لږ کسان وايي چي د اضلاله د شيطان په دعوت وشرک ته به يې ځان ساتلی.

پوه سه: چي بعض انسانانو ته خدای ﷻ عقول سليمه ورکړي وي چي له خيرو څخه د هوا او هوس او خواهشاتو نفسانيه وو يې خلاص کړي وي، نو هغه خپل نوراني زړه په دې خدای ﷻ پوه کړي چي عبادت د بتانو پوچ او بې اصله کار دی، لکه زيد بن عمر بن نضيل، رقة بن نوفل ابن عم خديجة الزهراء زوجة النبي ﷺ، نو دا يوه بله نوع ده له فضل څخه د خدای ﷻ "يعطيه من يشاء" او بعض مفسرين يې حذف د موصوف مفعول مطلق بولي والتقدير "اتبعتم الشيطان الا اتباعاً قليلاً" يعنې في بعض الامور، ولي چي د ځان ساتنه له متابعت څخه د شيطان له تعليماتو څخه د قرآن عزيز او د تبليغاتو د رسول الله ﷺ لاس ته راځي، ولي عقول د خلگو په حسن د بعضو کارو او په قبح کي د بعضو کارو کافي نه دی، نو بايد خبرونه د سراياوو من الفتح والهزيمة تاسي تر امر د رسول الله ﷺ ځنډولی وای او

قبل الوقت او قبل امره ﷺ مو شائع کړی نه وای.

درویش وایي: چي پر دې تقدیر ربط د آیت "ولو فضل الله آه" د مخني آیت سره "ولو ردوه آه" ښه واضح سو فافهم فانه سانح عزیز.

درویش وایي: چي شیخ نجم الدین قدس سره په تاویلاتو نجمیه وو کي داسي ویلي دي چي شاید دا استثناء یعني الا قلیلاً به و ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته راجع وي، ولي چي ابو بکر رضی الله عنه دمخه تر بعثت د علیه الصلوة والسلام رسولاً دده سره هم رایه و، چي عبادت د بتانو لکه چي قریشو کاوه باطل او اغلظ کار باله.

درویش وایي: چي چونکه خدای جل جلاله دمخه حال د هغو کسانو بیان کړی چي له جنګ څخه د کفارو یې ډېره کول او ددوی قولونه یې هم بیان کړه "وقالوا ربنا لم کتبت علینا القتال آه" او ددوی حال یې هم بیان کړی بقوله تعالی "یخشون کخشیة الله آه" په دې آیت کي یوازي خدای جل جلاله علیه الصلوة والسلام مخاطب وګرځاوه ولو کان وحده او وعده د نصر یې ورسره وکړه او دا خدای جل جلاله ورته ښکاره کړه وتاته تاوان نه رسوي او د قتل د غیر پر تا مواخذه نسته.

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

ته اې محمد ﷺ جنګ کوه په لار کي د خدای جل جلاله، یعنې که څه هم نور مسلمانان له جهاده کښېني او تا یوازي پرېږدي.

لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ

تاته تکلیف نه درکول کېږي مګر په فعل د خپل ځان بحذف المضاف یعنې تاته ضرر نه کوي مخالفت او تقاعد عن القتال ددوی، بغوي رحمة الله علیه وایي چي ابو سفیان چي له جنګ څخه فارغه سو او اوویا کسه نامور صحابه کرام رضی الله عنهم یې شهیدان کړه چي په هغو کي سید الشهداء حمزه رضی الله عنه هم و، نو ابو سفیان و علیه الصلوة والسلام ته ور ناري کړې اوس خو داغه مړي بس ته په راتلونکي کي به زه او ته په بدر صغری کي بیا یو جنګ سره کوو علیه الصلوة والسلام ورته وویل ان شاء الله تعالی، نو د بدر صغری د مېلې موسم د ذی القعدې له اول څخه شروع کېدی، نو چي وخت د بدر صغری راورسېدی، نو علیه الصلوة والسلام

مسلمانانو ته بلنه د وتلو ورکړه د بعضې مسلمانانو دا خروج خوښ نه و، كذا خرج ابن جرير عن ابن عباس رضي الله عنه، نو عليه الصلوة والسلام وويل "والله لاخرجن ولو وحدي" زه به وزم بدر صغرى ته كه څه هم يوازي يم.

وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ

او ته باعثه کوه مسلمانان پر جنگ د کفارو او پر خروج و بدر صغرى ته، ولي چي ستا وظيفه تبليغ او تحريض دى، وما عليك الا البلاغ المبين.

عَسَى اللَّهُ أَن يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ

شايد خداى جل جلاله به بند کړي ستاسي جنگ د هغه کسانو سره چي کافران دي يعنې ابو سفيان وحزبه.

پوه سه: چي "عسى" ويل د خداى پاک لکه وعداه محتوم ده، نو عليه الصلوة والسلام سره د اوويا کسانو بدر صغرى ته راهي سوه.

پوه سه: چي ابو سفيان چي وعده يې د رسول الله ﷺ سره د بدر صغرى کړې وه، نو څه وخت چي موسم د بدر صغرى را ورسېدى خداى جل جلاله يې په زړه کي رعب او بېره پيدا کړه او نه راغلى، کوم مسلمانان چي راغلي وه د بدر صغرى په بازار کي يې خريد او فروخت سره شروع کړى او ښې ښې گټې يې وکړې، او خداى جل جلاله خپله وعده په هغه آيت کي کړې وه "عسى الله آه" او په بل ځاى کي يې د قرآن داسي ويلي دي په باره کي د مسلمانانو چي بدر صغرى ته تللي وه "فانقلبوا بنعمة من الله وفضل لم يمسسهم سوء"

درويش وايي: چي دا قصه مفصله په سورت آل عمران کي تېره سوه.

وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنكِيلًا ﴿٨٤﴾

او خداى پاک سخت دى په دبدبه کي او عظيم السلطنة او سخت دى په عذاب ورکولو کي د کفارو تر قريشو وغيرهم.

مَّن يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُن لَّهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا ۖ

که څوک د بل چا ښه شفاعت وکړي يعنې په شفاعت سره ضرر ځني دفع کړي

او جلب د نفع ورته وکړي او خاص د خدای ﷻ د رضا لپاره، دې شافع ته به خدای پاک ورکړي برخه د شفاعت یعنې ثواب د شفاعت.

پوه سه: چې مجاهد رحمة الله علیه وایي چې شفاعت کونکي ته خدای پاک ثواب د شفاعت ورکوي که څه هم شفاعت قبول نه سي، کذا روی ابن ابي حاتم رحمة الله علیه.

له ابو موسی اشعري رضي الله عنه څخه روایت دی چې یو سړی چې به علیه الصلوة والسلام ته راغلی او طلب د حاجت به یې ځني کاوه، نو علیه الصلوة والسلام به پر موږ مخ را واړاوه او راته وه به یې ویل "اشفعوا تؤجروا" تاسي شفاعت ددې سړي ماته وکړئ او ثواب د شفاعت حاصل کړئ ویقضی الله علی لسان نبیه ماشاء بخاري مسلم، او په بل حدیث کي راغلي دي چې علیه الصلوة والسلام وویل "الدال علی الخیر کفاعله" رواه البزار عن ابن مسعود رضي الله عنه یعني په ثواب کي سره برابر دي.

پوه سه: چې یو له شفاعت حسنه څخه و مسلمان ته دعاء ده، عن ابي درداء رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ اذا دعاء الرجل لاخیه بظهر الغیب قال الملائکة امین ولک بمثل ذالک، که یو سړي دعاء وکړه لپاره د ورور یعنې د بل مسلمان په غیاب کي د هغه، نو ملکي وایي امین او تاته هم مثل ددغې دعاء درکول کېږي، او ابن عباس رضي الله عنه وایي شفاعت حسنه اصلاح بین الناس ده او بعض وایي شفاعت حسنه ښه خبري دي د خلکو په منځ کي چې غرض یې ثواب او خیر وي.

درویش وایي: چې ددغو نامورو روایانو رضي الله عنهم غرض حصر نه دی فیما قالوا بل قال "کل واحد منهم ذکر الاهم من الشفاعة عنده" والله اعلم بالصواب.

وَمَنْ يَّشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَّكُنْ لَّهٗ كِفْلٌ مِّنْهَا ؕ

او که چا شفاعت وکړی بد شفاعت، وي به ده لره یوه برخه د هغه یعنې ګناه د هغه شفاعت، ابن عباس رضي الله عنه وایي چې شفاعت شیئه نمیمه یعنې د دوو کسانو تر منځ شیطانت کول دي، او بعض علماء وایي د چا غیبت کول دي، او بعض علماء وایي چې د خلکو په منځ کي بدي خبري کول چې مفضي وشر ته سي.

له ابو هریره رضي الله عنه څخه روایت دی چې علیه الصلوة والسلام وویل که یو چا د

بل سړي کومک وکړی په قتل کي د یو چا په یو لږ خبره سره "لقی الله" د خدای پاک سره به ملاقي سي په ورځ د قیامت به حشر سي "مکتوب بین عینیه" نوشته به وي د سترګو تر منځ دده هغه "آیس من رحمة الله" نا امید دی له رحمت څخه د خدای ﷻ.

درویش وایي: چي نو به څه حال وي د هغه کسانو چي د کفارو سره په صف کي ولاړ وي او مسلمانان وژني کما في الزمان الحاضر سنه ۱۴۲۷ ه ق، شیخ اکبر محي الدین ابن العربي قدس سره وايي چي په بعضو بلادو کي د عربو يوه غټ مالدار سړي زه مېلمه کړم او ډېري تحفې او هدایاوي يې زما لپاره راوړي وې، نو ډوډی او هدایاوي چي يې حاضري کړې، نو دده مځکي حکومت وقتي سرکاري کړي وې، نو ما ته يې وویل چي ته زما شفاعت سلطان الوقت ته وکړه چي زما مځکي بیرته راکړي، زما خبره په نېز د سلطان الوقت ډېره مقبوله وه، نو ما ورته وویل چي ښه دی شفاعت به دي وکړم لکن ډوډی دي نه خورم او هدایا دي هم نه کوم په زړه کي مي دا را وګرځېدل چي دا خو ګویا ماته رشوت راکوي، نو ورغلم سلطان الوقت ته او د هغه سړي شفاعت مي وکړی، سلطان الوقت سمدستي د هغه سړي مځکي بیرته ورکړې، زه څني ولاړم نه مي ډوډی وخوړه او نو مي هدایاوي قبولې کړې.

وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيتًا ﴿٨٥﴾

او دی خدای ﷻ پر هر شي مقتدر یعنې چي یو له شیانو څخه مجارات د حسناتو او د سیئاتو دی.

وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ

چي تاسي ته پېش کش درکړه سي په یو پېش کش سره.

پوه سه: چي "تحیه" مصدر دی د حیاک الله که څه هم په اصل کي اخبار دی چي معنا يي ده "ته ژوندی ساتلی يې خدای ﷻ" لکن په معنا د انشاء او دعاء دی یعنې خدای ﷻ دي ژوندی لره.

پوه سه: چي عرب په جاهلیت کي پلار او زوی چي په سره ملاقي سوه، نو یو

او بل ته به يې سره ويل حياک الله يعنې خدای دي دراز عمر درکړي ، او وروسته دا لفظ په اسلام کي بدل سو په سلام سره او خدای ﷻ زموږ لپاره تحيه سلام وګرځاوه په دنيا او په جنت کي. د عمران بن حصين رضي الله عنه څخه روايت دی موږ به د جاهليت په وخت کي يو وبل ته داسي ويل "انعم الله بک عينا" او يا انعم صباحاً فلما جاء الاسلام" نو موږ د جاهليت له وينا څخه نهي سوو رواه ابو داؤد.

وعن ابن هريره رضي الله عنه ده وويل چي خدای ﷻ چي آدم عليه السلام پيدا کړی پر صورت دده چي جګ والی يې شپېته ذراع و، نو وروسته د خلق يې آدم عليه السلام ته وويل ورسه هغه څه نفر ملکې چي ناستي دي سلام ورواچوه، او غوږ ونيسي چي دوی څه درته وايي هغه ستا او ستا د اولاد تحيه ده، نو آدم عليه السلام ورغلی او ورته وه يې ويل السلام عليکم؟ هغو ورته وويل وعليکم السلام ورحمة الله يعنې لفظ د رحمة الله يې دده پر سلام زيات کړی بخاري او مسلم.

درويش وايي: چي له دې حديث څخه دا معلومه سوه چي السلام عليکم او ځواب د هغه سنت قديمه دی، نه يوازي د اسلامي دين له خوا څخه. البته اهل جاهليت دا آبائي تحيه په نورو الفاظو بدل کړی دی کمامر، د اسلام دين بيرته تحديد وکړی وبس.

پوه سه: چي بعض علماء وايي چي تحيه د نصاری وو وضع اليد على الفم وه، او تحيه د يهودانو اشاره د لاس په ګوتو سره وه، او تحيه د مجوسيانو په صرف سر کښته کولو سره وه، يعنې د ټولو دا په فعل تحيه وه په خوله يې هيڅ نه ويل، او تحيه د اهل جاهليت حياک الله خدای دي دراز ژوند درکړي، او بعضو به ويل عش الف سنة زر کاله ژوندی اوسې او السلام عليکم ډېره ښه تحيه ده، ولي چي د نصاری، يهودانو او مجوسيانو دا خو صرف عملي کار و دعاء هيڅ نه وه پکښې، او د جاهليت په تحيه کي که څه هم دعاء وه لکن دعاء يې پر دې دنيا حصر وه، او د السلام عليکم په تحيه کي دعاء د سلامت ده مخاطب ته په سلاميتا له آفاتو څخه د دنيا من مرض وفقر وموت العيال الى غير ذالک ومن آفات الآخرة کالمناقشة في الحساب ودخول النار وغير ذالک، فالتحية

الاسلامية اشرف التحيات لقدمها والاشتمالها للدنيا والآخرة.

فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَآ أَوْ رُدُّوهَآ ط

نو تاسي وقائل ته د سلام دده تر سلام ښه تحیه ورکړئ، او یا ور رد کړئ "بحذف المضاف ای ردوا امثالها" یعنې هغه دده په الفاظو ځواب ورکړئ.

پوه سه: چي ښه طریقه یې داده که سړي تاته وویل السلام علیکم ته په ځواب کي د رحمة الله لفظ هم ورضم کړه یعنې وعلیکم السلام ورحمة الله، او که هغه رحمة الله هم وویل ته په ځواب کي ور زیاته کړه وبرکاته یعنې وعلیکم السلام ورحمة الله وبرکاته، او رد یې دادی چي هغه ووایي السلام علیکم ته ورته ووایه وعلیکم السلام.

مسئله: سلام اچول ابتداءً خو سنت دی لکن ځواب یې واجب دی.

فائده: په قرآن مجید کي او د تخییر لپاره دی که څه هم رد احسن یې مستحب دی.

پوښتنه: کلمه د واو په وعلیکم السلام کي د عطف لپاره خو نه سي کېدای، ولي عطف د کلام د یوه متکلم د بل متکلم پر کلام خو نه دی روا، او ابتدائیه خو هم نه دی لانه وقع جواباً لقول المسلم الآخر؟

ځواب: کلمه د واو عطف ده پر محذوف باندي والتقدیر علي وعلیکم السلام.

مسئله: منتهی د سلام دغه الفاظ دي السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته، ولي چي ټوله مذکوره الفاظ ټولو اقسامو ته د مطالبو شامل دي وهي السلامة من المضار ونیل المنافع، او معنا د رحمة الله دوام دی د هغو او معنا د برکاته زیادت او نما د هغو، کلها في الدینا والآخرة فلم یبق شئ من المطالب، ولهذا اکتفی في تشهد الصلوة علی هذا المقدر، په حدیث شریف کي راغلي دي "من قال السلام علیکم ورجمة الله وبرکاته" د هغه لپاره دیرش نیکی نوشته کیږي.

فائده: هر څوک چي سلام وبل ته وایي دده اختیار دی که السلام علیکم وایي یعنې په تعریف د السلام او که سلام علیکم وایي یعنې په تنکیر سره، ولي چي دواړه لفظونه په قرآن مبارک کي راغلي دي قال الله تعالی "والسلام علی من اتبع الهدی" وقال " وسلام علی من اتبع الهدی" لکن په قرآن کي تنکیر ډېر

راغلی دی والکل جائز ، لکن له لمانځه څخه د خلاصیدو په وخت کي سلام تعریف ضروري دی لعدم سماع التنکیر فیه.

سوال: نحات خوا وايي چي خالصه نکره مبتداء نه سي واقع کیدای یعنې تعریف یا تخصیص غواړي، نو سلام په قرآن کي څرنګه او یا زموږ د سلام په نکارت سره توجیه به یې څه وي؟

ځواب: عبد الرحمن الجامي په شرح کي د کافیه وايي چي سلام نکره مخصصه ده ای سلام من قبلي علیک.

پوښتنه: یو سړی چي بل سړي ته سلام وايي، نو داسي ورته وايي "السلام علیکم" او هغه بل سړی ورته وايي وعلیکم السلام، نو ضمیر د جمع چي کوم دی چاته راجع دی؟

ځواب: په دې صورت کي سلام و سړي ته دی او د دوو ملکو چي دده سره دي او ملکې هم دده د سلام ځواب ورکوي "ومن سلم علیه الملک فقد سلم من عذاب الله ان شاء الله" په صحیح حدیث کي راغلي دي چي یو سړی و علیه الصلوة والسلام ته راغلی او داسي سلام یې وواېه السلام علیکم، علیه الصلوة والسلام ورته وویل و علیکم السلام ورحمة الله وبرکاته، او بل سړی چي دواړه ځوابونه د علیه الصلوة والسلام یې اوریدلي وه، نو ولاړ سو او بیرته راغی او داسي سلام یې و علیه الصلوة والسلام ته وواېه السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته فقال وعلیک فقط، نو هغه سړي ورته وویل چي زما سلام دي راکم کړی یعنې هغه اورېد و ،نو د خدای ﷻ هغه آیت څرنګه سو "فحیوا باحسن منها" علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي تا ماته د فضل او احسن ځای نه پرېښو، نو ځکه ما ځواب بالمثل درکړی.

مسئله: امام ابو یوسف رحمة الله علیه وايي که یو چا بل سړي ته وویل چي پر فلاني مي سلام وایه، پر هغه واجبه ده چي سلام به ور رسوي، او که چا په کاغذ کي بل سړي ته سلام لیکلی و، دی به هم جواب په په مکتوب سلام سره ور استوي.

درویش وایي: چي وايي وکلما زاد في السلام او الجواب کان اکثر ثواباً

وافضل آه" له دې عبارت څخه دا معلومېږي چي سلام او ځواب دهغه حد محدود نه لري وهذا ينافي قول النبي ﷺ فيمامر من الحديث آنفاً چي هغه سړي ته يې وويل چي تا ماته د فضل ځای نه پرېښو آه، نو که حد محدود سلام نه درلودای خو و مغفرت ته به عليه الصلوة والسلام ورسره زيات کړی وای، نو دا به يې رد وای په احسن منها سره، او دغه رنګه د کليه قاعدې سره د مظهري رحمة الله عليه هغه حديث د ابن عباس رضي الله عنه هم منافي دی چي ابن عباس رضي الله عنه ته چا سلام ورواچاوه او وه يې ويل السلام عليکم ورحمة الله وبرکاته وزاد لفظ آخر فقال ابن عباس رضي الله عنه السلام انتهى الى البرکة يعنې سلام د برکت پر لفظ ختم سو، او داغه رنګه مظهري رحمة الله عليه يو حديث په روايت د معاذ بن انس رضي الله عنه را نقل کړی دی او نسبت د روايت يې ابو داؤد ته کړی دی چي يو سړی و عليه الصلوة والسلام ته راغلی او داسي سلام يې ووايه السلام عليکم ورحمة الله وبرکاته ومغفرته، عليه الصلوة والسلام ورته وويل دا يې څلوېښت. يعنې څلوېښت نېکۍ چي دا هم پر دې دلالت کوي چي د سلام الفاظ محدود نه دي والله اعلم بالصواب.

مسئله: که يوه ډله ناسته او يو چا سلام ورواچاوه او يوه سړي د سلام ځواب ورکړی کافي دی، ولي د سلام ځواب فرض کفايي دی، او که يوه ډله روانه وه او يوه نفر ناستو خلګو ته سلام واچاوه کافي دی لان ابتداء السلام سنة کفائية.

مسئله: تبادر و سلام اچولو ته چي دوه کسه په مخه سره ورسي ښکاره دی او افضل دی، که مشر سړي تبادر وکړی او که کشر، په حديث شريف کي چي روايت يې ابو هريره رضي الله عنه کړی دی راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام وفرمايل "لاتدخلوا الجنة حتى يؤمنوا" يعنې تاسي جنت ته نه سئ ورتلای تر څو چي مو ايمان نه وي راوړی "ولا تؤمنوا حتى تحابوا" او تاسي مؤمنان نه سئ کېدای چي يو له بله سره محبت ونه کړئ "اولا ادلکم على شئ اذا فعلتموه تحاببتم" آيا زه تاسي ته داسي درونه ښيم چي تاسي هغه وکړئ محبت به مو سره پيدا سي "افشوا السلام بينکم" تاسي ډېر سره واياست سلام په خپل منځ کي، رواه مسلم، او له ابن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی چي اول کونکی د سلام له کبره خلاص دی رواه البهقي.

مسئله: سپور سړی دي وپیاده سړي ته سلام وایي او پیاده دې و ناست سړي ته وایي او لږ خلگ دي وډېر جماعت ته سلام وایي او کشر سړی ته و مشر ته سلام وایي کذا جاء في حدیث البخاري ومسلم.

مسئله: سړی دي سلام تر خبرو مخکي وچاته ور اچوي.

مسئله: که یو چا د بل چا سلام چاته وروړی، نو هغه دي په جواب کې داسي ورته ورته ووایي علیک وعلیه السلام کما ورد في الحدیث الذي رواه غالب عن ابیه عن جده، غالب رضي الله عنه وایي چي زه پلار واستولم چي ته ور سه و علیه الصلوة والسلام ته زما سلام ووایه ما چي دا سلام د پلار له لوري و علیه الصلوة والسلام ته ورساوه، نو ده مبارک په ځواب کي داسي راته وویل علیک وعلی ابیک السلام.

فائده: حاجیان چي حج ته ځي نو نور قریبان او دوستان یې ورته ووایي چي زما سلام به و علیه الصلوة والسلام ته وایه، نو پر ده واجب ده چي دا سلامونه به و علیه الصلوة والسلام په وخت کي د حضور د قبر شریف رسوي، اوس نو مسئله داده چي د حاجي صاحب خو د ټولو سلام استونکو نومان نه دي په یاد چي نوم پر نوم ټوله سلامونه د قبر انور په مواجهت حضرت خاتم النبوة ﷺ ورسوي، نو حاجي دي داسي ووایي "الصلوة والسلام علیک یا رسول الله من جانب جمیع من اوصاني بالسلام علیک" یعنې صلوة او سلام دي وي پر تا یا رسول الله ﷺ له طرفه څخه د ټولو هغو کسانو چي ما ته یې وصیت کړی و یعنې زه یې امر کړی وم په سلام پر تابندي یا رسول الله ﷺ، نو د قبر انور څخه داسي ځواب ورکړه سي که یې څوک اوري که یې نه اوري علیک وعلیهم السلام وهذه کرامة عظیمة لهذا الشخص یعنې چي سلام د خلگو یې و علیه الصلوة والسلام ته ورساوه لان عقیدة اهل السنة والجماعة ان رسول الله ﷺ حي في قبره یرزق.

مسئله: که یو سړي و بل ته سلام وواړه وروسته ددوی دوو تر منځ یوه درخته حائل سوه یا دېوال یا یوه ډبره چي بیا سره ووینې بیا دي نوی سلام ورواچوي په اول سلام دي کفایت نه کوي، وبهذا المعنی جاء حدیث ابی هریره رضي الله عنه الذي رواه ابو داؤد.

مسئله: څوک چي له چا څخه رخصت اخلي په وخت کي د رخصتېدلو دي هم

السلام عليكم ورته ووايي، عن قتاده ﷺ قال قال رسول الله ﷺ اذا دخلتم بيتاً فسلموا على اهله فاذا خرجتم فادعوا اهله بالسلام، چي تاسي داخل سئ و يو كور ته، نو تاسي سلام ووایاست و اهل ته د کور، او چي تاسي وځي رخصت واخلئ د کور والا څخه په سلام سره رواه البيهقي.

له ابو هريره ﷺ څخه روايت دی چي عليه الصلوة والسلام وويل چي يو سړی چي يو مجلس ته ورسي، نو سلام دي ورواچوي كه كښېنستی خو كښېني دي، او كه ځني تلی بيا دي سلام و هغه مجلس والو ته ووايي، په اخير كي ددې حديث داسي راغلي دي "فليست الاولى باحق من الثانية" رواه الترمذي وابو داؤد.

و هيڅ كافر ته دي ابتداءً سلام نه كوي لقوله عليه الصلوة والسلام لاتبدوا اليهود ولا النصارى بالسلام الى اخير الحديث"

مسئله: كه په يو مجلس كي مسلمانان، يهودان او مشركان ګډوډ سره ناست وه، سلام خو دي ور اچوي لكن په نيت كي دې مسلمانان وي، وبمثله جاء الحديث مرفوعاً كما رواه الشيخان.

مسئله: كه اهل ذمه يعنې كافر چي د مسلمانانو ذمه يې قبله كړي وي سړي ته سلام ور واچوي ځواب دي فقط دونده قدر ورته وايي وعليكم، وبهذا جاء الحديث عن انس ﷺ رواه البخاري ومسلم.

مسئله: نه دی واجب بلكې نه دی روا سلام و هغه چاته چي هغه پر لمانځه ولاړ وي، او بل د خطبې په وخت كي، نو كه په لمانځه كي هغه سړي ځواب وركړی لمونځ يې فاسد دی، او په وخت كي د قرائة القرآن جهراً او په اذان او اقامت كي، او د حديثو د رس يا د نورو علومو دينه وو د درس په وخت كي دي هم څوک سلام نه اچوي.

پوه سه: چي په روايت كي د روح البيان په جواب كي د سلام د اهل الذمة وو لفظ د عليک بدون الواو راغلی دی او دا روايت ډېر په زړه پوري دی تر روايت د مظهري رحمة الله عليه كمامر عنقريب، له دې كبله چي معطوف عليه ته ضرورت نه سي پيدا ای علي وعليكم كمامر منا فتدبر فيه.

مسئله: قاضي چي په محکمه کي ناست وي د مدعي او د مدعٰی علیه سلام ته دي ځواب نه ورکوي، او داغه رنګه قاضي چي د حکم ځای ته راسي او خصمان ناست وي سلام دي نه ور اچوي تاچه هیبت یې بر قرار وي.

مسئله: قرطبي وايي چي ځوانانو ښځو ته دي سلام نه وراچوي او نه دي د سلام ځواب ورکوي په سبب د خوف د فتنې په خبرو کي ددوی په وسوسه د شیطان، او پر محارمو ښځو او سپین سرو باندي سلام او ځواب دسلام دواړه ښه کار دی.

مسئله: هغه خلګو ته چي په قطار یا شطرنج سره اخته وي او یا مغني په غنا اخته وي او یا سړی پر بولو یا اودس مات ناست وي، او یا کوتري الوځوي یا لغ سړی یعنې عورت یې لغ وي دې ټولو ته دي سلام نه اچوي.

پوه سه: چي یو ملنګ مسجد ته ورغلی او یو مولوي صاحب ناست و، ملنګ سلام ورواچاوه مولوي صاحب ډېر په کرار سره ځواب ورکړی، وروسته یو بل غني سړی راغلی هغه چي مولوي صاحب ته سلام واچاوه، نو مولوي صاحب په ډېر بلند آواز سره وعلیکم السلام ورته ووایه، نو ملنګ ورته وویل مولوي صاحب د سلام ځواب پر څو قسمه دی؟ مولوي صاحب ورته وویل یو قسم دی، ملنګ ورته وویل ستا دا خو دوه قسمه دی، نو مولوي صاحب ډېر خجالت سو.

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

په تحقیق خدای ﷻ د هر شي یعنې هر عمل حساب کونکی دی او جزاء ورکونکی دی، نو په جمله کي د هر شيَ او رد د سلام داخل دی وبه یحصل الربط بما قبله کما لا یخفٰی.

درویش وایي: چي مناسب د مبحث سره د سلام چي له حقوقو څخه د مسلمانانو دی یو پر بل باندي هغه حدیث دی چي روایت یې ابو هریره ﷺ کړی دی چي علیه الصلوة والسلام وویل چي یو مؤمن بر بل مؤمن شپږ حقونه لري.

(۱) پوښتنې ته به ورځي چي ناروغه وي (۲) جنازې ته به یې ورځي چي مړ سي (۳) او قبلونه د مېلمستیا به یې کوي چي دعوت ورکړي (۴) سلام به وراچوي چي ورسره ملاقي سي (۵) یرحمک الله به ورته وایي چي ونوږي (٦)

خير خواهي به يې کوي که هغه حاضر وي او که غائب وي، رواه النسائي وفي رواية الترمذي ذکر السادس ويحب له مايحب لنفسه ولا منافات بين الحديثين لان مآل وينصح له آه ويحب له آه واحد.

فائده: له متمماتو څخه د تحية السلام د مصافحت والمعانقة، د مصافحه معنا داده چي يو له بله تر بغل لاسونه سره وکاږي او جوړ خوشحاله سره کوي، او د معانقې معنا داده چي لاسونه يو له بله په غاړه کي سره واچوي، وفي الحديث الذي رواه احمد والترمذي عن ابي امامة ﷺ چي عليه الصلوة والسلام وويل تمام تحياتکم بينکم المصافحة، وعن ابي ذر ﷺ دی وايي زه نه يم ملاقي سوی د رسول الله ﷺ هيڅ وخت الا صافحني او عليه الصلوة والسلام ماته يوه ورځ يو سړی رااستولی و او زه کورته نه وم، نو زه چي کورته راغلم کورته يې راته وويل چي عليه الصلوة والسلام په تاپسي سړی را استولی و، نو زه چي ورغلم عليه الصلوة والسلام پر چارپائي پروت و، نو زه يې په غېږ پوري ټينګ کړم فکان تلک اجود واجود دې کار د عليه الصلوة والسلام ډېر ښه خوند وکړی رواه ابو داوٗد.

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ط

پوه سه: چي لفظ "الله" مبتداء ده او "لا اله آه" يې خبر دی او دا جمله معترضه ده په منځ کي د دمخه تهديد الهي چي د "ان الله کان آه" څخه وفهمېدی او د وروسته تهديد چي د "ليجمعنکم" څخه فهمېږي، نو يې معنا داده الله ﷻ نسته بل مستحق د عبادت بېله ده، نو پر دې تقدير "ليجمعنکم آه" خبر بعد الخبر دی د "الله" د لفظ، او دا احتمال هم سته چي لفظ "الله" دي مبتداء وي کلمه توحيد دې جمله معترضه وي او "ليجمعنکم" دې خبر وي.

لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ

لام لپاره د قسم دی ای والله زه به سره جمع کړم تاسي له قبرو څخه و ورځي ته د قيامت يعني د حساب لپاره او يا لام په معنی د في جاره دی ای في يوم القيامة والمآل واحد.

لَا رَيْبَ فِيهِ

چي شک نسته په دې ورځ کي او يا په دې جمع کي.

پوه سه: چي لام لپار د نفي جنس دی او "ريب" مبني پر فتحه يې اسم دی او "فيه" يې خبر دی.

سوال: خدای پاک نفي د شک وکړه او سره ددې چي منکران د قيامت ټوله مشرکان دي؟

ځواب: معنا د آيت داده چي شک نسته په ورځ کي د قيامت بعد النظر الصحيح في بدء خلق الله الذي يعترف به المشركون لقولهم في سوال من قال لهم من خلقكم "الله" وبدء الخلق ليس باهون من الاعادة فينبغي ان يعترفون ويصدقون بالاعادة، وقيل معناه لاريب فيه للمؤمنين وهو ظاهر لان من شروط الايمان بيوم القيامة.

وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾

او څوک دی زياده تر صادق په خبرو کي، يعنې نسته فالاستفهام للانكار.

پوه سه: چي دا جمله لکه دليل لقوله لاريب فيه، ولي د قيامت د ورځ اخبار خو خدای ﷻ کړی دی والكذب على الله محال نقلاً وشرعاً، نو چي خدای ﷻ وويل لاريب فيه، نو قيامه د قيامت رشيتا ده "ومن اصدق آه" بخاري وايي چي عليه الصلوة والسلام چي د احد جنگ ته ووتی، نو منافقان تر يو ځايه ورسره ووتل، وروسته عبدالله بن ابي رئيس المنافقين ناري کړې چي دا جنگ نه دي بلکې په قصد سره ځان وژني فرجعوا الى المدينة (۳۰۰) نو د اصحابو په منځ کي اختلاف پيدا سو، بعضو ويل راسئ اول دا منافقين له منځه يوسو، وروسته به د مشرکانو جنگ ته ورسو يعنې احد ته، او بعضو اصحابو وويل چي ولي ددوی په جنگ ځانونه اخته کوو والمهم لنا حزب المشركين، نو دا آيت نازل سو.

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ

پسله څه سببه تاسي مسلمانان لپاره د قتال د منافقينو دوې ډلې سولاست يعنې لاينبغي لكم الاختلاف في هذا الموقع الحساس.

پوه سه: چي كلمه د "فا" تفريع ده پر هغه قول ومن اصدق من الله آه، وحاصل التفريع چي تاسي په خپله رايه ولي اختلاف كوئ په باره كي د منافقينو، ولي ددوی حال نه سپاري و حكم ته د خدای ﷻ هر څه چي هغه حكم در كړي هغسي وكړئ لانه تعالی اصدق حديثاً.

پوه سه: چي كلمه د "ما" مبتداء ده او "لكم" يې په اعتبار المتعلق المحذوف خبر دی ای ماثبت وسنح لكم في المنافقين ظرف دی متعلق په فعل محذوف پوري او "فئتين" حال دی له ضمير څخه د "لكم" والعامل فيه الفعل المحذوف.

فائده: علامه مظهري رحمه الله كه څه هم هغه شان نزول ددې آيت چي په روايت د بخاري درويش ذكر كړی راوړی دی، لكن وروسته يې دوه نور شان نزوله داسي بيان كړي دي چي د سياق سره د كلام آتي چندان مناسبت نه لري والله اعلم بالصواب واليه المرجع واليه المآب.

پوښتنه: امام مظهري رحمه الله خو منل سوی مسلّم مفسر او محدث او علامه دی چي ته يې په صف النعال كي هم نه يې، نو ته ولي پر ده تنقيد كوې؟

ځواب: دا ټولې خبرې چي تا وكړې دا درويش ټوله مني لكن زما اختلاف دده سره ګاهي ګاهي دی، نه پر حسد علمي بناء دی نه پر حسد قومي بلكې اظهار د خپل فكر كوم چي دا نه غيبت دی بلكې داده مصنفينو قديماً وحديثاً عادت دی

درويش وايي: چي ددې آيت په شان كي لكه مظهري چي مختلف روايات په نقل د روح المعاني څخه كه څه هم و نقل ته يې اشاره نه ده كړې، داغه رنګه په نورو تفاسيرو كي لوی جنجال دی په شان نزول كي ددې آيت او د ابعدها، لكن چونكه عمومي مطالعه كونكي دداسي مختلف اقوالو د زدكړي توان نه لري، نو ځكه ټوله ترجمه ددغو آيتو پر موافق د روايت د سيد المحدثين محمد بن اسمعاعيل البخاري كوم ان شاء الله تعالی.

وَاللّٰهُ اَرۡكَسَهُمۡ

خدای ﷻ رد كړه دوی، يعنې وكفر ته يعنې نفاق ددوی يې رسوا كړی حيث رجعوا بدعوت رئيس هم عبدالله بن ابي من غزوة احد واختلف الصحابة رضي الله عنهم في قتلهم

وترکهم کمامر او خدای ﷻ په دې قول فمالکم آه، دوی له دغه اختلاف څخه منع کړه.

بِمَا كَسَبُوٓاْ

من الرجوع عن غزوة احد په سبب د سابق نفاق ددوی، او مظهري چې تفسير کړی دی من الردة واللحوق بدار الحرب هغه پر هغو روايات چې مخالف له روايت څخه د بخاري رحمة الله عليه دی مبني دي.

أَتُرِيدُونَ أَن تَهْدُواْ مَنْ أَضَلَّ ٱللَّهُ

آيا ستاسي اراده ده چې تاسي پر هدايت وگرځوي ايها المؤمنون هغه کسان چې خالق د هدايت او ضلال چې خدای ﷻ په دوی کې خلق د ضلال کړی دي، والمراد هؤلاء المنافقون.

درويش وايي: چې په دې آيت کې اشاره ودې ته ده چې خالق د هدايت او ضلال خدای ﷻ دی بنده صرف کاسب دی کما هو مذهب اهل السنة والجماعة، او ثواب او جنت ورکول او يا دوزخ او عذاب ورکول په ورځ د قيامت هم مربوط په کسب پوري د بنده دي.

وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّواْ لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُواْ

او څوک چې خدای ﷻ گمراه کړي ته اې محمد ﷺ نه سې پيدا کولای لاره د هدايت و حق ته، دغه منافقين خوښه او تمنٰی لري ددې چې تاسي مخلص مسلمانان کافران کړي لکه دوی چې کفر مختاره کړی دی، نو کلمه د "لو" په معنا د ان مصدري ده، په صحيح روايت سره ثابته ده چې د مسلمانانو چې د احد په غزاء کې هزيمت او شهادت په برخه سو، نو دغو منافقانو به وپاته مخلصو مسلمانانو ته ويل چې بيرته د خپل پلار او نيکه دين ته رجوع وکړئ موږ به مو د ابو سفيان سره صلح دروکړو، لکن هيهات قبول ذالک من المؤمنين المخلصين وترک دين الرسول.

فَتَكُونُونَ سَوَآءً

نو به تاسي برابر سئ ددوی په ضلال او کفر کې.

پوه سه: چې "فتکونون" کې نون عطف دی پر "تکفرون" باندې.

فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَآءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فِىْ سَبِيْلِ اللّٰهِ

نو تاسي مه اخلئ ايها المؤمنون له دغو منافقينو څخه دوستان يې په سبب د اشتراک نسبي او قومي، تر هغو چي دوی هجرت کوي په لار کي د خدای ﷻ.

درويش وايي: چي مظهري رحمة الله عليه چي وايي ان الهجرة كانت يومئذ فريضة آه، ده له هجرت څخه هجرت له مکې څخه مدينې منورې ته مراد کړی دی عکرمه رضي الله عنه وايي چي هجرت پر درې قسمه دی، يو هجرت دی د مؤمنانو په اول کي د اسلام و دار المؤمنين المدينة المنورة ته وهي كانت مفروضة كما قال المظهري، او بل هجرت دی د منافقانو چي هغه خروج د منافقانو سره د عليه الصلوة والسلام و غزواتو ته صابرين محتسبين.

درويش وايي: وهو المراد ههنا فينظم الكلام الالهي والآيات القرآنية على نسق واحد موافقاً لما رواه البخاري كمامر، عکرمه رضي الله عنه وايي چي دريم هجرت دی د عامة المؤمنين وهي ترک ما نهى الله تعالى عنه يعنې هجرت له گنهو څخه.

تمهيد: درويش وايي منافقان څو قسمه وه، يو قسم داسي وه چي له مکې مکرمې څخه راغله مدينې منورې ته او اسلام به يې راوړی بيرته به يې په زړو کي د خپل زاړه دين شرک محبت په زړه کي ور وگرځېدی او مرتد به سول، مگر يو څو ورځي به يې د عليه الصلوة والسلام سره منافقانه ژوند وکړی وروسته به يې عليه الصلوة والسلام ته وويل چي موږ به مکې ته ولاړ سو چي خپلي پيسې او پورونه وکاږو، او زموږ نور سامانونه چي هورې پاته دي را به يې وړو او دلې به په مدينه کي تجارت په کوو، عليه الصلوة والسلام به اجازه ورکړه دوی چي به ولاړه هورې به يې خپل ارتداد ښکاره کړی او هلته به پاته سوه، او بعض منافقان داسي وه چي له قريشو څخه به و مدينې منورې ته راغله ايمان به يې راوړی وروسته به پښېمانه سوه، نو عليه الصلوة والسلام ته به يې وويل چي پر موږ باندي د مدينې هوا بده لگېږي موږ به بېرته ولاړ سو هورې به هوا خوري وکړو بېرته به راسو، عليه الصلوة والسلام به اجازه ورکړه دوی چي بدر ته ولاړه کرار کرار پسي روان وه چي مکې ته يې ځانونه ورسول، او بل قسم منافقان هغه

وه چي عبدالله بن ابي يې مشري پر غاړه درلوده او په غزاء كي د احد يې د عليه الصلوة والسلام ملا ور ماته كړه يعنې له لښكر څخه د احد ووتل او مدينې ته راغله كما رواه البخاري، او بعض منافقان به د عليه الصلوة والسلام سره غزاء ته ولاړه لكه د عبدالله بن ابي په مشرى يو څو كسه په يوه غزاء كي د عليه الصلوة والسلام سره ملگري وه، لكن په لار كي د عبدالله د نفرو او انصارو تر منځ څه جنگ او دعوه پېښ سوې وه، او بعض راوايان وايي چي د بعضې مهاجرينو او د ابي د اتباعو تر منځ څه د حملو جنگ سوى و، نو عبدالله بن ابي وخپل ملگرو ته وويل على ما حكاه الله عنهم في سورة المنافقين لاتنفقوا على من عند رسول الله حتى ينفضوا چي نفقه مه وركوئ و هغو كسانو ته يعنې رسول الله ﷺ والمهاجرين حتى چي له لوږي به دوى سره متفرق سي، او د رسول الله ﷺ څخه به ولاړ سي، او دا يې هم وويل لئن رجعنا الى المدينة ليخرجن الاعز منها الاذل، يعنې كه موږ رجوع وكړه و مدينې ته، نو عزت والا خلگ به (خپل ځانونه يې ښوول) وباسي ذليل خلگ (چي عليه الصلوة والسلام او مهاجرين يې مراد وه) دا خبره چي عليه الصلوة والسلام ته چا وررسوله، نو عليه الصلوة والسلام ابي او ملگري راوغوښتل چي تاسي رشتيا دا خبره كړې ده، دوى قسمونه ورته واخستل چي موږ دا خبره نه ده كړې، نو عليه الصلوة والسلام دوى تصديق وكړى او د خبر راوړونكي يې تكذيب وكړى، حتى چي دا سورت نازل سو ﴿اذا جائك المنافقون قالوا شهد انك لرسول الله والله يشهد انك لرسوله والله يشهد ان المنافقين لكاذبون الى اخير السورة﴾ او بعض منافقان داسي وه چي عليه الصلوة والسلام به يوې غزاء ته وتى دوى به ځانونه گوښه كړه او جنگ ته به نه ورسره ولاړه، او عليه الصلوة والسلام چي به له غزاء څخه را ستون سو دوى به راغله عذر بالباطل به يې ورته كاوه، مثلاً يوه به ويل چي زما ماينه ډېره سخته ناجوړې وه و امثال ذالک، او پر دې به يې و عليه الصلوة والسلام ته قسمونه اخستل، آنحضرت ﷺ چي ډېر صاف دله او رحم دله شخصيت و د دوى قسمونه به يې ومنله او دوئ به يې معذوره وبلل.

تبصره: درویش وایي چي د منافقینو بعض منافقت خو علیه الصلوة والسلام چشم دید ولیدی لکه هغه منافقین چي د احد لهٔ جنګه یې ډډه وکړه او له نبوي لښکر څخه راووتل، او د بعضو منافقت و علیه الصلوة والسلام ته په وحي سره معلوم سو لکه په سورة المنافقون کي تر پایه پوري، نو ولي علیه الصلوة والسلام او مخلصو مسلمانانو د دوی د قتل امر نه ورکاوه؟

ځواب: اول خو د اسلام رنګ بدی و، ولي لېري خلګو به ویلای چي محمد ﷺ خپل بعض اصحاب او مسلمانان وژني چي دده طبعیت څني خراب سي، او دویم ځواب دادی چي ډېر منافقان د انصارو مخلصونو سره په قومیت شریک وه یعني الاوس والخزرج، او په عربو کي قوم ګلوي او قو پرستي ډېره مشروع وه، نو له دې کبله علیه الصلوة والسلام حکم ددوی د قتل نه کاوه چي په منځ کي د مخلصانو د اوس او خزرج بې اتفاقي او جنګ او نزاع نه سي پیدا، لکه بعض اوقات چي داسي موضوعات په انصارو کي رونما سوي هم وې کما في الآحادیث الصحیحة المتفق علیها.

درویش وایي: چي وروسته تر تمهید او تبصره واوره تفسیر د آیاتو باقیه وو.

فَإِنْ تَوَلَّوْا

که دوی اعراض وکړی، مظهري رحمة الله علیه وایي ای عن الایمان او عن الهجرة بعد الایمان فان الهجرة کانت فریضة یومئذ آه.

درویش وایي: چي تفسیر له ایمان څخه خو صحیح دی لکن تفسیر په "تولی" سره بعد الایمان عن الهجرة نه دی صحیح، ولي سلمنا موږ منو چي هجرت فرض و لکن تارک د یوه فرض خو وژل کېږي، البته منکر د فرضیت یې کافر دی او وژل کېږي، او مؤمنان د مکې خو د هجرت له فرضیت څخه نه وه منکر غایة الامر دوی چي هجرت نه کاوه مرتکب د کبیرې ګناه به وه، نو مرتکب د کبیرې ماسوی له زاني بعد الاحصان او یا لواطت علی بعض المذاهب خو نه وژل کېږي، مثلاً څوک چي لمونځ نه کوي یا زکواة نه ورکوي لکن منکر د فرضیت یې نه وي، او یا غیبت کوي او یا درواغ وایي مګر منکر د تحریم یې نه وي،

وعلى هذا فقس المامورات والمنهيات الاخر.

فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ

نو تاسي يې نسئ يعنې بنديان کوئ يې او وژنئ يې هر چېرې چې مو پيدا کړه لکه نور کافران.

درويش وايي: چې دونده تغليظ پر هغو مؤمنانو د مکې چې هجرت يې سره له فرضيته نه و کړی څرنگه امام مظهري روا وبلی.

وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾

درويش وايي: چې حکم د نهي د ولايت يې مکرر راوړی لپاره د تاکيد.

پوه سه: چې له "ولانصيراً" څخه دا معلومه سوه چې له کافره دي څوک کومک نه غواړي، زهري رحمة الله عليه وايي چې انصارو له عليه الصلوة والسلام څخه اجازه وغوښتل چې ابن أُبي چې د احد له جنگ را وگرځېدی موږ به له خپلو حليفانو څخه د يهودو کومک وغواړو د احد په جنگ کې، نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل "الخبيث لاحاجت لنا فيه" يعنې يهود خبيث دي موږ حاجت نه لرو خبيث ته.

درويش وايي: چې هغه دوې ډلې د منافقينو چې فقير ذکر کړې هغو ارتداد مختاره کړی او مکې مکرمې ته ولاړې حکم ددې آيت "فخذوهم آه" موافق دی لکونهم کفاراً اشد الکفر وهو الارتداد بعد الايمان، او دا حکم پر نورو منافقينو نه سو جاري که څه هم دوی ددغه حکم د اجراء مستحق وه، لوی علت خو يې دا و چې موږ دمخه ذکر کړی چې يو خو د اسلام او د عليه الصلوة والسلام څخه د هغو خلگو چې په صورت حال به نه وه خبر نفرت زياتېدی کمامر منا عنقريب، او بل چې د تعصب قومي بېره هم وه کمامر ايضاً، او بله خبره دا وه چې دوی به قسمونه اخستل چې موږ دا کار يا دا خبره نه ده کړې کما اخبر الله تعالى عنهم في سورة المنافقين "اتخذوا ايمانهم جنة فصدوا عن سبيل الله" دوی، دوی يعنې منافقينو گرځولي دي قسمونه خپل سپر، يعنې د مسلمانانو ومخ ته، نو دوی

خلګ منع کول له لاري څخه، او هغه خلګ چي په غزواتو کي به د عليه الصلوة والسلام سره نه وه شامل سوي اعذار کاذبه او باطله به يې پېشول او له عليه الصلوة والسلام څخه به يې دا غوښتل چي موږ ته بخښنه وکړه چي په دې باره کي خداى ﷻ په صورة المنافقين کي دا آيت نازل کړى دى "سواء عليهم استغفرت لهم او لا تستغفر لهم ان تستغفرلهم سبيعن قرة فلن يغفر الله لهم"

فائده: دا آيت "فخذوهم آه" که څه هم مورد يې خاص دى لکن حکم يې عام دى، مرتدينو، مجاهرينو او محاربينو کفاروته شامل دى بقرينة مابعدها.

دا و برادرانو تفسير ددغو آيتو د قرآن کريم په اندازه د علم ناقص د درويش، والله اعلم بمراده في كتابه العزيز، که زه پر خطاء وم ورونو علماؤ د تنقيد او د بيان د صواب ډېره مه کوئ لکن نه د حسد له لاري بلکې د قرآن عزيز د خدمت لپاره.

تتمة الکلام: درويش وايي چي نمونه د تعصب قومي په منځ کي د اوس او د خزرج به تاسي ته بيان کړم چي سعيد بن منصور او ابن ابي حاتم له سعد بن معاذ رضي الله عنه څخه روايت کړى دى قال خطب رسول الله ﷺ من لي بمن يؤذيني ويجمع في بيته من يؤذيني" څوک به زما سره کوم وکړي د هغه چا په باره کي چي ما زهيروي او دوى په کورو کي جمع کوي هغه کسان چي ما زهيروي، چي اشاره د عليه الصلوة والسلام و عبدالله بن ابي رئيس المنافين ته وه، نو سعد بن معاذ رضي الله عنه وويل "ان کان من الاوس" که دا سړى چي تا زهير وي د اوس له قبيلې وي چي د معاذ رضي الله عنه قوم و "قتلنا موږ به هغه مړ کوو "وان من اخواننا من الخزرج" يعنې چي عبدالله بن ابي ددغي قبيلې و "امرتنا فاطعناک" ته موږ امر کړه موږ به ستا اطاعت وکړو "فقام سعد بن عبادة رضي الله عنه" چي د خزرج د قبيلې سړى و "فقال يا ابن معاذ مابک طاعة رسول الله ﷺ" يعنې تا وويل که خزرج قبيلې ته امر راکړې موږ به ستا اطاعت وکړو، تا لره نسته قدرت د اطاعت د رسول الله ﷺ د خزرج په قبيله کي "فقام اسيد بن حضير رضي الله عنه" چي هغه د اوس له قبيلې و "فقال انک يا ابن عبادة منافق وتحب المنافقين" چي اشاره يې و ابى سلول ته وه، راوي وايي چي فصار الفريقان فکادوا ان يقتلوا" نو دواړې قبيلې اوس او خزرج سره پورته سوه چي نيژدې وه چي

جنګ دي سره شروع کړي، نو علیه الصلوة والسلام دوی سره ساکت کړه له خبرو څخه، او علیه الصلوة والسلام هم له خطبې ویلو څخه ساکت سو.

پوښتنه: دا څه موضوع وه چي علیه الصلوة والسلام په زهیرېدی؟

ځواب: دا ډېره اوږده قصه ده چي په بخاري، مسلم او په نورو کتابو کي د حدیثو هم راغلې ده چي حاصل یې دادی چي په غزاء کي د بني المصطلق چي سیدتنا عائشة رضي الله عنها متهمه سوه په زنا سره د صفوان رضي الله عنه، نو ابن ابي به دې قصې ته ترویج ورکاوه، او دا قصه یې زناء د عائشې رضي الله عنها له صفوان بن المعطل رضي الله عنه سره رشتیا بلل، او د ابن ابي په کور کي به نور منافقان سرا راجمع کېدل او دې قصې ته به یې تشهیر او ترویج ورکاوه، او دده لعین غرض بې آبه کېدل وه د رسول الله ﷺ.

اِلَّا الَّذِیۡنَ یَصِلُوۡنَ

مګر نه هغه کسان مه یې نیسئ او مه یې وژنئ چي دوی ځانونه ورسوي.

پوهـ سه: چي "الا الذین" استثناء ده ددې قول د خدای جل جلاله "فخذوهم واقتلوهم" یعنې دغه کسان مه نیسئ په مریتوب او مه یې وژنئ.

اِلٰی قَوۡمٍۭ بَیۡنَکُمۡ وَبَیۡنَهُمۡ مِّیۡثَاقٌ

بغوي رحمة الله علیه وایي چي دا کسان د بني اسلم قبیله وه، موضوع دا وه چي علیه الصلوة والسلام د هلال بن عامر الاسلمي سره قرارداد کړی و دمخه تر خروج و مکې ته یعنې لپاره د فتح د مکې چي نه به ته زما سره کومک کوې نه به د بل چا سره کومک کوې پر موږ باندي او هغه څوک چي پناه وروړي له قوم څخه دده او یا له نورو اقوامو څخه، نو هغو لره جوار او امان دی مثل ماللهلال، دا خو روایت و د ابن ابي حاتم له مجاهد رحمة الله علیه څخه، او ابن مردویة له حسن بصري رحمة الله علیه څخه داسي روایت کړی دی چي سراقه بن مالک مدلجي خلګو ته وویل چي علیه الصلوة والسلام فتح وکړه د بدر او د احد موضوع هم خلاصه سوه او پر شا وخوا

کفارو هم غالب سو، نو سراقه دا وويل چي ماته دا خبر رارسيدلی دی چي عليه الصلوة والسلام اوس اراده لري چي خالد بن الوليد زما قوم ته را واستوي او زما هم دا اراده ده چي زه د عليه الصلوة والسلام او د مسلمانانو سره قرارداد وکړم چي که ستا قوم يعني قريشو ستا دين قبول کړی او مسلمانان سوه موږ هم اسلام قبلوو او په اسلام کي داخليږو، او که ستا قوم ايمان نه راوړی، نو موږ به نه بېروې او کار به نه رالري "فاخذ رسول الله ﷺ بيد خالد" نو عليه الصلوة والسلام خالد تر لاس ونيوی او ورته وه يې ويل چي ولاړ سه ددوی سره هغه وکړه چي ته يې اراده لرې، نو خالد چي دې قوم ته ورغلی، نو صلح يې پر دې ورسره وکړه چي تاسي به هيڅ چاته د عليه الصلوة والسلام پر ضد کومک نه ورکوئ، او که قريش مسلمانان سوه تاسي به هم اسلام قبلوئ فانزل الله يصلون ۞ نو هغه کسان چي پناه به يې بن مدلج ته ورورړه، نو د هغه هم داغسي حکم و لکه د بني مدلج او پناه وړونکی ودوی ته ددوی په عهد کي داخل دی.

اَوْجَآءُوْكُمْ

او يا هغه قوم چي تاسي ته راسي.

پوه سه: چي "اوجاءوكم" عطف دی پر صله د موصول مقدم التقدير الا الذين وصلوا الى قوم آه او يجيئكم آه.

حَصِرَتْ صُدُوْرُهُمْ

حال په تقدير د قد لكونه ماضيا كماهو القانون النحوي في حالية الماضي، يعنې په داسي حال کي چي تنگ سوي زړونه ددوی ذکر محل چي صدور دي مراد ځني حال دی چي زړونه دي.

اَنْ يُّقَاتِلُوْكُمْ

چي ستاسي مسلمانانو سره جنگ وکړي.

درويش وايي: چي چونکه حصرت لازمي دی، نو "ان يقاتلوكم" مفعول به دی په تقدير د عن، او يا "ان يقاتلوكم" علت دی د "حصرت صدروهم" والتقدير كراهة "ان يقاتلوكم"

أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ ۚ

او يا جنگ وکړي د خپل قوم سره، والمعنى تنگوي زړونه ددوی ستاسي له جنگه په سبب د معاهدې چي ستا او ددوی تر منځ سوې ده، او له جنگ څخه د قوم ددوی چي قريش دي يعنې چي ستاسي سره ملگري سي او له قريشو سره جنگ وکړي.

پوه سه: چي خدای ﷻ و عليه الصلوة والسلام ته داسي حکم ورکړی وچي هغه کسان چي مرتد سوي وه که ددغو معاهدو سره يو ځای سي فلهم حکمهم يعنې له قتال څخه دغه مرتدين هم مخفوظ دي، ولي چي جنگ ددغو مرتدينو چي هغو په معاهدينو کي ځای نيولی دی مستلزم دی جنگ کول د معاهدينو سره وهو لا يجوز.

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ ۚ

او که د خدای ﷻ اراده وای دغه معاهدين به يې مسلط کړي وای پر تاسي يعنې زړونه به يې ورقوي کړي وای او ستاسي سره به يې جنگ کړی وای.

پوه سه: چي په دې آيت کي خدای ﷻ خپل احسان بيان کړی پر مسلمانانو چي د کفارو په زړونو کي يې ستاسي رعب واچاوه چي معاهدې ته مجبور سوه.

فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ۝٩٠

که دوی گوښه گي مختاره کړه له جنگ څخه، نو جنگ نه درسره کوي او تاسي پيش نهاد او خواهش د صلح وکړئ، نو خدای ﷻ نه ده گرځولې تاسي لره پر دوی باندي لار، يعنې لار د وژلو او نيولو په بند سره يعنې وينې د دوی او اموال ددوی محفوظ دي.

سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ ۚ

ژر دی چي تاسي به داسي قوم غير له ماقبل قومو څخه پيدا کړئ چي دوی اراده لري ددې چي ستاسي ځان په امن کي کړي يعنې چي تاسي تعرض نه ورته وکړئ او له قوم څخه هم ځانونه په امن کي وگرځوئ چي هغه هم تعرض نه پر

وکړئ، له ابن عباس ﷺ څخه روایت دی چې دا قوم د اسد قوم و او د غطفان، چې دوی په مدینه منوره کې حاضر وه او په خوله یې ریاءً او حفظاً اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً رسول الله ووایه او په واقع کې مسلمانان نه وه، نو ددوی له قریبانو څخه به چې چا ورته وویل چې په څه سبب دي اسلام راوړی دی؟ دوی به ورته وویل چې په دې اسلام سره مو ځانونه بېغمه کړه له منګوړانو او لړمانو څخه، او له تورو خزدکو څخه ددوی مراد مسلمانان وه، او چې د صحابه کرامو ﷺ سره به ملاقي سو دوی به ورته ویل چې موږ ستاسي پردین یو، په دې ډول دوی له مسلمانانو او د خپل قوم څخه ځانونه ساتلي وه.

كُلَّمَا رُدُّوٓا إِلَى ٱلْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا۟ فِيهَا ۚ

هر وخت چې به دوی وغوښتل سوه وفتنې ته یعنې د نور قوم له خوا څخه چې هغه قوم ددوی به له مدینې څخه ګوښه اوسېدل.

پوه سه: چې مراد له فتنې څخه کفر او جنګ د مسلمانانو سره کول دي، نو دوی په وروګرځېدل و هغې فتنې ته په ډېره بده توګه یعنې هغه به یې ومنل.

فَإِن لَّمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوٓا۟ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَمَ وَيَكُفُّوٓا۟ أَيْدِيَهُمْ

که دوی ستاسي څخه ځانونه ګوښه ونه ساتي او ستا څخه د صلح د معاهدې خواهش ونه کړي او بند نه کړي خپل لاسونه له شر رسولو څخه وتاسي ته.

پوه سه: چې "یلقوا" عطف دی پر مدخول د "لم" چې "یعتزلوکم" وکذا قوله "ویکفوا ایدیهم" یعنې چې ستاسي د جنګ بېزاره نه سي او ستاسي فرمانبرداره نه سي په طلب کې د صلح او معاهدې او خپل لاسونه راټول نه کړي ستاسي له شر رسولو څخه.

فَخُذُوهُمْ وَٱقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنًا مُّبِينًا ﴿٩١﴾

نو تاسي دوی نیسئ یعنې بندیان کوئ یې او وژنئ یې هر چېرې چې مو قدرت پر پیدا کړی او په لاس درغله، او دغه کسان چې موصوف په دغو بدو صفاتو سره وه، موږ ګرځولی دی تاسو لره پر دوی باندې حجت ظاهراً واذناً

بالقتل والقتال ولي چي ددوی حال په کفر، غدر او په عداوت کي ښکاره سو حتی چي پر تاسي یې د لړمانو، منګوړانو او تورو خزدکو نومان هم کښېښول.

شان نزول الآیة الآتیة: بغوي رحمه الله وايي چي عیاش بن ربیعة المخزومي دمخه تر هجرت د نبي علیه السلام و علیه الصلوة والسلام ته ورغلی او ایمان یې راوړی، او بیا وبېرېدی چي که زما اسلام زما وقریبانو ته ښکاره سي ماته به یو مصیبت جوړ سي، نو مدینې منورې ته وتښتېدی، نو په محکمه قلعه کي د اطرافو د مدینې یې ځای ونیوی، نو د عیاش مور چي دده په اسلام او و مدینې ته په تېښته خبره سوه ډېره بې صبري او ژړا یې پر لار واچول، نو دې خپلو دوو زامنو ابو جهل او حارث ته چي دواړه د هشام زامن وه او د عیاش مورني ورونه وه داسي یې وویل چي والله که د بام وسایې ته کښېنم او زه به څکه د ډوډۍ ونه کړم او نه به اوبه وڅښم تر څو زما زوی عیاش ماته رانه ولي، نو ابوجهل او ورور یې حارث په عیاش پسي رهي سوه د مدینې پر خوا او حارث بن زید بن ابي انیسه هم ورسره ملګری سو، نو مدینې ته ورغله او د عیاش معلومات چي یې وکړی خلګو هغه قلعه وروښوول چي عیاش پکښي اوسېدی، نو ابو جهل او حارث چي د عیاش مورني ورونه وه و عیاش ته یې وویل چي ته راکښته سه او د مور پوره حال یې ورته بیان کړی او دوی قسم ورته واخستی چي مور تا نه مجبوره کوو پر هیڅ شي، او نه ستا او ستا د دین تر منځ مانع ګرځو، نو عیاش یو خو د مور د جزع او فزعي په خاطر او ددوی د قسمو په سبب ورته راکښته سو، نو له مدینې څخه چي یې را لیري کړی نو یې د عیاش پښې او لاسونه د اوښ په مراندي ټینګ وروتړل او هر یوه سل سل غمچني وواهه، نو اخیر یې مکې ته وروستی او مور ته یې تسلیم کړی، نو مور یې ورته وویل چي لاسونه دي تر هغو والله که در خلاص کړم تر څو چي ته کافر نه سې بما امنت به یعنې رسول الله ﷺ، نو یې داغسي و لمر ته وغورځوی چي د مکې د دوبي وخت و، عیاش خو یو ګړی صبر وکړی لکن د ډېر تکلیف له کبله یې کفر ودوی ته ښکاره کړی وقلبه مطمئن بالایمان، نو ابوجهل او حارث او مور یې لاسونه ورخلاص کړه، نو حارث بن

زيد چي د ابوجهل او حارث ابني هشام دريم ملگرى و، عياش ته يې د پېغور په لهجه داسي وويل چي اې عياشه دغه دين چي تا پرېښوي كه چېري هدايت و نو تا خو هدايت پرېښو كافر سوې، او كه چېري دا دين ضلالت و، نو تا ډېره زمانه پر ضلالت تېره كړه، عياش ددې بې حياء له پېغور څخه ډېر متاثر سو، نو عياش ورته وويل چي زما قسم په خداى ﷻ دى كه ما ته يو وخت يوازي وليدلې زه به دي قتل كوم، وروسته عياش بير ته خپل اسلام ښكاره كړى او مدينې ته ولاړى، بيا وروسته حارث بن زيد هم ايمان راوړى او مدينې ته ولاړى او عليه الصلوة والسلام دغه وخت په مدينه كي و، او عياش د حارث بن زيد په اسلام راوړلو كي حاضر نه و او نه يې په اسلام راوړلو خبر و، نو نابېره عياش په قباء كي پر حارث پېښ سو دستي يې قتل كړى، خلگو ورته وويل افسوس دى تا لره دا دي څه وكړه حارث بن زيد خو اسلام راوړى و، نو عياش ورغلى و عليه الصلوة والسلام ته يې ټوله قصه خپل او د حارث بن زيد د نقل وكړه او دا يې ورته وويل چي هيڅ د حارث بن زيد په اسلام نه وم خبر، فنزلت هذه الآية.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَئًا ج

نه ښايي او نه ده روا مؤمن لره چي وژني بل مؤمن مگر نه په خطاء سره، ولي چي ايمان دده مانع دى له قتل څخه د مؤمن، او بعض مفسرين وايي چي نسته مؤمن لره من حيث انه مؤمن يعنې نه دمخه او نه وروسته او نه موجودېږي پر لاسونو دده چي مسلمان دي قتل كړي بغير حق (مثل القصاص) ولي چي د مؤمن ناحقه قتل د لويو محظوراتو او ممنوعاتو څخه د دين او د اسلام دى فهو اخبار لفظا من عدم قتل المؤمن من المؤمنين بغير حق او مقصود مبالغه ده في الحرمة، نو گويا ايمان د قاتل المؤمن بغير حق متعمداً په سبب د كمال نقصان د ايمان يې منزلة العدم دى او دې تفسير ته اشاره په هغه حديث كي ده چي بخاري يې روايت كړى دى من قوله عليه الصلوة والسلام په علاماتو كي د مؤمن "ولا يقتل حين يقتل وهو مؤمن" انتهى الحديث باختصار، او بعض وايي چي دا نفي په معنا د نهي ده يعنې لا يقتل المؤمن بغير حق متعمداً، لكه په دې

آیت کي "ماکان لکم ان تؤذوا رسول الله ولا ان تنکحوا ازواجه من بعده ابداً.

پوه سه: چي "الا خطاءً" دا استثناء د اعم الاحوال او خطاءً منصوب على الحالية اى كائناً على حال من الاحوال الا على حال الخطاء. او يا منصوب دى على كونه مفعول مطلق اى قتلاً الا قتلاً خطاءً.

فائده: قتل ځو قسمه دى، يو قسم عمد قتل دى چي يو سړى مسلمان قصداً په داسي آله مړ کړي چي هغه د وژلو لپاره وضع سوى وي، لکه په پخوانۍ زمانه کي توره او غشى، او په اوسنۍ زمانه کي کلا شنکوف، توفک، توپنچه، بم وغير ذالک من الآلات الموضوعة للتقل وحکمه القصاص الاان يصلحوا ورثة المقتول من القصاص على المال فيجب الدية في مال القاتل.

مسئله: که يوه له اقرباؤ ځخه د مقتول وقاتل ته عفوه وکړه، دا نور يې نه سي قصاصولاى بلکې ديت به غواړي، امام اعظم رحمة الله عليه په قتل عمد کي کفاره پر قاتل نه غواړي، او شافعي رحمة الله عليه کفاره هم پر لازمه بولي، دلائل يې په کتابو کي د فقه وګورئ دده د دلائلو راوړل د درويش عادت نه دى لکه د مظهري، او بل قسم شبيه بالعمد دى، فمن ضرب شخصاً سوطاً او سوطين عمداً، نو هغه سړى مړ سو، نو دا شبيه بالعمد دى بالاتفاق، يا يو سړي بل سړى قصداً په سوک وواهه پر غوږ باندي او هغه مړ سو فهو ايضاً شبيه بالعمد اتفاقاً، او که يوه سړي بل سړى ووهى په کوچنۍ غمچينه ډېر وارونه او هغه مړ سي دا هم شبيه بالعمد دى عند الامام الاعظم وصاحبيه وعمد عند الشافعي، او که يوه سړي بل ووهى په ډېره غټه ډبره او يا په لوى لرګي چي غالباً د دواړو له وهلو ځخه سړى ژوندى نه سي پاته کېداى، نو د نورو امامانو په نېز دا قتل عمد دى موجب يې قصاص دى، او امام اعظم رحمة الله عليه وايي چي دا شبه عمد دى قصاص نسته پکښي، دا شبه العمد اول د اقسامو د قتل خطاء دى، او دوهم قسم د قتل خطاء دادى چي يا خطاء په قصد کي د قاتل وي وهو ان يرمى شيئا وهو يظنه صيداً ليقتله واذا هو ادمي، او دريم قسم خطاء ده په فعل کي نه په قصد کي لکه يو سړى چي په قصد د نوښان ولي هغه پر يو مسلمان ومبتلي او مړ يې کړي او يا د رامي په

خیال هغه سړی حربي وي نو دی چي واری پر وکړي او مړ یې کړي وروسته ورته معلومه سي چي هغه مسلمان و، او څلورم قسم یې ما اجری مجری الخطاء لکه یو بیده سړی پر بل ورواوړي او مړ یې کړي چي دا قتل په ښځو کي ډېر پېښېږي چي کوچني ته تی ورکوي اخیر بیده سي پر کوچني ور واوړي او مړ یې کړي، او پنځم قسم د خطاء دادی چي یو سړی د بل سبب د قتل وګرځي یعنې سبب د قتل د قاتل د خوا وي نه فعل د قتل، لکه یو سړی چي څاه (کوهی) وکني یا لویه ډبره کښېږدي په خپل ملک کي بل سړی هغه څاه ته ولوېږي او پکښي مړ سي یا بل سړی پر هغه ډبره غوځار سي او مړ سي.

پوه سه: چي حکم ددې ټولو اقسامو د خطاء دیت پر عاقله یعنې نژدې قوم د قاتل اتفاقاً ولي مسلمان خو قتل سو او قصاص یې نسته، نو اقلاً دیت خو باید وي تاچي د مسلمانان وینه هدر اورایګان ولاړ نه سي، او بل حکم د ټولو دغو اقسامو وجوب د کفارې دی پر قاتل چي بیان به یې راسي ان شاء الله او له میراث څخه محروم دی په ټولو اقسامو په نېز د ائمه ثلثه وو لکن امام اعظم رحمة الله علیه وايي چي په قتل بالتسبیب کي حرمان د قاتل له میراث څخه د مقتول نسته، ولي قتل بالتسبیب خو حقیقةً قتل د جاني له خوا نه دی ولي چي قتل خو تصرف دی په بدن کي د مقتول هغه خو دلته نسته بلکې تصرف خو هغه په بل شي کي کړی مثلاً چي څاه یې کښلې دی.

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

او که چا مړ کړی مؤمن په خطاء سره، ازاد کول دي دیوې رقبې د مریي.

پوه سه: چي کلمه د "من" مبتداء ده متضمن معنی لره د شرط ده او خبر یې دا قول دی "فتحریر رقبة.

پوه سه: چي د "تحریر رقبة" سره مبتداء محذوفه سته ای فجزائه تحریر رقبة لان جزاء الشرط انما یکون جملة فافهم.

فائده: مظهري رحمة الله علیه وايي چي له دې آیته دا فهمېږي چي کفاره هم باندي سته لان الکفارة لدفع الاثم انتهی، او روح البیان وايي چي دا تحریر کفاره ده وهي

حق الله تعالی انتهی والله واعلم بالصواب.

مسئله: في رواية عن ابي حنيفة رحمة الله عليه لايجب الكفارة في الشبيه بالعمد په كفايه كي چي شرح د هدايه ده وايي چي جرجاني وايي وجدت رواية عن اصحابنا ان الكفارة لايجب في شبه العمد آه.

فائده: په لغت عربي كي كه څه هم رقبه غاړي ته وايي لكن مراد ځني ټوله جسد دی من قبيل ذكر الجزء ارادة الكل.

پوه سه: چي مراد له "رقبة" څخه رقبه كامله ده، نو د ام الولد اعتاق په كفاره كي نه دی روا، ولي چي ام الولد خو مستحق د عتق ده حتی لايجوز بيعها، قال عليه الصلوة والسلام في حق ام الولد اعتقها ولدها، او داغه رنګه نه دی روا اعتاق د مدبر مريي يعني بادار ورته ووايي چي زما تر مرګ وروسته ته ازاد يې وهذا مذهب ابي حنيفة رحمة الله عليه ويجوز عند الشافعي، او روا دی عتق د مكاتب مريي چي هيڅ چي هيڅ شی يې بدل كتابت نه وي وركړی په نېز د ابو حنيفه رحمة الله عليه او نه دی روا په نېز د شافعي رحمة الله عليه .

مسئله: د لېوني مريي عتق نه دی روا، داغه رنګه په دواړو سترګو د ړانده او يا ګونګي او يا كوڼ چي هيڅ شی نه اوري، ولي چي په دوی كي يو جنس د منفعت د يوه عضو نسته، نو داسي مريی كالهالک (لكه مړ) دی، او داغه رنګه نه دی روا چي دواړه لاسونه يې پرې وي يا يې دواړې پښې پرې وي لما ذكرنا انه فائت جنس المنفعة يعني منفعة البطش في مقطوع اليدين ومنفعة المشي في مقطوع الرجلين، او داغه رنګه نه دی روا چي يو لاس او يوه پښه يې له يوه طرفه څخه پرې وي، ولي چي داسي سړی تګ نه سي كولای ولو علی العصاء او كه يې جهت د پرې لاس او د پرې پښې سره جلا و هغه روا دی ولي چي هغه پر لكړه تلای سي، او د اعور يعني چي په يوه سترګه ړوند وي او د اعمش چي تر سترګو يې اوبه بهېږي چي په پښتو يې خچنک بولي او د پيس عتق روا دی ولي چي دا كسان ناقص المنفعة دي، او اعتاق د عنين مريي او يا خصي مريي روا دی، ولي چي له مريي څخه خدمت دی هغه په دوی كي سته نسل خو مقصود نه دی.

مسئله: د کفارې د وجوب پر قاتل باندې شرط دادی چې قاتل به عاقل وي لېونی به نه وي بالغ به وي پر صبي کفاره نسته او مسلمان به وي پر کافر قاتل کفاره نسته، ولې چې کفاره خو عبادت ده فیشترط لوجوبها مایشترط لوجوب سائر العبادات، او شافعي رحمة الله علیه وایي چې هیڅ شی شرط نه دی د کفارې د وجوب لپاره.

مُّؤۡمِنَةٍ وَّدِيَةٌ

رقبه به مؤمنه وي او بل دیت پر لازم دی.

پوه سه: چې په کفارة القتل کې ایمان شرط دی بالاجماع لورود النص بالایمان او په کفارة الیمین یا صوم یا ظهار کې ایمان شرط نه دی، نو په رقبه مؤمنه کې صغیر او کبیر، نر او ښځه یعنې مینځه گرده برابر دي، "ودیة" عطف دی پر تحریر رقبة باندې یعنې وجزائه دیة، في القاموس الدیة حق القتل ای المقتول یعنې اصالة لکن اولیاء د مقتول قائم مقام د قتیل دي.

مسئله: دیت د قتل خطاء پر عاقله د قاتل دی یعنې هغه نیږدې قومې قریبان د قاتل.

فائده: وجوب د دیت پر عاقله باندې که څه هم له قرآن مبارک څخه نه فهمیږي لکن په حدیث مشهور سره او په اجماع سره ثابت دی.

مُّسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهۡلِهٖٓ

تسلیم کوي به یې و اهل ته د مقتول یعنې ورثته.

مسئله: د دیت حکم د میت د ترکې حکم دی من حیث التقسیم والحرمان والحجب کما في السراجي ص۲ ویتعلق بترکة المیت حقوق اربعة آه، نو دغه حقوق په دیت کې د مقتول هم جاري دی، والتفصیل یفضی الی التطویل وهو لایناسب هذا التفسیر.

اِلَّآ اَنۡ يَّصَّدَّقُوۡا

مگر تسلیم نه دی واجب که ورثه د مقتول دیت وبخښي، او یا یې مقتول وروسته تر ټپي کېدو دمخه تر مرگ وبخښي.

پوه سه: چې خدای جل جلاله له دې عفوې څخه تعبیر په تصدق وکړی لپاره د باعثه کولو د اولیاؤ د مقتول پر بخښنه باندې او تنبیه یې پر دې وکړه چې عفو د ثواب کار دی،

ولي چي قاتل خو په خطاء قتل وکړی نو لکه دی چي نه و مجرم اولياء دده بايد تر جرم د ديت لاندي رانه وستل سي، قال رسول اللهﷺ كل معروف صدقة رواه البخاري.

فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ

او که چېري و مقتول له داسي قوم څخه چي هغه دښمنان وه يعني کافران وه يعنې د قوميت په لحاظ د کافرانو له قومه څخه و.

پوه سه: چي د "عدو" اطلاق پر واحد او پر جمع دواړو کېږي، نو ځکه "عدو" دلته د قوم صفت واقع سو چي اسم جمع دی.

وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ط

او حال دا و چي مقتول مسلمان و نو جزاء يې ازادول د مؤمنه رقبې ده، يعنې فقط ديت يې نسته.

پوه سه: چي مفسرين وايي چي معنا ددې آيت داده چي يو سړی مسلمان وي هجرت يې ودار الاسلام ته نه وي کړی وروسته تر اسلام، او يا يې يو وار هجرت کړی وي لکن بېرته دار حرب ته تللی وي پر اسلامي حال، نو يو مسلمان هغه سړی مړ کړي په خطاء سره، نو کفاره يعنې تحرير رقبة مؤمنة خو يې سته، ولي چي دده وينه معصومه ده په سبب د اسلام ولايجب الدية، ولي هغه عصمت چي سړي ته ديت لازمه وي هغه په دار اسلام سره دی او دی يعنې دغه مقتول خو هغه عصمت نه لري، په حديث شريف کي چي روايت يې ابن المنذر له جرير بن عبد الله بحلي څخه کړی دی چي رسول اللهﷺ وويل "من اقام مع المشركين فقد برئت منه الذمة"

وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيثَاقٌ

او که چېري و مقتول له داسي قوم څخه يعنې د کفارو له قوم څخه چي ستاسي مسلمانانو او ددوی تر منځ عهد و يعنې اهل ذمه وه.

فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ

يعنې جزاء د هغه ديت دی او واجب پر عاقله د قاتل دی چي تسليم کېږي به و اهل ته د مقتول يعنې ورثه د هغه.

پوه سه: چي تصویر او صورت ددې مسئلې دادی چي مقتول یا کافر اهل ذمه وي او یا کافر معاهد وي.

پوه سه: چي دیت د مسلمان او د کافر سره برابر دی په نېز د امام اعظم رحمة الله علیه وفي المدارک في هذه الآية دليل على ان دية الذمي كدية المسلم انتهى.

پوه سه: چي "دية" مصدر دی من ودى القاتل المقتول اى اعطى وليه المال الذي هو يدل النفس وذالک المال يسمى الدية تسمية بالمصدر والتاء في اخيرها بدل من الواو المحذوفة في الاول كما في عدة.

فائده: دیت په خطاء کي د سرو زرو زر دیناره دي او د سپينو زرو عشرت الاف درهم، او دیت پر عاقله د قاتل دی په قتل خطاء کي.

وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ج

یعنې له مال څخه د قاتل که قاتل د رقبه مؤمنه مالک و او یا یې دونده روپۍ درلودې چي رقبه مؤمنه په رانسي، او هغه روپۍ به د قاتل تر حوائجو اصليه وو او له پور څخه بالا وي.

فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ ز

که قاتل رقبه نه درلوده او نه قادر پر تحصيل د رقبه و، نو واجب ده پر قاتل په د غو ټولو صورتو کي، به روژې نسي دوې مياشتي پرله پسې.

مسئله: که دغه سړي يوه ورځ روژه وخوړل په دغو دوو مياشتو کي بېله عذر شرعي او يا يي نيت هېر سو يا د بلې روژې قضايي يا نفلي واجب ده پر ده له سره څخه نيول د روژو اجماعاً لاشتراط التتابع نصاً، او که چيري ښځه قاتله وه او دغه روژې يې نيولې بيا يې د حيض په ورځو کي وخوړلې د سره راګرځول د روژو پر دې نسته اجماعاً لانه عذر شرعي، او که دغه سړي يوه روژه وخوړل په عذر د مرض يا د سفر نو پر ده باندي استيناف واجب دی په نېز د جمهورو علماؤ

پوه سه: چي مجاهد رحمة الله علیه وايي که دا روژې نيونکی له روژو څخه عاجزه سو دوډۍ ورکول يې په ځای کي د روژو نه درېږي په نېز د امام اعظم رحمة الله علیه او د امام

مالک رحمه الله علیه، او په صحیح قول کي د امام شافعي او امام احمدوايي چي اطعام هم کفايت کوي دوی يې پر ظهار قياسوي، لکن دا قياس دی په مورد کي د نص قرآني او امر جامع مقيس او مقيس عليه نه سره لري.

تَوْبَةً مِّنَ اللّٰهِ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

پوه سه: چي "توبةً" منصوب ده على انه مفعول له اى شرع الله الصيام على القاتل لاجل توبة منه تعالى عليه، او يا مفعول مطلق دی د فعل محذوف اى تاب الله عليكم بتلك الصيام توبة، او خدای جل جلاله خبر دی په حال د قاتل او حکمت لري په هر کار کي چي کوي يې.

درويش وايي: چي بغوي رحمه الله علیه دا وروسته شان نزول داسي راوړی دی چي مقيس بن ضبابه کندي او دده ورور هشام اسلام راوړی ځو ورځي وروسته د مقيس ورور هشام مړ يعني وژل سوی پيدا سو په بني النجار کي، نو مقيس و عليه الصلوة والسلام ته راغلی او ده د خپل ورور هشام د قتل په بني النجار کي ورته بيان کړه، نو عليه الصلوة والسلام د مقيس سره يو بل سړی چي د بني النجار د قبيلې و ور سره ملګری کړی چي رسول الله صلی الله علیه وسلم تاسي امر کوي که تاسي ته قاتل د هشام معلوم دی، نو د مقيس په لاس يې ورکړئ چي دی يې قصاص کړي او که قاتل تاسي ته نه وي معلوم، نو مقيس ته يې ديت ورکړئ، نو مقيس او ملګری فهري چي بني نجار ته ورغلی او پېغام او امر د عليه الصلوة والسلام يې ودوی ته ورساوه هغو ورته وويل سمعاً وطاعةً لله ولرسوله. قاتل د هشام خو نه دی راته معلوم لکن موږ به ديت ورکوو، نو سل اوښان يې مقيس ته ورکړه، نو مقيس او فهري چي د مديني منورې و خوا ته را روان سوه مقيس ته شيطان وسوسه ورواچول چي تاچي د ورور ديت قبول کړی دا خو ستا لپاره لوی پېغور دی او خلګ به ښکنځل هم درته کوي، راسه دا فهري مړ کړه نو دا به نفس بنفس سي او ديت به بچت درته پاته سي، نو د فهري فکر نه و چي مقيس ناګاه په يوه لويه ډبره پر سر وويشتی او مړ يې کړی، او مقيس خپل اوښان د مکې پر خوا روان کړه او مکې ته ورغلی بېرته کافر سو، نو خدای جل جلاله دا آيت نازل کړی.

وَمَنْ يَّقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا

چي یو څوک مړ کړي مؤمن په حیثیت د ایمان په قصد سره نه په خطاء یعنې بل عداوت نه ورسره لري لکه مقیس چي د فهري سره یې هیڅ عداوت نه درلودی بلکې په دې حیثیت یې مړ کړی چي د مقیس په زړه کي د کفر خوا تېنګه سوې وه او فهري مسلمان و نو په دغه سبب مړ کړی، او یا معنا داده چي قاتل لکه د مقیس وژل د مقتول چي فهري و ځان ته یې روا بولي.

پوښتنه: له دې قصې څخه خو دا معلومه سوه چي وژل په درانه شي لکه مقیس چي په درنه ډبره فهري ووشتی او مړ یې کړی خدای جَلَّ جَلَالُهُ په دې آیت کي دا قتل متعمداً وباله، او سره ددې چي امام اعظم رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ دا قتل شبه عمد بولي، نو حنفیان به څه ځواب ورکوي.

ځواب: د شبه عمد حکم د عمد په حیث د ګناه له دې کبله احناف وايي چي شبه عمد لره کفاره نسته لکه عمد لره، او موږ چي شبه عمد له عمد څخه جلا بولو د قصاص له جهته یعنې په عمد کي حکم قصاص دی او په شبه عمد کي چي قصاص نسته د آلة القتل د شبهې له وجهي، او په دې آیت کي خو بیان د ګناه دی نه د قصاص حیث قال الله تعالی فجزائه جهنمؔ نو ځکه امام اعظم رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ په شبه عمد کي دنیاوي حکم دیت بولي او اخروي حکم یې د عمد سره برابر دی.

فائده: مقیس مذکور هغه کافر دی چي د فتح مکې په کال علیه الصلوة والسلام دده حکم له نورو کفارو سره جلا کړی یعنې چي مقیس ته هیڅ امان نسته هر چېري چي وي ودي وژل سي، نو مقیس په دغه ورځ د کعبې مبارکې پردې تېنګي نیولي وې چي مسلمانانو مړ کړی.

فَجَزَآؤُهٗ جَهَنَّمُ خٰلِدًا فِيْهَا

لاجل کفره اللازم لسخطه من الایمان کمافهم من قصة او یا له دې سببه چي قاتل یې قتل و ځان ته روا بولي، نو خو هم قاتل کافر دی لان مستحل الکبیرة کافر کما في کتب العقائد.

سوال: ځيني وختونه يو مسلمان بل مسلمان مړ کړي د فرط غضب له سببه او يا يو بل سبب وي لکن قتل يې و ځان ته روا نه بولي، نو هغه به څرنگه همېشه وي؟

ځواب: د خلود معنا دوام نه ده بلکې مکث طويل دام او لم يدل فيشمل جميع صور القتل العمد اى الكافر والمستحل والمؤمن.

فائده: بخاري او مسلم له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي قاتل لره د مؤمن عمداً توبه نسته، او بغوي رحمة الله عليه هم ورته روايت له ابن عباس رضي الله عنه څخه کړی دی لکن په نورو تفاسيرو کي خلاف ددغه روايت له ابن عباس رضي الله عنه څخه منقول دی حيث قال ابن عباس رضي الله عنه "فجزائه جهنم خالداً فيها لوجازاه الله" يعنې که خدای جل جلاله پوره جزاء ورکوي "لکنه يتفضل عليه" لکن خدای جل جلاله دده سره احسان کوي "ولا يخلد لايمانه" او خدای جل جلاله يې همېشه په اور کي نه پرېږدي په سبب د ايمان دده انتهى.

درويش وايي: چي عين ممکنه ده چي ابن عباس رضي الله عنه دي له هغه مذهبه څخه چي بخاري او مسلم دده نقل کړی و کمامر رجوع کړې وي لما تواتر في الاحاديث الشريفة "ان المؤمن لايخلد في النار بکبيرة آية کفيرة کانت مالم يکن مستحلاً لها ولا مستخفابها" والله اعلم.

درويش وايي: چي علماء قديماً وحديثاً په دې مسئله کي د قاتل عمداً د بل مؤمن اختلاف لري چي توبه يې سته او که نسته لکن وجه د جمعي ددغو اقوالو سته هغه دا چي په قتل عمد کي د مؤمن دوه حقه سته يو حق العبد دی چي قصاص دی هغه د قاتل نه دفعه کېږي، نو هغه علماء چي وايي چي توبه يې نسته معنا يې داده لاتوبة له في حق العبد وهو القصاص يقتص منه لامحالة، او بل حق الله دی چي د احترام د نهي د خدای جل جلاله ونه کړي او مؤمن يې عمداً قتل کړي نو که دی صحيح توبه وکاږي خدای جل جلاله تر خپل حق په آخرت کي تر دوږخ ورتېرېږي کما في سائر الکبائر لانه تعالى غفور رحيم ووصف نفسه بقوله وانا التواب الرحيم.

درويش وايي: چي وهذا وجه وجيه للجمع ينبغي ان يکتب بمداد الذهب على قراطيس الاذهان.

فائده: معتزله په دغه آیت سره دلیل وایي چي مرتکب د کبیرې گناه مخلد في النار دی ویقولون لافرق بین کبیرة قتل المؤمن عمداً وبین سائر الکبائر، او خوارج هم په دغه آیت سره دلیل وایي چي مرتکب د کبیرې کافر دی، دوی وایي چي خلود في النار بیله کافره بل چاته نسته وقد حکم الله تعالی في هذه الآیة بخلود کبیرة قتل المؤمن عمداً فعلم ان هذا القاتل کافر وعلیه یقاس سائر الکبائر واما اهل السنة والجماعة دوی تاویل کوي ددغه آیت کمامر قریباً، اهل سنت وایي چي اجماع د عصر اول پر دې منعقد ده چي مؤمن لایخلد في النار وان مات بلا توبة وان المؤمن لایسلب عنه اسم المؤمن بالکبیرة کما یقوله الخوارج.

وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَیۡهِ وَلَعَنَهٗ وَاَعَدَّ لَهٗ عَذَابًا عَظِیۡمًا ﴿۹۳﴾

د خدای ﷻ غضب دی پرده او له رحمت عامه څخه د خدای ﷻ ترټلی دی، او اراسته کړی دی خدای ﷻ ده لره عذاب دردناک چي عذاب د دوږخ دی، معتزله او خوارجو چي دا دومره سخت آیتونه د قرآن عظیم الشان واورېدل چي په شان کي د قاتل د مؤمن عمداً نازل سوي دي، نو معتزله وایي که مسلمان هم وي لکن ځای یې ابدي دوږخ دی او نور مرتکب د کبیرې گناه یې پر قیاس کړي دي او خوارجو کافر بللی دی او نور یې هم پر قیاس کړي دي.

پوښتنه: تاسي وړاندي قول د معتزله او د خوارجو قولونه په اجماع د عصر اول رد کړه، او په اصول الفقه کي وایي چي اجماع لره سند ضروري دی یا اشارة النص د قرآن او یا دلالة النص د قرآن او یا حدیث نبوي، نو دغې اجماع لره کوم سند سته او که څرنگه؟

ځواب: هو! سند یې د قرآن مبارک په دلالة النص کي ددې آیت موجود دی "یاایها الذین آمنوا کتب علیکم القصاص في القتلی آه" دا خو معلومه خبره ده چي قصاص په قتل عمد کي د مؤمن لازم دی او سره د هغه خدای ﷻ قاتلان په عنوان د "الذین آمنوا" رواړه په دې سره خو مذهب د خوارجو رد سو چي دوی مرتکب د کبیرې کافر بولي، او بل په قرآن کریم کي راغلي دي "ومن یعمل

مثقال ذرة خيراً يره" يعنې يرى ثوابه نو ايمان خو عمل قلبي دى چي تصديق د زړه دى په نېز د محققينو او يا عمل قلبي او لساني دى چي اشهد ان لا اله آه په خوله ويل على ماهو المشهور من وان الايمان مركب من التصديق بالجنان والاقرار باللسان او دا خبره مسلمه ده زمونږ او د معتزله و تر منځ چي داسي نه سي کېداى چي خداى ﷻ دي ثواب د عمل خير په جنت کي چاته ورکړي وروسته تر دې يې بيا دوږخ ته واستوي، نو ثواب د ايمان چي ورکوي وروسته تر عذاب بالنار به يې ورکوي، نو معلومه سوه چي مرتکب د کبائرو گنهو که څه هم بې توبې مړ سي مخلد في النار نه دى، او په دې سره مذهب د معتزله وو رد سو چي مرتکب د کبيرې مخلد في النار بولي او په حديث کي د بخاري او مسلم راغلي دي من قال لا اله الا الله دخل الجنة وان زنى وان سرق وزنى آه په دې حديث سره مذهب د معتزله او خوارجو دواړو رد سو، او په حديث کي د مسلم چي له جابر رضي الله عنه څخه يې روايت کړى دى "من مات ولا يشرک بالله دخل الجنة" په دې حديث سره هم دواړه مذهبونه رد سوه کما لا يخفى.

او په بل حديث کي د عليه الصلوة والسلام چي روايت يې عبادة بن الصامت رضي الله عنه کړى دى او بخاري او مسلم هم راوړى دى چي عليه الصلوة والسلام يوه ورځ وويل "بايعوني على ان لا تشركوا بالله" زما سره بيعت وکړئ چي تاسي په شريک نه گرځوئ له خداى ﷻ سره هيڅ شى "ولا تسرقوا" او تاسي به غلا نه کوئ "ولا تزنوا" او تاسي به زناء هم نه کوئ "ولا تقتلوا اولادكم" او تاسي به نه وژنئ خپل اولاد لکه د اهل جاهليت چي عادت و "ولا تاتوا ببهتان تفترونه بين ايديكم وارجلكم" او تاسي پر چا ناحقه عيب نه واياست چي دغه عيب تاسي په منځ د لاسو ستاسي او په منځ د پښو ستاسي دا کنايه ده له دې څخه چي ستاسي خود ساخته عيب وي چي هيڅ اثر هم نه لري "ولا تعصوا في معروف" او تاسي به عصيان نه کوئ په يو شي سره چي معروف په شرع شريفه کي وي "فمن وفى منكم فاجره على الله" که وفا وکړه په دغو شرطو، نو ثواب يې پر خداى ﷻ دى "ومن اصاب من ذالک شيئا نعوقب في الدنيا فهو كفارة له" که له دغو مذکوره

ګنهو څخه يو کار وکړي او په هغه ګناه ده ته عذاب ورکړه سو په دنيا کي مثلاً سرقه يې وکړه لاس يې پرې سو، نو هغه عقاب الدنيا دده لپاره کفاره ده په دنيا کي يعنې په آخرت کي مواخذه يې نسته باندي ومن اصاب من شيئاً ثم ستره الله فهو الى الله ان شاء عفا عنه وان شاء عاقبه فبايعناه على ذالک، او که سړى له دغو ګنهو څخه يو کار وکړي او خداى ﷻ پر ده پر واچول يعنې خلګ يې په خبر نه کړه، نو عقاب د دنيا پر جاري نه سو، نو ددې ګناه تفويض و خداى ﷻ ته دى که د خداى ﷻ خوښه وه عفوه به ورته وکړي يعنې جنت ته به يې داخل کړي او د دوږخ له عذاب څخه به يې وساتي او که د خداى ﷻ خوښه وه عذاب به ورکړي، نو موږ بيعت ورسره وکړي پر دغه شيانو آه.

درويش وايي: چي دا حديث صريح په رد کي د معتزله وو چي دوى چي مرتکب د کبيرې ګناه که بې توبې مړ سي ابدي ځاى يې دوږخ دى، او په حديث کي احتمال د عفو هم موجود دى او دغه رد د مذهب د خوارجو هم په وسو، ولي که مرتکب د کبيره ګناه کافر واى، نو احتمال د عفوي الٰهي به څرنګه پکښي موجود واى؟

درويش وايي: چي اشارات د کتاب الله او دغه احاديث مذکوره ټوله اسناد دي د اجماع مذکورې لپاره فانقطع عرق السوال المذکور والله الموفق للخير والملهم للصواب.

فصل

درويش وايي: چي سره د احتمال د عفوي قتل د مؤمن عمداً بغير حق شک نسته چي ډېره لويه ګناه ده، في الحديث لزوال الدنيا اهون على الله من قتل مسلم بشطر کلمة جاء يوم القيامة مکتوب بين عينيه آيس من رحمة الله تعالى.

درويش وايي: چي د معاون يې دا حال دى نو د خودي قاتل به څه حال وي!؟ وفي الحديث اول مايحاسب عليه العبد يعني في حقوق الله هو الصلوة و اول ما يقفى بين الناس في الدماء ثم يحاسب العبد في حق الزکوة وغيرها هل منعها او اداها انتهى، وفي الحديث خمس من الکبائر لاکفارة فيهن (۱) الاشراک بالله (۲) وعقوق الوالدين (۳) والضرار من الزحف (۴) وقتل النفس اى المؤمن

عمداً ای بغیر حق (۵) والیمین الغموس.

وعن ابي هریرة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ "اجتنبوا السبع الموبقات ای المهلكات وعد منها قتل النفس التي حرم الله الا بالحق متفق علیه.

وعن ابی سعید وابی هریرة رضي الله عنهما لو ان اهل السماء والارض اشتركوا في دم مؤمن لاكبهم الله في النار" رواه الترمذي.

درویش وايي: چي احادیث صحیحه په باب كي د حرمت د قتل د مؤمن عمداً بغیر حق كثیرة وفي احصانها بجملتها تكلف عظیم علي وعلى المتعلمین لهذا التفسیر فاكتفینا بهذا المقدار القلیل.

پوه سه: چي بخاري، ترمذي او مستدرك په حاكم كي روایت كړی دی له عكرمه رضي الله عنه څخه او هغه له ابن عباس رضي الله عنه څخه چي یو سړی و له بني سلیم څخه چي د هغه سره یوه رمه پسونه هم وه، نو اصحاب د علیه الصلوة والسلام ناست وه هغه سړي سلام ورواچاوه، صحابه وو رضي الله عنهم یوه و بل ته سره وویل چي دا سړی یعني د پسو خاوند چي موږ ته يې سلام واچاوه صرف ددې لپاره چي زموږ څخه ځان وساتي یعني مسلمان خو نه دی، نو يې هغه سړی مړ كړی او پسونه يې و علیه الصلوة والسلام ته راوستل او صورت حال يې و علیه الصلوة والسلام ته وواېه، نو دا آیت نازل سو.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا

اې هغه كسانو چي سفر كوي په ځكه كي په لار كي د خدای جل جلاله یعنې د جهاد لپاره تاسي په كار كي فكر كوئ چي د كافروالي او مسلمانۍ درك در معلومېږي.

پوه سه: چي حمزه او كسائي له قراء سبعه وو څخه په دې آیت كي او په سورت حجرات كي دا عبارت په تا مثناة من فوق او په ثاء مثلثه سره وايي یعنې "فتثبوا" من التثبیت ای قفوا حتى تعرفوا المؤمن من الكافر، او نور قراء سبعه يې په باء موحده او یا مثناة من تحتٍ او په نون سره وايي كما رسمنا في متن القرآن ههنا مشتق من التبین یعنې التامل والتفكر في الامر، یعنې تلوار مه كوئ حتى یوضح لكم الامر ای حال الكافر والمسلم.

درویش وايي: چي بغوي له کلبي رحمهما الله څخه له ابن عباس رضي الله عنه څخه داسي روايت کړی دی چي نوم ددغه مقتول مرداس بن نهيک و چي د فدک اوسېدونکی و، او په فدک کي دغه سړی مسلمان و نور ټوله کافران وه، نو عليه الصلوة والسلام يوه سريه چي قومنداني د غالب بن فضالة الليثي پر غاړه وه د فدک د غزاء لپاره استولې وه د فدک کافرانو چي دا واورېدل ټوله وتښتېدل يو مرداس المذکور چي مسلمان و پاته سو، ولي چي دی خو پر دين د اسلام و، نو د مسلمانانو له لښکره نه بېرېدی، نو د مسلمانانو لښکر چي راغلی او نعرې د الله اکبر يې ويلې ده هم الله اکبر ووايه وهو يقول لا اله الا الله محمد رسول الله، نو اسامه بن زيد حمله پر وکړه او مرداس يې قتل کړی او پسو رمه يې ځني رهي کړه او عليه الصلوة والسلام ته ددې موضوع خبر دمخه رسېدلی و، نو عليه الصلوة والسلام ته ډېر درد ورغلی و، او دا يې ويله قتلتموه لما معه لمامعه تاسي دا سړی يعني مرداس مړ کړی په سبب د پسو چي دده سره ورسره وه، ثم قرء رسول الله ﷺ هذه الآية على اسامة، اسامه رضي الله عنه وايي ما عليه الصلوة والسلام ته وويل استغفرلي فقال فکيف بلا اله الا الله، اسامه رضي الله عنه وايي ما درې واره طلب د استغفار وکړی عليه الصلوة والسلام به هغه خبره راته کوله فيکف بلا اله الا الله، اسامه رضي الله عنه تر داسي پوري چي زما په زړه کي دا خوښه وه چي تر نن ورځي دمخه ته نه وايي مسلمان سوی او نن مسلمان سوی وای چي له دې جرمه څخه خو به خلاص وای، اسامه رضي الله عنه وايي چي وروسته تر درې واره عليه الصلوة والسلام طلب د بخښني زما له خدای ﷻ څخه وکړی، او په يو بل روايت کي راغلي دي چي اسامه وايي ما و عليه الصلوة والسلام ته وويل چي دې سړي چي کلمه وويل د سلاح له بېري يې وويل په رشتيا يې نه ده ويلې، نو عليه الصلوة والسلام راته وويل هلا شققت من قلبه فتعلم انه قالها املا" تا يې نو ولي زړه نه ور څيری چي ده کلمه د زړه ويلې ده او که نه، انتهى روايت البغوي بحذف بعض عباراته وزيادة بعض.

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ

او تاسي مه واياست و هغه چاته چي پېش کړي سلم.

درویش وايي: چې که څه هم "سلم" بفتحين په معنی د صلح او انقياد دی لکن دلته مراد څني سلام عليکم بقرينة القرائة الاخری بلفظ السلام والمراد بمن هو المرداس کمامر.

لَسْتَ مُؤْمِنًا

ته نه يې مسلمان او سلام دې د ځان او پسو د خلاصی لپاره ووايه.

تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

دا جمله حال ده له ضمير څخه د "تقولوا" ای حال کونکم چې تاسي په دغه قول سره لست مؤمنا غواړي او طلب کوي د مال او منافعو د ناقص ژوند چې د مرداس پسونه دي.

پوه سه: چې په عرف کې "عرض" هغه شي ته وايي چې دوام نه لري او دغه غنيمت او پسونه خو هم دوام نه لري.

فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيْرَةٌ

نو په نيز د خدای ﷻ ډېر غنيمتونه سته په دنيا او اخرت کې، نو حاجت نسته وتحصيل ته د غنيمت دنيوي په حيلو سره چې څوک سلام در واچوي تاسي ورته واياست چې ته مسلمان نه يې سلام دې صرف د تعوذ لپاره واچاوه.

كَذٰلِكَ كُنْتُمْ

داغسي واست تاسي، د "کان" اسم ضمير د تُم" دی او کاف په "کذالک" کې د "کان" خبر دی مقدم سوی دی.

فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ

ای قبل هذه الواقعة هغه وخت چې تاسي په اسلام کې داخل سواست او کلمه د لا اله الا الله مو وويل او په هغه کلمه ستاسي ويني او مالونه محفوظ سوه بېله دې چې ستاسي د زړونو حال خو هم نه و معلوم چې د ژبي د کلمې سره برابر وي او که نه.

فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوْا

نو خدای ﷻ احسان وکړی پر تاسي چې په اسلام او استقامت في الدين سره يې مشهوره کړلاست، او هيڅ چاته يې ځای د اعتراض پر تاسي نه پرېښو، او

بعض مفسران وايي چي "كذالک كنتم قبل الهجرة" چي تاسي په خپل قوم مسلمانانو كي به محفوظ الدم والمال واست په لا اله الا الله سره فقط فمن الله عليكم بالهجرة فيتصن ايمانكم بالهجرة.

پوه سه: چي تكرار د "بينوا" لپاره د تاكيد دی دمخه د "بينوا" كما يقول اهل المعقول "العالم حادث لانه متغير وكل متغير حادث فالعالم حادث" فكلمة الفاء ههنا فصيحية ای اذا عرفتم من قتل المرداس بلا تحقيق الحال ورد ما قال السلام عليكم، او تاسي مسلمانان په اول الامر كي دغسي واست چي پر تاسي به چا تعرض كاوه د ايمان قلبي پوښتنه يې نه ځني كوله بلكې په صرف لا اله الا الله سره به يې كفايت كاوه او ستاسي د زړه حال يې نه پلټی، نو تاسي هم "فتبينوا" بل اكتفوا بما قيل لكم من كلمة الله او التسليم الذي هو من شعائر الاسلام، او بعض مفسرين وايي دا "تبينوا" تفريع ده پر دې قول د خدای ﷻ "فعند الله مغانم كثيرة" يعني په نېز د خدای ﷻ ډېر مغانم سته، نو تاسي په اخستو كي د غنيمت ډېر احتياط وكړئ او داځان ته معلومه كړئ چي دا غنيمت من عند الله دی او موږ ته حلال دی او كه له اعراضو څخه د دنيا دی او موږ ته حرام دی لكه د مرداس غنيمت.

إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

او په تحقيق سره خدای ﷻ دی ستاسي په عملو كه خير وي كه شر ښه خبر، او ستاسي په اخستلو كي من الحلال والحرام هم خبر دی.

پوه سه: چي دا آيت هم وعد دی په اعتبار د اعمالو د خير او هم وعيد دی په اعتبار د اعمالو د شر، مظهري وايي چي په دې آيت كي دليل دی چي ايمان د مكره صحيح دی لپاره د اجراء د احكامو د دنيا، او بل پر دې دليل دی چي مجتهد گاهي خطاوځي او خطاء يې مغفوره ده كه ده تقصير نه وكړی په طلب كي د حق، او پر دې هم دليل دی چي مجتهد ته په كار ده چي له ژور فكر او نهايت تامل وروسته دي حكم كوي بما ظهر له او په مالاح له في اول الامر دي عجولاً حكم نه كوي، او كه مجتهد ټوله شرائط د اجتهاد پر ځای كړي خو بيا هم

خطاوئي فهو ماجور، او بل پر دې هم دليل دی چي نه دي حکم په کفر سره د هغه ځا چي لا اله الا الله ولا يعجل في فعله تر هغو چي پوره حال يې معلومېږي، او غازيانو که په يو ښار يا قريه کي شعائر د اسلام وليدل کالمساجد او يا شعائر د اسلام يې واورېدل کالآذان، نو پر هغه ښار يا کلي دي بريد نه کوي، ولي چي په حديث شريف کي راغلي دي "ان رسول الله ﷺ کان اذا غزی قوماً فان سمع اذاناً کف عنهم وان لم يسمع اغار عليهم رواه البخاري وغيره، او داغه رنګه په صحيح حديث کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام يوه ټولګی چي په عربي يې سريه بولي يو خواته استول، نو هغو ته به يې داسي وصيت وکړی "اذا رئيتم مسجداً وسمعتم مؤذناً فلا تقتلن احداً انتهى.

درويش وايي: چي نومړو راويانو چي سر کرده د هغو امام بخاري دی، له زيد بن ثابت څخه داسي روايت کړی.

درويش وايي: چي زيد بن ثابت رضي الله عنه د عليه الصلوة والسلام د وحي کاتب دی چي عليه الصلوة والسلام پر زيد باندي يعني خپل ځان يې مراد دی دا آيت لوستی يعني ددې لپاره چي زيد يې نوشته کړي "لايستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدون في سبيل الله" زيد رضي الله عنه وايي چي عليه الصلوة والسلام ددې پر ما القا کوله د نوشتې لپاره چي عبدالله بن ام مکتوم رضي الله عنه چي په دواړو سترګو ړوند و او په بل روايت کي عبدالله بن حجش او ابن مکتوم دواړه راغله چي دواړه په سترګو ړانده وه، نو عبدالله بن ام مکتوم او يا سره د ملګري وويل چي که ما يا موږ طاقت د جهاد درلودای يعني په سترګو ړوند يا ړانده نه وای، نو ما يا موږ به هم جهاد کولای، زيد وايي په داسي حال کي چي د عليه الصلوة والسلام ورون زما پر ورانه پروت و وحي پر راغلې زيد وايي چي د عليه الصلوة والسلام ورون دونه درون سو چي زما ګمان سو چي زما ورون به را مات کړي وحي چي پوره سوې.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

ای عن الجهاد في سبيل الله "من المؤمنين" دا لفظ حال دی له قاعدون څخه ای حال کون القاعدون من المؤمنين يعني لا من المنافقين.

غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ

پوه سه: چي ضرر سوء الحال ته وايي يا په نفس کي د سړي لقلة العلم والفضل والعفة، او يا په بدن کي چي اندام يې نه وي يا ناقص وي لکه په مانحن فيه کي چي د ابن مکتوم د سترگو ديد نه و او يا په حال ظاهر کي د سړي چي مال نه لري، نو دې ټولو کسانو ته شامل دي چي نه به شل وي نه به ړوند وي نه به سخت مريض وي او نه به ضعيف البدن وي د کبر سن له کبله او نه به عديم المال وي چي د جهاد د لاري خرڅ يې کړي.

فائده: غير اولى الضرر" صفت دی د "قاعدون"

پوښتنه: القاعدون" خو معرفه ده بالاف واللام او غير چونکه متوغل په ابهام کي دی مثلاً غير زيد خو شامل دی ټوله مافي السموات والارض ته نو لفظ د غير په سبب د اضافت ومعرفې ته لکه دلته چي "اولى الضرر" دی نه معرفه کېږي، نو څرنگه به صفت د "القاعدون" واقع سي؟

ځواب: نحات وايي چي يو ضد وي غير په اضافت و هغه ضد ته معرفه کېږي ولي مراد ځني هغه بل ضد دی کما قالوا في قولهم عليک بالحرکة غير السکون دلته هم "اولو الضرر" يو ضد لري چي فاقد الضرر دی، نو د غير لفظ معرفه دی فافهم، او بعض مفسران وايي چي الف واللام په "القاعدون" کي لپاره د عهد ذهني دی لانه ليس المراد بالقاعدين قوم باعيانهم نو که څه هم لفظ د "القاعدون" معرفه دی لکن په حکم کي د نکرې دی، نو توصيف يې په نکره سره صحيح دی کما قالوا في قول الشاعر "ولقد امر علي اللئيم يسبنى" يعنې په دې شعر کي له "لئيم" څخه لئيم معين نه دی مراد توصيف يې په جمله د "يسبني چي په حکم کي د نکرې دی صحيح دی، وما اعترض عليه المظهري فليس بشئ لان التخصيص المظهري ذالک الحکم ای ان المعرفة التي في حکم النکرة يوصف بالنکرة بتوصيف بجملة مضارعة ليس عليه دليل غير ان في المثال المذکور ولقد امر آه کذالک ونقس المثال لايدل على تخصيص القاعدة الکلية بذالک المثال فقط مالم يصرح النحاة بذالک.

وَالْمُجٰهِدُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ؕ

نه دي سره برابر دغه مجاهدين په لاره کي د خدای ﷻ په خپلو مالو سره او په ځانو سره او هغه کسان چي قاعدين وي چي نه يې مال او نه يې ځان صرف کړی وي په لار کي د خدای ﷻ.

درویش وايي: چي په دې آيت کي بذل المال تر بذل النفس مقدم راوړی دی ددې سببه چي بذل المال طبعاً تر بذل النفس مقدم دی، ولي چي اول به غازي في سبيل الله توره او غشي وغير ذالک من اداة الحرب برابروي او د سفر او سپرتيا لپاره به آس يا اوښ وغيره برابروي بيا به نو غزاته ځي، او بذل النفس په وخت کي د ملاقات د دښمن منځ ته راځي او که دغه تقدم طبعي نه وای، نو بذل النفس په شرافت او کثرة الثواب کي افضل دی تر بذل المال کما لايخفٰی.

فائده: دا عدم مساوات هلته دی چي قاعدين د عذر له سببه پر کور نه وي پاته سوي، که چېري قاعدينو شرعي عذر درلودی لکه ړوند او شل يا نور مرضونه چي مانع د وتوفی سبيل الله وه، او يا قاعد دونه مال نه درلودی چي په سفر کي يې په ځان خرڅ کړي، نو که د معذورينو غير مجاهدينو نيت صادق وي يعني په زړه کي يې دا راسخ وه چي که ما دا موجوده عذر نه درلودای زه به هم في سبيل الله وتلی وای، نو هغه قاعدين د مجاهدينو سره په ثواب کي برابر دي، بلکې ممکنه داده چي قاعد مخلص النية به تر مجاهد په ثواب کي بالا وي يعني اذا کان جهاده رياء وسمعة وفي مثل ذالک قال عليه الصلوة والسلام نية المؤمن خير من عمله لانه قضية مهملة في قوة الجزئية.

پوه سه: چي بخاري له انس رضي الله عنه او ابن سعد له جابر رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام د تبوک له غزاء څخه راستون سو او مديني منورې ته را نژدې سو داسي يې وويل ان في المدينة لاقواماً ماسرتم من مسير ولا قطعتم من واد الا کانوا معکم (يعني في الاجر والثواب) قالوا يا رسول الله وهم بالمدينة (قالوا ذالک تعجباً من ذالک) قال نعم وهم بالمدينة حبسهم الغدر.

فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجٰهِدِيْنَ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقٰعِدِيْنَ دَرَجَةً

پوه سه: چي مراد له قاعدينو څخه هغه دي چي اصحاب د عذر شرعي نه وي كمامر.

پوه سه: چي د "درجة" تنوين او تنكير لپاره د تعظيم دی او "درجة" منصوب ده په حذف د حرف جر والمعنى بدرجة عظيمة، او په روح البيان كي وايي چي "درجة" دي مفعول وي ولي چي د "درجة" څخه خو مراد تفضيل دئ چي معنا يې مرة من التفضيل ده وكانه قيل فضلهم تفضيلة واحدة، او هغه چي مظهري ويلي دي چي "درجة" دي حال وي له "المجاهدين" څخه والمعنى والتقدير ذوی حاجة آه كه څه هم صحيح ده لكن حذف المضاف انما ينبغي عند عدم الوجه الاسهل للاعراب من حذف المضاف وههنا الوجه الاسهل موجود كمامر.

فائده: ذا جمله توضيح ده د عدم مساوات في الجملة السابقة يعني لايستوي القاعدون الخ.

پوښتنه: دا جمله خو كافي وه په نفي كي د مساوات، نو دمخه به د نفي مساوات څه فائده وي؟

ځواب: صحيح ده چي دا جمله مغني وه له نفي څخه د مساوات لكن سره د هغه يې داوړي جملې راوړې، له دې سببه چي نفي د مساوات تفضيل ته متضمن وه دلالةً واجمالاً، وهذه الجملة مصرحة بالتفضيل. او د علم بلاغه علماء وايي چي تفصيل بعد الاجمال او تصريح بعد الدلالة مفيد د مزيد تاكيد ده او د تمكن في الذهن، والى هذا المعنى اشار الفاضل الجامي رحمة الله عليه.

چه خوش باشی كه بعد از انتظاری   باميد رسد اميدواری

پوښتنه: عدم مساوات د يو عامل د طاعت اية طاعة كانت ومن لم يعمل بها خو بدهي دی فای فائدة في بيان عدم مساوات المجاهدين والقاعدين؟

ځواب: فائده يې داده چي بعض خلگ به دا توهم كوي چي مجاهدين چونكه د سفر في سبيل الله په كړاوونو او شدائدو اخته دي، نو نه د تهجد و لمانځه ته فارغه دي او نه نفلي روژو ته الى غيرهما من نوافل العبادات، او قاعد في

البيت په ښه فارغه زړه د شپې او د ورځې ډېر نفلي عبادات کولای سي او حقوق الناس کخدمة الاولاد وصلة الاقارب هم پر ځای کولای سي نو شاید قاعد به تر مجاهد افضل وي، نو دا توهم خدای ﷻ په دغه آیت سره دفع کړی "فضل المجاهدين آه"

درويش وايي: چي ددې آيت ومضمون ته اشاره په هغه حديث نبوي چي متفق عليه دی راغلې ده حيث قال رسول الله ﷺ "مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم "اى نهارا" القائم القانت بآيات الله "اى ليلاً" لايضر من صيام ولا صلوة حتى يرجع المجاهد في سبيل الله"

درويش وايي: چي په قاعد کي دومره اعمال عادة غير ممکن دي فلا يتصور المساوات بينهما فضلاً عن تفضيل القاعد على المجاهد.

وَكُلًّا وَّعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى ط

يعني کل واحد من المجاهدين والقاعدين، وعده کړې ده خدای ﷻ د مثوبت چي ښه ده يعني د جنت چي ډېر کريم ځای دی.

فائده: له دې آيت څخه دا معلومه سوه چي جهاد فرض کفايي دی، ولي که فرض عين وايي نو قاعدين به مستحق د عقاب وای دون الثواب.

درويش وايي: چي امام مظهري رحمة الله عليه په عنوان د فصل يوه مسئله راوړې ده چي حاصل يې دادی چي که کافران په خپلو وطنو کي وه، نو پر امام المسلمين دا لازمه ده چي يو کال د کلو دي خالي له غزاء څخه د هغو کافرانو نه پرېږدي يا به پخپله غزاء ته ځي يا به سراياوي استوي حتی چي جهاد معطل نه سي لان النبي ﷺ والخلفاء الراشدون جهاد يې مهمل نه دی پرې ايښی طول اعمارهم.

درويش وايي: چي مظهري رحمة الله عليه په دې مسئله کي د اجماع دعوه هم کړې ده.

درويش وايي: چي وروسته تر دې چي عليه الصلوة والسلام د جهاد امر له خدای ﷻ له خوا څخه تر لاسه کړی بقيه ژوند يې ټوله په غزواتو کي د کفارو تېر کړی دی يا بنفسه الشريفة او يا بالسرايا حتى غزا بنوا قريضة او بنوا النضير وفتح الله له، وغزاء خيبر ووادی القرى وتبوک وغيرها، حتی امام بخاري د

کتاب المغازي په اول کي د علیه الصلوة والسلام اتلس یا نهه لس غزواتي راوړي دي، او دا هم صحیح خبره ده چي خلفاء راشدون رضي الله عنهم هم د جهاد کار مهمل نه دی پرې ایښی خصوصاً په زمانه کي د خلافت د امیر المؤمنین عمر رضي الله عنه حتی چي د علیه الصلوة والسلام په برکت او د خلفاء راشدینو رضي الله عنهم په غیرت اسلام شرق او غرب، شمال او جنوب ته ورسېدی، لکن خبره داده چي په اوسنۍ زمانه کي به کوم دولت اسلامي دا وظیفه اجراء کړي یعنې چي کافران پر ځای ناست وي او اسلامي دولت دې غزاء ته ورځي، بلکې په اوسنۍ زمانه کي لویه مېړانه د دولت اسلامي داده چي خپل دولت اسلامي د کافرانو له غلبې څخه وساتي، مثلاً مصر چي قوي دولت د مسلمانانو دی دا توان نه لري چي د اسرائیلو پر حکومت چي د امریکې له خوا یې خښته اېښوول سوې ده غزاء وکړي، او نه شام دا طاقت لري چي د اسرائیلو سره دي جنگ وکړي، او نه فلسطین چي دا شل کاله یې د اسرائیلو تر بمبارۍ لاندي ژوند تېر کړی دی او اوس یې یو جزوي استقلال تر لاسه کړی دی، پر اسرائیلو باندي حمله کوي وهکذا سعودي عربستان او یمن دا توان نه لري چي پر اسرائیلو دي حمله وکړي، ولي چي د اسرائیلو وشاته لوی درنده امریکا ولاړ دی، البته عراق یو لوی قوي دولت وچي امکان وچي د مجاورو کافرانو سره دي غزاء وکړي، لکن د نړۍ لوی شیطان امریکا چي له عراق څخه خطر محسوس کړی او لوی لوی ذخائر د نفطو یې هم په عراق کي ولیدل، نو یې نارې کړې چي عراق اتم بم لري او زهر جن گازونه او نور نور مخرب عامه شیان لري او ځو واره یې د عراق تلاشۍ وکړې، نو امریکا چي په دې پوه سو چي د عراق سره داسي صلاح نسته چي زما سره دي جنگ په وکړي کرار یې په مشوره د نورو شیطانانو د دنیا لکه انگرېزان وغیره حمله وکړه او عراق یې تر خپلې قبضې لاندي راوستی الی الآن سنه ۱۴۲۷ ھ ق.

درویش وایي: چي نه پاکستان دا توان لري چي د هندوستان جنگ ته ورسي او دی حمله پر وکړي، د پاکستان لویه مېړانه داده چي د هندوستان له حملې څخه یې خپل مملکت پاکستان ساتلی دی، په موجوده وخت کي یو ایران یو

منظم لوی دولت اسلامي سته چي هغه ته هم امريکا د افغانستان له لاري چي د امريکا په اوسنی زمانه کي يوه مستعمره ده پر ايران حمله وکړي.

حاصل د کلام دادی چي د مظهري دغه وصيت به کوم حکومت په اوسنی زمانه کي پر ځای کړي.

درويش وايي: چي امکان لري چي د افغانستان غيرت من وګړي به دا وصيت پر ځای کړي، ولي چي دغو افغانانو شوروي اتحاد چي په ټوله نړۍ کي ستر قدرت و لکه امريکا په اوسنی زمانه کي اخير الامر په ورکولو د ډېر قربانيو يې له افغانستان څخه مخ توری وشاړه، لکن شوروي اتحاد چي د افغانستان پر مسلمانانو يې ډېر ظلمونه کړي وه او ملک يې ور وجاړ کړی و په دې دنيا خدای ﷻ سزاء ورکړه چي اتحاد شوروي يې ور دړي وړي کړی، او روسيانو مخ تورو ته يوازي ماسکو ور پاته سو وبس.

وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِّنْهُ

او خدای ﷻ بالا کړي دي مجاهدين يعني بانفسهم واموالهم کمامر، پر هغو مؤمنانو چي له جهاد څخه پاته وي لکن غير اولي الضرر کمامر، ډېري درجې له طرفه څخه د خدای ﷻ.

پوه سه: چي "اجراً" منصوب دی چي مفعول مطلق دی د "فضل" لان فضل بمعنی اجر کانه قيل اجرهم اجراً عظيماً، او يا مفعول ثاني د "فضل" دی، ولي چي هغه متضمن دی معنا ته د اُعطی کانه قيل واعطی الله المجاهدين اجراً عظيماً.

پوه سه: چي درجات بدل کل دی له اجراء څخه لپاره د بيان د مقدار د اجر عظيم، او لفظ د "منه" صفت دی د "درجات" ای درجات کائنة من الله تعالی وفيه اشارة الی فخامة تلک الدرجات لکونها من عطايا القادر المطلق والرحمن المعظم آلعالم بحال العباد، وفي الحديث الصحيح ان في الجنة مائة درجة اعدها الله للمجاهدين في سبيله مابين الدرجتين کمابين السماء والارض.

وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً ۚ

يعنې بخښنه د هغو ګنهو چي بخښنه يې په جهاد في سبيل الله پوري خاصه ده

او رحمت دی د خدای ﷻ.

پوه سه: چي "مغفرةً ورحمةً هم بدل دی له "اجراً" څخه.

فائده: درجات خو غير مذنب لره دي او مغفرت مذنب لره دی او رحمت دواړو لره دی.

وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٩٦﴾

او دی خدای ﷻ بخښونکی د ګنهو د مجاهدينو او مهربان دی پر مجاهدينو في سبيل الله تعالی.

پوه سه: چي خدای پاک تفضيل د مجاهدينو مکرر راوړی او ددوی په تفضيل کي يې مبالغه وکړه اجمالاً وتفصيلاً، ولي چي اولاً يې اشاره و تفضيل ته د دوی وکړه په نفي سره د مساوات د دوی او د قاعدينو تر منځ بقوله جل ذکره "لايستوي القاعدون ﴿﴾" او بيا يې تفضيل د مجاهدينو بيان کړی مجملاً بقوله "درجة" او بيا يې د دوی تفضيل بيان کړی تفصيلاً بقوله تعالی "اجراً عظيما ومغفرة ورحمة" دا ټوله د ترغيب د مسلمانانو و جهاد في سبيل الله ته او د تعظيم د فعل د جهاد، ولي چي سبب کلي د نشر د اسلام في اقطار الارض هو الجهاد ليس الا.

پوښتنه: د توحيد د درجې اولاً او د ډېر والی د درجو تر منځ به منافات نه وي؟

ځواب: يا منافات نسته ولي چي په درجه بالتوحيد کي مراد تفضيل دی د هر مجاهد پر هر قاعد بدرجةٍ واحدةٍ او په درجات بالتکثير کي مراد تفضيل دی د جميع المجاهدين علی جميع القاعدين بدرجات والقانون ان مقابلة الجمع بالجمع يقتضي تقسيم الآحاد علی الآحاد فکان لکل مجاهد تفضيلاً علی کل قاعد بدرجة واحدة، او په زړه پوري ځواب دادی چي تفضيل په يوه درجه او په ډېرو درجو په حال پوري د مجاهدينو اړه لري في حسن النية ومزيد المحبة للجهاد وسهولة الجهاد في بعض الاحوال وشدتها في بعض وقلة المکث في الجهاد وطوله وغير ذالک من احوال الجهاد في سبيل الله فلواحد من المجاهدين يکون تفضيلاً بدرجة وللآخر بدرجتين وللثالث بدرجات ثلثة ثم وثم الی ما يعلمه الله ﷻ، او بعض مفسرين وايي چي مراد د "فضل الله المجاهدين علی القاعدين درجة" درجه د دنيا ده من الغنيمة والسلطنة وجميل الذکر، او په صيغه

د وحدت چي يې راوړه لپاره د تحقير د دنياوي نعمتو لانها وان جلت قليلة حقيرة بالنسبة الى النعم الاخروية من الجنات العالية، او مراد د فضل الله المجاهدين چي دوهم وار ذکر سو درجات د آخرت دي لانها كثيرة جزيلة لاعين رئت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر كما ورد في الحديث النبوي، او قتاده رحمة الله عليه وايي چي مراد له قاعدينو څخه په اول آيت کي اولى الضرر والا يعني معذورين کسان دي چي نيت د جهاد په زړه کي ټينګ لري لکن عذر يې مانع د جهاد د عمل ګرځېدلی وي، نو مجاهدين پر دغو قاعدينو معذورينو يوه درجه بالا دي، ولي چي په نيت خو دواړې ډلي سره برابري دي لکن په مجاهدينو کي عمل د جهاد هم شته، او ددغو مجاهدينو بالعمل والنية والمجاهدين بالنية فقط وعد الله لهم الحسنى على نياتهم، او قاعدون چي دوهم وار ذکر سوي دي هغه قاعدون دي چي بېله عذره له جهاد څخه ناست وي، نو د هغو په باره کي خدای پاک وايي "وفضل الله المجاهدين على القاعدين اجراً عظماً درجات منه ومغفرة ورحمة.

درويش وايي: چي هغه تفسير چي قاضي پاني پتي په قيل سره په خپل تفسير کي راوړی دی چي مراد له مجاهدون اولون څخه هغه مجاهدين دي چي د کفارو سره په جهاد اخته وي، او مراد له مجاهدين آخرينو څخه هغه مجاهدين دي چي د خپل نفس اماره سره جهاد کوي، نو دې اخيرو مجاهدينو لره ده، اعد الله لهم اجراً عظيماً درجات القرب من الله تعالى ومغفرة ورحمة، بيا وروسته ده هغه حديث راوړی دی په نقل له بيهقي څخه چي رسول اللهﷺ وويل "المجاهد اى كامل مجاهد من جاهد نفسه الى اخير الحديث" چي دا خبره خو ډېره صحيحه ده او حديث هم صحيح دی، لکن درويش وايي چي ددې آيت تفسير ځرنګه صحيح دي، ولي چي ټوله آيتونه ددې مقام خو په جهاد ظاهري کي د کفارو نازل سوي دي چي د جهاد اصغر په نامه يادېږي نه په جهاد معنوي کي يعني الجهاد مع النفس چي د جهاد اكبر په نامه عليه الصلوة والسلام معرفي کړی دی، حاصل دا چي مفسر لره ښايي چي هر رطب او يابس په تفسير کي د قرآن نه راوړي ومن الله التوفيق.

اِنَّ الَّذِیْنَ تَوَفّٰهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ

یوه سه: چي "ان الذين توفهم" احتمال د ماضي صيغې هم لري كما هو الظاهر او د مضارع احتمال هم لري بحذف احدى التائين والاصل تتوفهم چي معنا يې داده په تحقيق چي روح يې قبض كړي.

یوه سه: چي مراد له "الملائكة" څخه ملک الموت دی وحده كما ورد في قوله تعالى "قل يتوفكم ملک الموت الذي وكل بكم.

سوال: ملک الموت خو يو دی يعنې عزرائيل عليه السلام، نو د جمعيت معنی به څه وي؟

ځواب: عرب ګاهي له مفرد څخه په جمع تعبير كوي د تعظيم لپاره، لكن سره ددې صحيح داده چي مراد له "الملائكة" څخه عزرائيل او اعوان دده دي، په دليل د هغه حديث چي روايت يې احمد او نسائي كړی دی له ابي هريره رضي الله عنه څخه چي په يوه برخه كي د هغه حديث راغلي دي چي د مؤمن چي د زكندن وخت را ورسېږي، نو ملكي د رحمت ورته راسي او ددوی سره د سپينو وريښمو كالي ورسره وي، نو د مؤمن نفس ته ووايي را ووځه له بدن څخه راضيةً مرضيةً عنک الى روح الله وريحان ورب غير غضبان، يعنې ته به خوشحاله يې او خدای جل جلاله هم ستا څخه راضي دی الى اخير الحديث، او د كافر چي زكندن سي، نو د عذاب ملكي ورته راسي او ځيږ ټوكر ورسره وي، نو پر روح ږغ وكړي چي را ووځه ساخطةً مسخوطةً عليک الى عذاب الله سبحانه وتعالى الى اخير الحديث، او احمد رحمة الله عليه د براء بن عاذب رضي الله عنه ډېر اوږد حديث روايت كړی دی چي د هغه په يوه برخه كي داسي راغلي دي چي د مسلمان چي له دنيا څخه د انقطاع وخت او وآخرت ته د اقبال وخت يعنې د زكندن وخت را ورسېږي، نو ډېري ښائسته ملكې چي سپين مخان يې وي لكه لمر او ددوی سره كفنونه د جنت له كفنو څخه ورسره وي او په هغه كفنو كي خوشبويي پاشل سوې وي، نو دا ملكي لېري ورته كښېني چي مړی يېويني وروسته ملک الموت راسي او دده وسرته كښېني، نو ملک الموت ورته ووايي اې پاكه روحه را ووزه له بدنه و بخښني ته د خدای جل جلاله او رب دي

درځخه راضي دی، نو دا روح چي دا بشارت ووارې داسي په اساني له بدن ځخه راووځي لکه يو ځاځکی چي له مشکولا ځخه راوځي، نو ملک الموت هغه روح را واخلي، چي دی را واخلي هغه نوري ملکي يې د سترگي په رپ دده په لاس کي نه پرېږدي، نو هغه په هغه کفن او خوشبويي کي وپېچي تر پايه د حديث.

درويش وايي: چي له دې حديث ځخه دا معلومه سوه چي روح او نفس جسم لطيف دی لايرى باعيننا بدلالة الاكفان والحنوط والحزوج من البدن.

درويش وايي: چي ددې حديث په اخير کي حال د کافر او دده د روح په ډېره سختي سره بيان سوی دی نجنا الله تعالى من الكفر عند الموت واماتنا على الاسلام الخالص الحق.

پوه سه: چي ددې ايت شان نزول بغوي رحمه الله داسي بيان کړی دی چي په مکه کي بعض خلگ وه چي د اسلام کلمه يې ښکاره کړې وه مگر هجرت يې مدينې ته نه و کړی چي يو په هغو کي قيس بن الفاکة بل المغيرة و، او بل قيس بن الوليد بن المغيرة او نور ورته کسان هم وه، نو چي د مکې مشرکان بدر ته راووتل دوی هم ورسره را ووتل او د کفارو سره يو ځای په بدر کي ووژل سوه، او بخاري له ابن عباس رضي الله عنه ځخه داسي روايت کړی دی چي بعض خلگ له مسلمانانو ځخه د مکې د مشرکانو سره به په جنگ کي ملگري کېده او جماعت او ډله د مشرکانو به يې ډېروله پر عليه الصلوة والسلام باندي، نو د مسلمانانو له خوا ځخه چي به يو غشی ورغلی په دوی کي به موښتی او مړ به سو، او يا به مسلمانانو په توره ووهل او مړه به سوه.

درويش وايي: چي له دې عبارت ځخه د حديث مذکور چي يکثرون سواد المشرکين داسي فهمېږي چي دوی به پخپله جنگ نه کاوه.

پوه سه: چي نص د قرآن پر دې دلالت نه کوي چي دغه کسان مسلمانان وه، کما روى ابن عباس رضي الله عنه کان قوم بمکة قد اسلموا فلما هاجر رسو الله ﷺ کرهوا ان يهاجروا وخافوا من اهل مکة، او په بل رَوايت کي د ابن عباس رضي الله عنه داسي راغلي دي "کان قوم من اهل مکة قد اسلموا وکانوا يخفون الاسلام من مشرکي

مکة" نو مشرکانو دوی و بدر ته د ځان سره راوستل، او بعض ددغو مسلمانانو د بدر په غزاء کي په شهادت ورسېدل، نو بعض مسلمانان چي په هغو خبر وه چي دا مسلمانان وه او په زوره و جنگ ته راوستل سوي وه، نو يې طلب د بخښني د هغو لپاره کاوه، او مذکوره آيت نازل سو.

فائده: موږ وړاندي وويل چي نص د قرآن پر دې دلالت کوي چي دغه خلگ حقيقةً مسلمانان نه وه، نو هغه روايت چي ابن مندة کړی دی او د مذکوره کسانو نومان يې هم اخستي دي او په اخير کي يې دا ويلي دي چي دغه کسان چي بدر ته راغله او لږ والی يې د بدر د غزاتو وليدی، نو ددوی په زړو کي شک پيدا سو او دا يې هم وويل غر هٰؤلاء دينهم يعنې دغه مسلمانان د بدر غولولی دی دين ددوی، نو په بدر کي قتل سوه آه.

درويش وايي: چي دا روايت د منلو وړ نه دی، ولي چي له دې روايت څخه دا معلومېږي چي دا کسان مرتد سوه فهذه الرواية مخالفة لنص القرآن، والله اعلم بالصواب.

ظَالِمِيٓ أَنفُسِهِمۡ

په داسي حال کي چي دوی ظالمان وه پر خپلو ځانو باندي يعني په ترک سره د هجرت او په اوسېدلو سره په دار الشرک مکه کي، او دوی اخستی و پر غاړه معصيت د موافقت د کفارو حتی الخروج معهم الی بدر.

پوه سه: چي بغوي وايي چي بعض علماء وايي چي د چا اسلام نه قبول کېدی وروسته تر هجرت د نبي عليه السلام ومدينې ته الا بالهجرة و هذا قول ليس بشئ، ولي چي هجرت په هغه وخت کي که څه فريضه محکمه وي لکن ترک ددې فرض خو دې لره نه دی مستلزم چي اسلام ددوی نه قبول کېږي او يا به څوک دا حکم کوي چي دوی مسلمانان نه وه بل غاية الامر کونهم عاصين بترک الهجرة وعدم موالاة المسلمين معهم کمايدل عليه قوله تعالی "والذين آمنوا ولم يهاجروا مالکم من ولايتهم من شئ حتی يهاجروا وان استنصروکم في الدين فعليکم النصر" ولي چي ددې آيت له اخير څخه دا فهمېږي چي دوی خو مسلمانان دي حتی که ستاسي څخه کومک په دين وغواړي کومک به ورسره کوي.

پوه سه: چي "ظالمي انفسهم" حال دی له ضمير څخه د مفعول په "توفهم" کي.

مسئله: كه اوس يو څوک په داسي دار الكفر كي وچي شرائع د اسلام يې نه سواى پر ځاى کولای، نو هر هغه هجرت واجب دی له هغه دار الكفر څخه وله ثواب المهاجرين.

پوښتنه: په حديث شريف كي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام د فتح مكې په ورځ وويل "لاهجرت بعد اليوم" حتى چي بعض علماء وايي چي د هجرت د آيت وجوب منسوخ دي؟

ځواب: معنى د قول د عليه الصلوة والسلام داده چي هجرت له مكې څخه و مدينې منورې ته بعد اليوم نسته لكون المكة بعد الفتح دار الاسلام ولا يعد من المهاجرين ولا ثواب الهجرة لمن هاجر بعد فتح مكة" او نه په مهاجرينو كي حساب دي او د حديث دا معنا نه ده چي هجرت مطلقاً نسته، بلكې آيت د هجرت منسوخ نه دی بلكې محكم دی او هجرت واجب دی پر هغه چا چي شرائع د اسلام نه سي پر ځاى كولاى په دار الكفر كي.

پوښتنه: آيا پر مسلمانانو د هندوستان هجرت واجب دی؟

ځواب: هيڅ نه دی واجب البته مندوب به وي، ولي چي مسلمانان د هندوستان په ازاده توګه شرائع د اسلام پر ځاى كولاى سي من الآذان وصلوة الجمعة والعيدين، او حكومت هند په لكاوو مسلمانانو ته پاسپورټ د حج وركوي او د هند حكومت په مكه معظمه، منى او عرفات كي د خپلو حاجيانو لپاره ښه په زړه پوري انتظامات كوي كما رئينا ذالک بالمشاهدة.

قَالُوْا

يعني ملائكه د وفات ودوی ته وايي لپاره د توبيخ او سرزنش پر هجرت نه كولو باندي.

پوه سه: چي جمله د "قالوا" خبر د "ان" ده او عائد دی و مبتداء محذوف ته اى قالوا لهم.

فِيمَ كُنتُمْ

پوه سه: چي دا جمله مقوله ده د "قالوا" او اصل د "فيم" فيما و حذف الالف تخفيفاً والمعنى في اى شئ كنتم آيا مسلمانان واست لكه ستاسي اقرار چي پر اسلام دلالت كوي، او كه پر كفر واست لكه چي دلالت كوي ستاسي اوسېدنه سره د كفارو د مكې بلا عذر.

قَالُوا

او وايي دغه وفات كړه سوي خلگ په ځواب كي د ملكو چي هغو ورته وويل "فيم كنتم" ددې عذر لپاره چي موږ فريضه د هجرت پرې ايښې وه.

كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ

چي موږ ضعيفه وو په مځكه كي د مكې مقابله او مقاومت د كفارو د مكې مو له لاسه نه و پوره او اظهار د دين او اعلاء د كلمة الله مو هم له وسه نه وه پوره.

قَالُوا

ملكې وايي په ځواب كي ددوى د عذر د تكذيب لپاره.

پوه سه: چي دا "قالوا" هم جمله مستانفه ده د سوال ځواب ده چي هغو متوفينو چي عذر مذكور بقولهم كنا آه يې ووايه، نو ملكو په ځواب كي ورته وويل.

أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا

آيا نه وه مځكه د خداى ﷻ فراخه چي تاسي هجرت كړې واى وهغې مځكي ته چي تاسي به په هغه مځكه كي قادر واى پر اظهار د شرائعو د اسلام او پر مخالفت د كافرانو او پر اظهار او اعلاء د كلمة الله باندي لكه هغه مسلمانانو چي هجرت يې مدينې منورې ته وكړى او يا يې حبشې ته هجرت وكړى.

فائده: استفهام د "الم تكن آه" استفهام انكاري دى او نفي د نفي اثبات دى، يعنې مځكه د خداى ﷻ د هجرت لپاره فراخه وه، نو ولي مو هجرت نه كاوه.

فائده: كلمه د "تهاجروا" منصوب ده په اسقاط د نون لكونها جواباً للاستفهام والقاعدة متقررة في النحو.

فَأُولَٰٓئِكَ مَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ

نو دغه متوفين تاركي الهجرة بلا عذر ځای ددوی دوږخ دی.

پوه سه: چي كلمه د فا لپاره د سببيت ده يعني ترک الهجرة سبب سو ددې.

تنبيه: دا گمان دي څوک نه کوي چي دا کسان په ترک الهجرة سره کافران سوه، ولي په ترک د يو فرضي عمل بېله انکاره د فرضيت سړی نه کافر کېږي كما هو مذهب اهل السنة والجماعة اختلافاً للروافض او نه دي دا گمان کوي چي ددغو کسانو به ابدي ځای دوږخ وي لماتقرر عند اهل السنة والجماعة ان مرتكب الكبيرة لايخلد في النار خلافاً للمعتزلة.

وَسَآءَتۡ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾

او بد دی ځای د ورتگ جهنم، اعاذنا الله واياكم من هذه المصير امين.

درويش وايي: چي ومانقل عن السدي ان من ترک الهجرة مع القدرة فهو کافر ليس بصحيح، والدليل عليه عدم تقييد الله عزوجل قوله ماهم جهنم بالخلود والتابيد.

فائده: حال ددغو تاركي الهجرة په ورځ د قيامت مفوض دی ومشيت ته د خدای جل جلاله عظمت قدرته وکثرت رحمة ان شاء عذبهم في النار الى ماشاء الله بدون الخلود والتابيد وان شاء غفرلهم كما هو حكم سائر ارباب الكبائر ماتوا بغير التوبة عند اهل السنة والجماعة.

إِلَّا ٱلۡمُسۡتَضۡعَفِينَ

پوه سه: چي مفسرين په يوه خوله وايي چي دا استثناء منقطع ده، ولي چي دا مذكوره کسان تحت الاستثناء نه په موصول کي يعني الذين توفهم آه کي داخل دي او نه په ضمير کي د موصول داخل دي او نه په اشاره کي و موصول ته يعني "فاؤلئک آه" ولي چي دا مذکوره کسان تحت الاستثناء خو د "ظالمي انفسم" نه دي په ترک سره د هجرت، ولي چي وجوب د هجرت خو مربوط دی په قدرت سره ولاقدرة لهؤلاء المذكورين.

سوال: په استثناء منقطع کي خو توهم د قدرت په مستثنی منه کي غواړي کما في قولهم جائني القوم الا حماراً، نو ولدان چي مذکور په استثناء کي دي خو توهم د دخول په مستثنی منه کي چي "ظالمي انفسهم" ده نسته لعدم التکليف بالهجرة على الولدان؟

ځواب: درويش وايي چي اول ځواب دادی چي ذکر د ولدانو مبالغه في التحذير عن ترک الهجرة للمکلفين، او دوهم ځواب دادی چي مراد له ولدانو څخه بحذف المضاف اولياء د ولدانو دي، يعنې که اولياء د ولدانو دا قدرت درلودی چي دا ولدان نقل کړي له دار الکفر څخه پر دوی دا نقل واجب دی والا فهم من المستضعفين، دريم ځواب دادی چي توهم "ظالمي انفسهم" په ولدانو کي په اعتبار د مايؤل اليه يعنې که دوی بالغان سي او قدرت پر هجرت پيدا کړي او بيا يې هم نه وکړي، نو به ظالمي انفسهم وګرځي.

مِنَ الرِّجَالِ

لکه شيخ فاني يا شل او يا مريض غير قابل للسفر راجلاً، او پر راحله هم قدرت نه لري، او يا صاحب العيال وي چي د ټولو د نقل طاقت نه لري او که دی يوائې ولاړ سي بېرېږي چي عيال به مي د لوږي له کبله ضائع سي الى غير ذالک من اعذار الرجال.

وَالنِّسَاءِ

لان الغالب فيهم ضعف البنية وعدم استطاعة السفر او کونها مخفية للايمان من زوجها الکافر، نو دا بېرېږي که زه و هجرت ته اماده سم مېړه به مي په ايمان خبر سي او مړه به مي کړي.

وَالْوِلْدَانِ

يعنې کوچنيان چي بالغان نه وي.

پوښتنه: مريان يې نه کړه ذکر؟

ځواب: په سبب د ظهور د حال دده ولي مريی که پر هجرت قادر وي وجب عليه الهجرة او حق د مولى يې مانع د وجوب د هجرت نه سي کېدای، ولي حق د مانع د فرض عين نه سي کېدای چي هجرت دی فيما نحن فيه ويؤيد ذالک هغه

حدیث چي محمد اسحاق صاحب المغازي رحمة الله علیه او حافظ محمد بن یوسف الصالحي رحمة الله علیه او بخاري او مسلم یې په ګډه روایت کړی دی چي حاصل د ټولو مع اختلاف عباراتهم دادی چي علیه الصلوة والسلام سره د صحابه کرامو رضي الله عنهم چي طائف محاصره کړی، نو منادي د علیه الصلوة والسلام اعلان وکړی چي هر مریی چي له حصار څخه د طائف راووځي هغه حر دی، نو په نوبت درویشت مریانو ځانونه علیه الصلوة والسلام ته راورسول او علیه الصلوة والسلام ټوله آزاد کړل او هغو اسلام راوړی، نو علیه الصلوة والسلام دغه آزاد شده ګان پر اصحابو کرامو رضي الله عنهم تقسیم کړه، یعني یو د ازاد شده ګانو به یې یوه صحابي ته وسپاري چي ددې سړي خرڅ و خوراک، جامه او تر مدینې پوري د سپرتیا بوده به هم ته وربرابروې او قرآن شریف به په زده کوې او شرائع او احکام د اسلام به هم ته وربښیې، نو په دغه ډول درویشت ازاد شده ګان پر درویشتو صحابه کرامو چي طاقت مالي به یې درلودی تقسیم کړه، وروسته د ثقیف یعنې د طائف باشنده ګانو ایمان راوړی او طائف فتح سونو بعص مشران چي تر ټولو نامورې وه لکه حارث بن کلدة د ثقیف د قبیلې و علیه الصلوة والسلام ته راغله او غوښتنه یې ځني وکړه چي دا درویش کسان دي بیرته رق ته رد سي، نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل هؤلاء عتقاء الله لاسبیل الیهم" یعنې دا درویش کسه خدای جل جلاله ازاد کړه ودوی ته لار د بیرته مریتوب نسته.

لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾

ددوی په قدرت کي نه وه چي یوه حیله یعنې اسباب د هجرت برابر کړي، نه خپل لار د هجرت ورته معلومه وه، او نه یې بل سړی لاربښود درلودی.

فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

نو دغه بیان شده معذورینو ته شاید خدای جل جلاله عفوه د ترک الهجرة وکړي.

فائده: خدای پاک ودغو معذورینو ته لفظ د "عسی" ووایه او لفظ د "عفوی" یې هم ووایه اشاره ودې ته ده چي د ترک الهجرة کار ډېر خطرناکه دی حتی چي معذور هم باید چي بې پروا نه وي، او له خدای جل جلاله څخه سره سره له عذره عفوه وغواړي.

ابن عباس رضي الله عنه وايي چي زه او زما مور له هغو کسانو څخه وو چي خدای جل جلاله معذور ګڼلي وه، او رسول الله ﷺ به ودغو مستضعفينو ته په لمانځه کي دعاء کوله، چناچه بخاري له ابي هريره رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام به چي د ماختن د لمانځه په اخيري رکعت کي سمع الله لمن حمده ووايه، نو داسي دعاء به يې په جهر سره کوله "اللهم انج عياش بن ابی ربيعه اللهم انج الوليد بن الوليد اللهم انج سلمة بن ابی هشام اللهم انج المستضعفين من المؤمنين، اللهم واشدد وطائک علی مضر اللهم اجعلها عليهم سني كسني يوسف.

درويش وايي: چي دا قنوت دائم نه دی چي په وترو کي ويل کېږي بلکې دا قنوت پر يو نازل آفت پر مسلمانانو لکه وباء او طاعون او يا د کافرانو د تسلط پر مسلمانانو يې ويل مستحب دی او د ماختن په لمانځه پوري هم تخصيص نه لري، وهذا مذهب الحنفية رحمهم الله كما بين في كتب الفقه الحنفي.

فائده: جمله د "لايستطيعون" د "المستضعفين" صفت ده.

سوال: جمله خو په حکم کي د نکرې ده کما تقرر في کتب النحو فکيف يصح کونها صفت للمعرف باللام ای المستضعفين؟

ځواب: چونکه مستضعفين يو قوم معين نه دی، نو الف ولام يې لپاره د عهد ذهني دی فهو في حکم النکرة ايضاً فيصح التوصيف کما في قول الشاعر "لقد امر على اللئيم يسبني" چي جمله د "يسبني" صفت ده د "اللئيم" ولې چي د بل شي احتمال نسته پکښي او په لئيم کي الف ولام لپاره د عهد ذهني دی اذ لا يمکن المرور على الطبعية ولايمکن المرور على کل لئيم في الدنيا حتى يکون اللام للجنس او للاستغراق ولا معهود في الخارج في البيت المذکور فبقى احتمال العهد الذهني فيصح توصيفه بالجملة واخير المصرع المذکور "فمضيت ثمة قلت لايغنيني.

وَمَن يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ۚ

که څوک هجرت وکړي په لاره کي د خدای جل جلاله لپاره د اجراء د احکام شرعيه وو بلا خوف او يا لپاره د اعلاء د کلمة الله هغه به پيدا کړي په ځمکه کي پراخي.

پوه سه: چي ابن عباس رضي الله عنه وايي چي "مراغم" د تحول ځای ته وايي مشتق دی له رغام څخه وهو التراب، او بعض مفسران وايي چي د مراغم معنی لار ده چي يراغم قومهم الكفار ای يفارقهم علی رغم انوفهم چي پزي به ددوی په خاورو وي وهو ايضا من الرغام وهو التراب. او مجاهد رحمة الله عليه وايي چي ځای د خلاصون له کافرانو څخه دی، او ابو عبيده رحمة الله عليه وايي چي مراغم معنی ځاي د هجرت من راغمت قومي ای هاجرتهم. او په قاموس کي وايي چي مراغمة هجران او لېږي والي ته وايي، او مراغم بضم الميم وفتح الغين ځای ته د ورتلو وايي او ځای ته د تېښتي وايي او قلعې ته وايي.

درويش وايي: چي د ټولو تفسير و مآل يو دی يعنې ځای د هجرت او استوګني په مځکه کي، او فراخي به پيدا کړي په رزق او معاش کي او ځګر به يې هم فراخه وي په سبب دِ امن او د زوال د خوف الكافرين في اداء الاحكام الشرعية بلا اضطراب وخوف، بغوي رحمة الله عليه وايي چي دا آيت چي نازل سو، نو يو سړي د بني ليث واورېدی چي شيخ کبير و او په عين حال کي مريض هم و چي جندع بن ضمرة يې نوم و، نو يې وويل چي والله ما انا ممن استثنی الله تعالى واني لاجد حيلة ولي من المال مايبلغني الی المدينة، بلکې تر مدينې لا لېري ځای ته، او وه يې ويل چي قسم په خدای جل جلاله دی که زه ننه شپه په مکه کي تېره کړم، نو يې زامنو ته وويل چي ما له مکې څخه وباسئ، نو زامنو پر چار پائي واخستی او تنعيم ته يې ورساوه، نو د زکندن علامه ورته پيدا سوه، نو رسته لاس يې پر چپه لاس کښېښو يعنې د بيعت په توګه او داسي يې وويل هذه لک وهذه لرسولک ابايعک علی مابايعت رسولک فمات، نو دده خبري و عليه الصلوة والسلام ته ورسېدې او مسلمانانو وويل چي کاشکي دی مدينې منورې ته ژوندی رارسېدلی وای، نو هجرت به يې تام وای او ثواب به يې ډېر وای او مشرکانو د مکې به خندل او دا به يې ويل "ما ادرک هذا ماطلب" يعنې جندع نه کړی پيدا هغه شی چي ده غوښتی يعنې الهجرت الی المدينة فنزلت هذه الآية.

وَمَنْ يَّخْرُجْ مِنْ بَيْتِهٖ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهٗ عَلَى اللّٰهِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿۱۰۰﴾

او هغه څوک چي ووځي له کور څخه خپل په داسي حال کي چي هجرت کونکی و خدای ﷻ ته او ورسول ته د خدای پاک یعني لپاره د اعلاء د کلمة الله او د زدکړي د حدیث نبوي، او بیا مرګ ناګاه پر راسي یعني قبل الوصول الی مطلوبه، نو اجر او ثواب یې پر خدای ﷻ په قرار د وعدې چره سو، او دی خدای بخښونکی د ګناه یعني که له دغه مهاجره څخه څه ځنډ په هجرت کي راغلی وي او خدای پاک مهربانه هم دی.

پوه سه: چي دا حدیث په مختلفو طریقو سره راغلی دی چي مظهري رحمة الله علیه متضادي طریقې ټولې جمع کړي دي چي جمع د ټولو هیڅ امکان نه لري، او نتیجه د صنیع د مظهري داده چي پر علماؤ او طالبانو یې شان نزول ددې آیت په دریاب کي غرق کړی والله الموفق فارجع الی تفسیر المظهري لیظهر لکم صدق ماقلت.

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوْا مِنَ الصَّلٰوةِ ۖ

او چي تاسي سفر کوئ په ځمکه کي.

پوه سه: چي قید د ارض اتفاقي په اعتبار د اغلب دی، ورنه د سفر د دریاب هم دغه حکم دی، نو نسته پر تاسي ګناه چي تاسي کم کړئ بعض له لمانځه ای الرباعیة دون الثنائیة والثلاثیة بالاجماع.

پوه سه: چي جار ومجرور صفت دی د محذوف ای شیئاً من الصلوة عند سیبویه، او مفعول به لتقصروا بزیادة من عند الاخفش.

پوه سه: چي دا آیت تر یو ځایه پوري بیان دی د کیفیت د لمانځه په اوقاتو کي د ضرورت کالسفر ولقاء العدو والمطر والمرض.

فائده: مراد له سفر څخه هر سفر چي وي که د هجرت لپاره وي که د جهاد لپاره وي که د حج لپاره وي که د تجارت لپاره وي او که د سیاحت لپاره وي.

مسئله: مده د سفر چي قصر د لمانځه پکښي روا کېږي درې ورځې او درې

شپې دی ورځي د تگ لپاره و شپې د استراحت لپاره په تگ د بار کړي اوښ یا پر پښو، کرار تگ ته د مسافر او چابک تگ ته دده اعتبار نسته، حتی که یو مسافر ډېر تېز رفتاره وچي د درو ورځو مسافت یې په یوه ورځ قطعه کړی او یا په موټر کې سپور وچي د درو ورځو مسافت یې مثلاً په دوه یا درې ساعته کې قطعه کړی قصر به کوي، او که یو سړی ضعیفه وچي د یوې ورځي مسافت یې په درې ورځي قطعه کړی قصر به نه کوي.

فائده: د درو ورځو او درو شپو مسافت شپږ بریده دی او هر برید څلور فرسخه دی او هر فرسخ درې میله دی او هر میل دولس زره گامه دی.

تنبیه: ظاهر د آیت کریمه تخییر د مسافر بین القصر والاتمام، او بل پر دې چې اتمام افضل دی لانه تعالی نفي الاثم في القصر لانه بظاهره یدل علی ان الاتمام وان کان افضل لکن لا اثم في القصر.

یوه سه: چې پوره کول د لمانځه په سفر کې نه دی روا په نېز د امام اعظم رحمة الله علیه بغوي رحمة الله علیه وایي چې دا مذهب مروي دی له عمر، ابن عمر، جابر بن عبدالله او له عبدالله بن عباس رضي الله عنهم څخه او دا مذهب دی د حسن بصري رحمة الله علیه او د عمر بن عبدالعزیز او د قتاده او د مالک او امام شافعي رحمهم الله، او احمد بن حنبل رحمة الله علیه وایي چې په پوره لمونځ کول په سفر کې روا دی، بغوي رحمة الله علیه وایي چې ددې مذهب روایت د عثمان او د سعد بن ابي وقاص رضي الله عنهما سوی دی.

یوه سه: چې ظاهر د آیت خو دلیل دی د امام شافعي رحمة الله علیه کمامر، او ابو حنیفه رحمة الله علیه د یعلی بن امیه رضي الله عنه په حدیث سره دلیل وایي، دی وایي ما سوال وکړی له عمر بن خطاب رضي الله عنه څخه ددې آیت په باره کې "لیس علیکم جناح ان تقصروا من الصلوة ان خفتم ان یفتنکم الذین کفروا" او ما عمر رضي الله عنه ته وویل چې اوس خو خلگ په خوف کې نه دي، نو به اوس هم قصر روا وي او که څرنگه؟ عمر رضي الله عنه راته وویل چې ماته هم دا شک پیدا سو، نو ما د علیه الصلوة والسلام څخه پوښتنه وکړه، نو علیه الصلوة والسلام راته وویل "صدقة تصدق الله بها علیکم فاقبلوا صدقته" رواه مسلم والمعنی قصر د لمانځه په سفر کې خیرات دی د

خدای ﷻ له خوا څخه پر تاسي باندي نو تاسي قبوله کړئ صدقه د خدای ﷻ.

درویش وایي: چي په اصول الفقه کي وایي چي امر چي مطلق وي له قرائنو څخه لپاره د وجوب دی، نو قصر واجب دی او اتمام نه دی روا وهو مذهب ابي حنیفه رحمة الله علیه.

مسئله: که یو مسافر یو ښار ته ورغلی او نیت یې دا وچي صبا یا بله ورځ به ځم، او یا یې دا نیت وچي هر وخت چي زما کار په دې ښار کي خلاص سي زه به ځم، یعنې نیت د اقامت یې نه وچي پنځلس ورځي دي په نېز د حنفیانو، نو په نن او صبا کي پر مسافر میاشتي بلکې کلونه تېر سوه قصر به کوي.

مسئله: که له سړي څخه په کور کي لمونځ قضاء سو، او په سفر کي یې قضاء راوړل پوره به یې کوي، او که په سفر کي لمونځ ځني قضاء سوی و او په کور کي یې قضاء راوړل قصر به کوي عندنا.

إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

که تاسي بېرېداست چي موږ به په فتنه کي واقع کړي هغه کسان چي کفر کوي یعنې یو مکروه به راورسوي یا قتل یا جرح او یا بند او یا به مو مالونه راځخه یوسي.

پوه سه: چي "ان خفتم" شرط دی جزاء نه غواړي ولي چي جزاء له ماقبل څخه فهمېږي یعني " فلیس علیکم جناح ان تقصروا من الصلوة" والمعنی ان خفتم الفتنة من الکفار فاقصروا من الصلوة.

درویش وایي: چي ظاهر د آیت خو دادی چي خوف الفتنة د جواز قصر شرط ده په ظاهر ددې آیت خوارج قول کوي، لکن اجماع د امت پر دې ده چي خوف شرط د قصر نه دی بلکې دا شرط مبني دی پر غالب، ولي چي غالب سفرونه د علیه الصلوة والسلام گمن د خوف به پکښې و فلاحکم لهذا الشرط کما في قوله تعالی په باره کي د مینځیانو د زناء، ولاتکرهوا فتیتکم علی البغاء ان اردن تحصناً. احادیث تېوله پر دې دلالت کوي چي قصر د صلوة په حال کي د آساني هم روا دی لکه په وړاندي حدیث کي د یعلی بن امیه له عمر رضي الله عنه چي ذکر سوه، او بل حدیث هغه دی چي شافعي رحمة الله علیه یې روایت کړی دی له ابن عباس رضي الله عنه څخه

چي موږ سفر وکړی له رسول اللهﷺ سره په منځ کي د مکې او مدينې آمناً لايخاف الا الله يصلي رکعتين، او له حارثه بن وهب خزائيؓ څخه روايت دی "صلی بنا رسول اللهﷺ ونحن اکثر ما کنا قط وآمنه بمنی رکعتين" متفق عليه.

پوه سه: چي قصر د لمانځه مسافر لره رخصت اسقاط دی په معنی د عزيمت يعني ان الاتمام لم يبق مشروعاً حتی چي په اتمام سره دی ګناه کار دی، او که چېري يو مسافر اتمام د لمانځه وکړی يعني څلور رکعته يې وکړه، نو که د منځ په ناسته کي نه کښېنستی لمونځ يې فاسد دی، لترک القعدة الآخيرة، ولي چي د منځ ناسته خو د مسافر د لمانځه اخيره ناسته ده، او که په منځ کي په قدر د تشهد کښېنستی بيا ولاړ سو دوه رکعته يې نور وکړه لمونځ خو يې صحيح دی لکن ګناه کار دی ولي چي د فرضي لمانځه سلام يې وځنډاوه کذا في فتاوی الاشباه والنظائر او داغه رانګه په تفسير حدادي کي وايي که مسافر د ماپښين لمونځ څلور رکعته وکړی او د منځ په ناسته کي په قدر د تشهد نه کښېنستی لمونځ يې فاسد دی لکه سړی چي د سهار لمونځ څلور رکعته وکړي.

سوال: په آيت شريف کي داسي راغلي دي "فليس عليکم جناح ان تقصروا الخ" نو که چيري قصر واجب دی نو د نفي د جناح څه وجه ده؟

ځواب: چونکه د مسلمانانو د رباعي لمانځه د اتمام سره عادت او الفت و، نو شايد د دوی په زړو کي به دا ورګرځي چي قصر به نقصان وي، نو ددوی د توهم د دفع لپاره يې "فلاجناح عليکم آه" ووايه لکه په سعي کي د صفا او مروه چي خدای پاک وايي "فمن حج البيت او اعتمر فلاجناح عليه ان يطوف بهما" او سره ددې چي سعي بين الصفاء والمروة واجبه ده عندنا او رکن په نېز د امام شافعيرحمه الله عليه نو په هغه آيت کي نفي د "جناح" لپاره د دفع د توهم د مسلمانانو خدای پاک وويل په دې معنا چي پر صفا او مروه باندي د جاهليت په زمانه کي دوه بتان وه چي اهل جاهليت به هغه مسح کول او سعي به يې کوله، نو وروسته تر اسلام که څه هم هغه بتان له منځه ولاړه لکن شايد بعض مسلمانان به دا توهم وکړي چي سعي خو صنيع د جاهليت وه، نو شايد په اسلام کي به دا فعل يعنې سعي ګناه

وي لکه کافرانو او مشرکانو چي به ويل چي ظاهراً خو مسلمانانو بتان لېږي کړه لکن اوس هم د هغو بتانو پر ځايو طواف کوي.

مسئله: عاصي (گناه کار) په سفر کي لکه قاطع الطريق او مطيع لکه مسافر د حج او عمرې مثلاً په رخصت کي د قصر د لمانځه سره برابر دي، ولي چي نفس سفر خو معصيت نه دی، والمعصية في قصد العاصي فلا اعتبار له کالمسافر المطيع يمسح على الخفين ثلاثة ايام ولياليها فکذا العاصي بالسفر يمسح على الخفين بمقدار مسح المطيع، هذا هو البيان الکافي في قصر الصلوة للمسافر على مذهب ابی حنيفة واصحابه رحمهم الله تعالى.

إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴿١٠١﴾

په تحقيق سره کافران ستاسي ښکاره دښمنان دي.

شان نزول: پوه سه چي احمد، حاکم او بيهقي له ابي عياش څخه روايت کړی دی چي موږ د عليه الصلوة والسلام سره ملگري و په عسفان کي، نو د بلي خوا د مشرکينو لښکر په مشري د خالد بن وليد په مخه راغلی په دغه وخت کي خالد بن وليد مسلمان سوی نه و، او دوی زموږ و مخ ته د قبلې وخوا ته وه، نو عليه الصلوة والسلام په مجموعي ډول د ماپښين لمونځ موږ ته په جماعت راکړی، نو کافرانو سره وويل چي په لمانځه کي ډېره ښه موقع وه کاشکي موږ نابېره حمله پر کړې وای، بيا دوی سره وويل چي دا موقع که تېره سوه، وروسته مسلمانان بل لمونځ لري يعنې د مازديگر لمونځ چي هغه لمونځ مسلمانانو ته محبوب دی تر زامنو او ځانو، نو په هغه لمانځه کي به حمله پر وکړو، نو جبرائيل عليه السلام دا آيت و عليه الصلوة والسلام ته راوړی "واذا کنت فيهم" نو چي وخت د مازديگر د لمانځه راغلی، نو عليه الصلوة والسلام اصحاب امر کړه چي سلاح د ځانو سره واخلئ، نو موږ د عليه الصلوة والسلام تر شا دوه صفه سوو عليه الصلوة والسلام چي له قرائت څخه فارغه سو رکوع ته ولاړی موږ دواړو صفو رکوع ورسره وکړه بيا يې سر مبارک له سجدې څخه پورته کړی موږ

هم سرونه پوره ته کړه، بيا عليه الصلوة والسلام او دده سره نژدې صف سجدې ته ولاړه او د شا صف ولاړ و يعنې سجدې ته نه ورسره ولاړې بلکې حراست او پهره يې کول چې دښمن حمله ونه کړي چې عليه الصلوة والسلام سره د اول صف له سجدې څخه فارغه سو او ولاړ سو، دوهم صف والا کښېنستل ځاى پر ځاى يې سجده وکړه وروسته دا دوه صفه شا ومخ سوه يعنې د شا صف د اول صف ځاى ته ورغلى او اول صف د شا د صف ځاى ته راغلى بيا دا بل رکعت چې تمام سو عليه الصلوة والسلام رکوع ته ولاړى موږ هم دواړه صفه رکوع ته ورسره ولاړو، بيا چې يې سر له رکوع څخه راپورته کړى موږ ټولو سرونه راپورته کړه بيا چې عليه الصلوة والسلام سجدې ته ولاړى اول صف چې په دمخه رکعت کې دوهم صف وه وسجدې ته ورسره ولاړه او دوهم رکعت حراست کاوه وروسته دوهم صف ځاى پر ځاى کښېنستى او سجده يې وکړه، وروسته عليه الصلوة والسلام سلام وگرځاوه موږ هم سلام وگرځاوه فتم صلوة السفر بهذه الطريق.

پوه سه: چې عليه الصلوة والسلام دوه واره صلوة خوف کړى دى يو وار په عسفان کې او دوهم وار په غزاء کې د بني سلم.

فائده: مسلم د صلوة خوف دا مذکوره ډول بيان کړى دى په روايت د جابر ﷺ.

وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ

او چې ته حاضر يې يا محمد ﷺ په مسلمانانو کې.

پوه سه: چې دا قيد ورسره مراد دى "وانتم تخافون العدو" او تاسي له دښمن څخه ببربرې، ولې چې د امت اجماع پر دې ده چې د صلوة الخوف لپاره د دښمن بېره شرط ده.

مسئله: امام ابو يوسف رحمة الله عليه وايي چې صلوة خوف مختص په عليه الصلوة والسلام پوري دى نورو ائمه وو ته د مسلمانانو نه دى روا بدليل قوله تعالى "واذا كنت فيهم" او نور عامه علماء وايي چې صلوة خوف وروسته تر عليه الصلوة والسلام هم مشروع دى، په روح البيان کې وايي چې جمهور د علماؤ پر دې دي چې صلوة الخوف ثابت او مشروع وروسته تر عليه الصلوة والسلام هم دى په حق کې د ټوله امت صرف عليه الصلوة والسلام ته خداى پاک کيفيت د صلوة الخوف

وروښو تاچي امت اقتداء پسي وکړي، او علامه زمخشري رحمة الله عليه په کشاف کي وايي چي امامان د امت محمدي تابعان د عليه الصلوة والسلام دي په هر عصر کي او دوی به هم هغه کار کوي چي عليه الصلوة والسلام کاوه فکان صلوة الخوف له شامل لكل امام امة يعرض لهم الخوف من العدو ان يؤم الناس كما ام رسول الله ﷺ" او خطاب دد ې چي وانت فيهم چي په صلوة الخوف کي حضور د عليه الصلوة والسلام شرط نه دی، لان كثيراً من الخطابات القرآنية مخصوصة به ﷺ مع ان المراد هو وامته قال الله تعالى "خذ من اموالهم صدقة تطهرهم" نو له دې څخه خو دا معلومېږي چي اخذ د صدقې مخصوص په عليه الصلوة والسلام پوري دی فكذا صلوة الخوف وقال الله تعالى اقم الصلوة لدلوك الشمس" وامثال هذه كثيرة في القرآن، والدليل عموم الخطاب چي صحابه کرامو رضي الله عنهم صلوة خوف وروسته تر عليه الصلوة والسلام کړی دی من غير انكار من احد منهم فكان اجماعاً، ابو داؤد روايت کړی دی چي صحابه کرامو رضي الله عنهم د عبد الرحمن بن سمره په مشري د کابل په غزاء کي صلوة خوف وکړي، او د امام المؤمنين علي رضي الله عنه څخه روايت دی چي ده صلوة الخوف د صفين په جنگ کي وکړی.

درويش وايي: چي له نورو صحابه وو رضي الله عنهم څخه هم صلوة خوف مروي دی ان شئت فطالع كتب السير والمغازي ارشدك الله تعالى.

فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَوٰةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُم مَّعَكَ

او تا ودوی ته لمونځ ورکاوه، نو يوه ډله د مسلمانانو دي له تاسره پر لمانځه ودرېږي يعني لښکر دوې برخې کړه يوه برخه دي له تاسره پر لمانځه ودرېږي يعني په جماعت کي، نو ته هغه ته لمونځ ورکړه.

وَلْيَأْخُذُوٓا۟ أَسْلِحَتَهُمْ

او د غه ډله چي ستاسره پر لمانځه ودرېږي خپله سلاح به ورسره وي.

يوه سه: چي امام مالک رحمة الله عليه وايي چي حمل د سلاح په لمانځه کي د خوف پر لمونځ کونکو واجب دی، او نور علماء وايي چي دا امر د وجوب نه دی بلکي د استحباب دی.

فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِن وَرَآئِكُمْ

نو دغه ډله چي يو ركعت لمونځ ستاسره وكړي نو دغه ډله دي مخامخ ودښمن ته ودريږي.

پوه سه: چي مراد له سجدې څخه يو ركعت لمونځ دی.

وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ

او رادي سي هغه ډله چي لمونځ يې نه وكړی، نو هغه دي لمونځ وكړي ستاسره يعنې دوهم ركعت، او دغه ډله دي له ځانه سره ولري حذر.

پوه سه: چي صلوة خوف د عليه الصلوة والسلام پر څو ډوله منقول دی حتی چي حافظ ابن حجر عسقلاني رحمة الله عليه وايي چي صلوة خوف د عليه الصلوة والسلام څخه پر څورلس وجهي منقول دی چي ابن حزم اندلسي رحمة الله عليه دغه ټوله اقسام په مستقله رساله كي ذكر كړي دي چي بعض د هغو په صحيح مسلم كي مذكور دي او اكثره حصه د هغو په ابو داؤد كي ذكر سوې ده، او حاكم په مستدرك كي اته قسمه راوړی دی، او ابن حبان رحمة الله عليه نهه قسمه ذكر كړی دی، او بل قسم په روايت د بخاري او مسلم له جابر بن عبد الله رضي الله عنه څخه په دې ډول راغلی دی، دی وايي چي موږ د عليه الصلوة والسلام سره وو په غزوة ذات الرقاع كي، نو عليه الصلوة والسلام يوې ډلي ته دوه ركعته لمونځ وركړی بيا هغه تر شا سوه، بيا يې بلې ډلي ته هم دوه ركعته لمونځ وركړی، نو د عليه الصلوة والسلام لمونځ څلور ركعته سو او د دواړو ډلو دا دوه دوه ركعته سوه متفق عليه، په دې كي دوه احتماله سته چي څلور ركعته دي عليه الصلوة والسلام په يوه سلام سره كړي وي او يا دې په دوه سلامه سره كړي وي لكه صراحةً چي په حديث كي د جابر رضي الله عنه راغلي دي "صلی نبي صلى الله عليه وسلم صلوة الخوف ببطن نخل فصلی بطائفة ركعتين ثم سلم" بيا دوهم ډله راغله هغو ته يې هم دوه ركعته لمونځ وركړی او بيا يې سلام وگرځاوه.

درويش وايي: چي په دې كيفيت كي دا اشكال سته چي عليه الصلوة والسلام خو په ذات الرقاع كي يقيناً مسافر و، نو څلور ركعته يا په يوه سلام يا په دوه

سلامه یې څرنګه کوله؟

ځواب: په یوه سلام څلور رکعته بناء پر دې که څه هم په اتمام د صلوة مسافر لره اختلاف د مذاهبو سته چي بعض وايي روا دی بلکې عزیمت دی کما ذهب الیه الشافعیة، او بعض علماء وایي چي اتمام د لمانځه مسافر ته نه دی روا کما هو مذهب الحنیفیة، لکن دا اختلاف مخصوص په امت پوري دی او جواز د اتمام د لمانځه په سفر کي پر مذهب د حنیفیانو له خواصو څخه د علیه الصلوة والسلام وه، واما علی مذهب الشافعیة فلا اشکال فیه، او په دوه سلامه لمونځ کول یا بناء دی پر ما روی انه کان في ابتداء یجوز اداء الصلوة الواحدة مرتین او یا علیه الصلوة والسلام په یوه کي د دوو رکعتو مفترض و او په نورو رکعتو کي متنفل و، او اقتداء د مفترض په متنفل پسي که څه هم اختلاف پکښي سته لکن جواز یې له خواصو څخه د علیه الصلوة والسلام و بالاجماع هذا ما عندي في حل هذا الاشکال والله اعلم بحقیقة الحال.

مسئله: روا دی صلوة الخوف په وطن کي یعني بېله سفره عند خوف العدو وان کان نادراً، عند الجمهور خلافاً لمالک رحمة الله علیه، نو په رباعي لمونځو کي یې هري ډلي ته دوه رکعته لمونځ امام ورکوي او دوه رکعته به یوازي کوي او د ماښام په لمانځه کي به اولي ډلي ته دوه رکعته لمونځ امام ورکوي، او دوهمي دلې ته به یو رکعت ورکوي، او بل کیفیت یې بخاري او مسلم راوړی دی چي نبي ﷺ اول رکعت لمونځ ورکړی ویوې ډلي ته د غازیانو، او هغه بله ډله د دښمن مخ ته ولاړه وه چي رکعت علیه الصلوة والسلام پوره کړی داغسي ولاړ و او هغې ډلي هغه یو رکعت یوازي وکړی، بیا دا ډله ولاړه او د دښمن و مخته صف سوه او هغه بله ډله راغله، نو علیه الصلوة والسلام وهغو باقي یو رکعت ته جماعت بیا علیه الصلوة والسلام پر هیئت د تشهد ناست و چي هغو هم خپل لمونځ پوره کړی، نو بیا علیه الصلوة والسلام په دواړو ډلو سره سلام وګرځاوه، او بل کیفیت یې دادی چي بخاري پخپل کتاب صحیح کي د سالم بن عمر رضي الله عنه او هغه د خپل پلار عمر رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي موږ وغزاء ته ولاړو وطرف ته د نجد او د دښمنه سره

مخامخ سوو، نو عليه الصلوة والسلام موږ ته داسي لمونځ راکړی چي یو ډله د عليه الصلوة والسلام سره پر لمانځه ودرېدله او يوه ډله د دښمن و مخ ته ولاړه وه، نو عليه الصلوة والسلام رکوع وکړه او دوې سجدې یې وکړې او دې ډلي هم ورسره وکړې بیا دا ډله ولاړه د دښمن ومخته ودرېدله او هغه ډله چي لمونځ يې د عليه الصلوة والسلام سره نه و کړی راغله عليه الصلوة والسلام دې ډلي ته باقي رکعت په رکوع او دوو سجدو سره ورکړی وروسته یو وار یوې ډلي خپل پاته رکعت پوره کړی او بیا بلي ډلي خپل پاته رکعت پوره کړی.

فائده: امام اعظم ابو حنيفه رحمة الله عليه په اقسامو کي د صلوة خوف دا وجه مختاره کړې ده تر نورو "وغلط من قال ولم يجوز سواه" لكن امام اعظم رحمة الله عليه وايي چي دوهمه ډله دي وروسته تر سلام د امام ولاړه سي د دښمن ومخ ته او اوله ډله دي راسي خپل لمونځ دي پوره کړي او بيا دي دوهمه ډله راسي او خپل لمونځ دي پوره کړي او سلام دي وگرځوي.

فائده: قال الشافعي و احمد و مالك رحمهم الله تعالى چي ټوله هیئات د صلوة خوف چي له عليه الصلوة والسلام څخه مروي دي ټوله مقبول او معتمد بها دي انما الخلاف في ترجيح بعض الكيفيات على بعض.

وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَّيْلَةً وَاحِدَةً ط

پوه سه: چي دا آيت بیان دي د سبب او علت دی د ماقبل آيت اعني قوله تعالى "وليأخذوهم آه" ددې آيت معنا داده چي تمنی لري هغه کسان چي کفر کوي يعنې کافران د جنگ، که تاسي غافله سئ له خپلو سلاوو څخه او له هغو شیانو څخه چي تاسي له هغو څخه فائده اخلئ يعني په جنگ کي نه مطلق متاع، نو به دوی حمله وکړئ پر تاسي یوه حمله يعنې اجتماعي حمله به درباندي وکړي.

فائده: جمله د "فيميلون" عطف ده پر "تغفلون" باندي او کلمه د "لو" لپاره د تمنی ده او جمله بيان ده د دوی، او دا هم روا ده چي کلمه د "لو" دي په معنا د ان مصدري وي او جمله دي په محل کي د نصب وي د "ود" مفعول به دي وي.

درويش وايي: چي کلبي رحمة الله عليه له ابن عباس رضي الله عنه څخه په شان نزول کي ددې آيت داسي وايي چي رسول الله ﷺ د بني انمار او د قوم د محارب غزاله روان و چي د غرمې او ګرمۍ وخت پر راغلی او هيڅ څوک له دښمنانو څخه نه معلومېدل، نو مسلمانانو سلاح له ځانه جلا کړه او د آرام کولو په نيت هر يوه د يوې درختي لاندي ځای ونيوی او عليه الصلوة والسلام د قاضا حاجت لپاره ولاړی او توره يې د يوې درختي لاندي وځړول او لږ لږ باران هم شروع و، نو د عليه الصلوة والسلام او د صحابه کرامو رضي الله عنهم تر منځ شيله حائل وګرځېدل، نو عليه الصلوة والسلام په سايه کي د هغې درختي چي ده توره پوري ځړولي وه آرام کاوه چي غويرث بن حارث محاربي عليه الصلوة والسلام وليدی چي يکې تنها تر درختي لاندي پروت دی، نو يې په غره کي خپلو ملګرو ته وويل چي ما دي خدای مړ کړي که ما نن محمد مړ نه کړی، نو توره ورسره ده او له غره څخه راکښته سو توره يې له تېکي څخه کښلې ده، چي راورسېدی عليه الصلوة والسلام ته يې دا لفظ ووايه "من يعصمک مني الآن" څوک به دي زما څخه خلاص کړي اوس؟ يعني چي هيڅ مددګار نسته درسره، عليه الصلوة والسلام ورته وويل "الله" يعنې خدای جل جلاله به مي درڅخه خلاص کړي بيا عليه الصلوة والسلام دا دعاء وکړه "اللهم اکفني غويرث بن الحارث بماشئت" نو غويرث چي سر کښته کړی چي عليه الصلوة والسلام په توره ووهي نابېره يې په ملا او اوږو کي داسي تېنګ درد پيدا سو چي توره يې له لاس څخه ولوېده، نو عليه الصلوة والسلام د غويرث توره راواخسته او غويرث ته يې وويل "من يمنعک مني الآن؟" غويرث ورته وويل "لااحد" نو عليه الصلوة والسلام و غويرث ته داسي وويل "اتشهد ان لا اله الا الله وان محمداً عبده وروسوله واعطيک سيفک. قال لا ولکن اشهد ان لا آقا تلک لکن" زه په دې شاهدي اداء کوم چي جنګ نه درسره کوم ابداً ولا اعين عليک عدواً فاعطاه رسول الله ﷺ سيفه، فقال غويرث والله لانت خير مني قال النبي ﷺ اجل انا احق بذالک، نو غويرث چي خپلو اندېوالانو ته ورسېدی ټوله ماجری يې ورته وويل، فنزل الآية المذکورة وهذه الآية.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّنْ مَّطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَّرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ ۖ

او نسته پر تاسي ګناه که چېرې پر تاسي حمل د سلاح تکلیف وه، چې دا اذی یا باران وچې سلاح یې درلندوله، او یا تاسي مریضان واست چې د سلاح د حمل توان مو نه درلودی په دې کې چې تاسي سلاح کښېږدئ.

درویش وایي: چې مظهري رحمة الله علیه وایي چې په دې آیت کې چې خدای جل جلاله وضع د سلاح په عذر سره د باران یا د مرض مربوطه کړه، نو دا معلومه سوه چې امر په اخذ د سلاح په وخت کې د صلوة خوف چې په دمخه آیت کې راغلی و لپاره د وجوب دی کما قال مالک والشافعي دون الاستحباب لکن مظهري د استحباب د قائل نوم نه کړی ذکر، لکن صاحب د روح البیان الحنیفي حقاً وایي چې فقهاء یعنې د مذهب حنیفي وایي چې حمل د سلاح په صلوة الخوف کې واجب نه دی لانه لیس من اعمال الصلوة والامر في قوله تعالی "ولیاخذوا حذرهم واسلحتهم" لپاره د وجوب نه دی بلکې لپاره د ندب دی.

پوه سه: چې مظهري لفظ د "لاجناح" خطاء ایستلی دی دده خیال دادی چې د جناح معنی کبیره ګناه ده او کبیره ګناه خو په ترک کې د واجب وي، نو معلومه سوه چې اخذ السلاح او حذر په دې آیت کې هم دا اوس تېر سو واجب و مندوب نه و.

درویش وایي: چې د "جناح" لفظ نه لغةً نه عرفاً او نه شرعاً په ګناه کبیره پوري خاص دی، نو ترک د مندوب شرعي هم في الجملة جناح ده ولو صغیرة، نو ددې اوسني آیت معنی داده چې اخذ د حذر او سلاح په صلوة الخوف که څه هم مندوب ده چې تارک یې بلا عذر مرتکب د صغیرې ګناه دی لکن ترک الاخذ مع عذر المطر او المرض لیس فیه جناح اصلاً، هذا تحقیق الحنیفي بالحق محمد عبید الله الایوبي، وهذا هو الوجه في تسمیة الفقیر تفسیره بالتفسیر الایوبي الحنیفي والله اعلم بالصواب.

وَخُذُوا حِذْرَكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿١٠٢﴾

او تاسي احتیاط باید واخلئ په تحقیق خدای جل جلاله اراسته کړی دی عذاب سفکاوي ورکولو، چې په دې دنیا یا قتل دی یا بندي کول دي او په قیامت کې دوزخ دی.

پوه سه: چي په دې آیت کي وعده د خدای ﷻ له خوا ومسلمانانو ته په کومک سره پر کافرانو باندي پس له دې چي دوی امر کړه په حذر سره، دا وعده د کومک به قوي کړي ددوی زړونه او دوی به وپوهېږي چي امر په حذر سره له کفارو څخه په سبب د ضعف ددوی د زړونو دی او نه په دې سبب چي دښمن خامخا پر دوی غالب دی، بلکې په سبب ددې چي دنیا دار الاسباب ده باید اسباب سرې صرف نظر نه کړي بلکې وروسته تر تهي د اسبابو عادیه وو او د بیدارۍ په کار کي د جنګ توکل علی الله وکړي لانه تعالی ناصر عباده في الحقیقة.

ع...... کشت کن پس تکیه بر جبار کن

فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ

چي تاسي اداء کړئ صلوة خوف یعنې ځني فارغه سواست.

پوه سه: چي قضا دلته په معنا متارفه سره نه ده بلکې په معنا د آداء ده.

فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيٰمًا وَّقُعُوْدًا وَّعَلٰى جُنُوْبِكُمْ

نو تاسي ذکر کوئ د خدای ﷻ حال کونکم قیاماً یعني چي ولاړ یاست جمع د قائم، وحال کونکم قعوداً چي ناست یاست جمع د قاعد ده، او تاسي پر اړخو پراته یاست.

پوه سه: چي مراد له ذکر څخه تسبیح ده یعنې "سبحان الله" او تحمید دی یعنې "الحمد لله" او تهلیل دی یعني "لا اله الا الله" او تکبیر دی یعني "الله اکبر" وغیر ذالک من انواع الاذکار والمقصود استغراق جمیع الاحوال بالاذکار.

پوه سه: چي تسبیح او تهلیل او تکبیر وغیرها لا یختص بحال دون حال یعني یجوز تلک الاذکار في حال الجنابة والحدث ایضاً ما عدی القرآن فانه لا یجوز قرائته في حال الجنابة ویجوز قرائته في حال الحدث عن حفظ بدون مس فانه لا یجوز مس المصحف للمحدث.

پوه سه: چي مقصود په دې آیت کي مبالغه ده په ذکر کي د خدای یعنې ذکر د خدای ډېر کوئ مظهري چونکه په دقیقه نه دی خبر چي مقصود مبالغه ده، نو له

دې سببه چې مراد په آيت کې دوام الحضور دی، ولې چې دوام د ذکر د ژبې خو ممکن نه دی.

درویش وايي: چې دوام الحضور والمراقبة خو بېله اولياء الله المستغرقين في محبته تعالى ممکن نه دی ټولو خلګو ته او مخاطب په آيت سره خو يوازي مستغرقين دي، او هغه حديث چې ابو داؤد روايت کړی دی له عائشې رضي الله عنها څخه چې کان رسول الله ﷺ يذکر الله على کل احيانه" مراد يې دادی چې ذکر د خدای مخصوص په حال دون حال سره نه دی، او مظهري د هغه حديث تفسير په حضور قلبي سره کړی دی والله اعلم بمراده تعالى في الآية ومراد حديث عائشه رضي الله عنها، او بعض محدثان وايي چې مراد په آيت کې دادی چې تاسې چې له صلوة الخوف څخه پر هيئت مذکوره فارغه سئ بيا ذکر د خدای جل جلاله يعنې لمونځونه کوئ قياماً په حال کې د صحت وقعوداً او على جنوبکم بحسب الطاقة في حالة المرض يا جراحة يا ضعف، والمقصود ان الصلوة من اعظم ارکان الاسلام فلا يجوز ترکها بل يجب ادائها حسب الطاقة من الاحوال الثلثة.

فَإِذَا اطْمَأْنَنتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ

چې هغه وخت چې ستاسې زړونه مطمئن سوه يعنې خوف زائل سو، بيا تاسې اداء کوئ لمونځونه سره د ټولو ارکانو او شرائطو يعنې داسې لمونځ نو بيا نه دی روا لکه په وخت کې د خوف چې مو اداء کاوه.

إِنَّ الصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا ۝١٠٣

په تحقيق لمونځ چې دی مکتوب او مفروض دی نو "کتاباً" چې مصدر دی په معنى د مکتوب دی، او د مکتوب معنى مفروض ده باتفاق المفسرين او لمونځ موقوت دی په خپلو وختو پوري چې نه قبل الوقت يې اداء روا ده او نه يې بعد الوقت اداء روا ده، البته قضاء يې روا ده.

درویش وايي: چې دا آيت په تفصيل کې د اوقاتو د لمونځو مجمل دی تفصيل د اول وخت د هر لمانځه او د اخير وخت په احاديث شريفه وو کې مذکور دي او اصل منبع ددې اوقاتو د لمونځو د اول او د اخير هغه حديث صحيح د

بخاري د مسلم وغيرهما دی چي پر عليه الصلوة والسلام باندي په شپه د معراج پنځه لمانځه خدای ﷻ فرض کړه، نو بیا جبرائیل علیه السلام دوی ورځي او شپي علیه الصلوة والسلام ته په مکه مکرمه کي د دوو ورځو لمونځو په جماعت ورکړه او اول او اخیر د لمونځو یې ورونښو، لکن بیا هم د امامانو په اول او اخیر کي د بعضو لمونځو اختلاف سته چي ځای د بیان یې کتابونه د فقهي شریفي دي لکن دا څو مسئلې اجماعي دي، یعني چي اول وخت د سهار دلمانځه طلوع ده صبح صادق دی لکن بعض امامان په غلس کي یې اداء د سهار د لمانځه مستحب بولي، او امام اعظم رحمة الله علیه اسفار مندوب بولي، او فقیه ابو جعفر طحاوي رحمة الله علیه لپاره د جمع د حدیث د اسفار او تغلیس دا مختاره کړې ده چي شروع دی د سهار د لمانځه په غلس کي کوي او اتمام دی په اسفار کي.

او اول د لمانځه د ماپښین اجماعاً وروسته تر زوال د لمر دی لکن اخیر وخت یې پر مرور د یک ځندي سایه پېله سایه د زوال ختم کېږي او په نېز د امام اعظم رحمة الله علیه پر دوه چندي ختم کېږي، نو احتیاط د ماپښین په لمانځه کي دادی چي دمخه تر مرور د یک چندي سرې لمونځ کوي تاچي د مذاهبو له اختلافه ووځي.

او د مازدیگر د لمانځه اول مرور د یک چندي دی په نېز د بعض ائمه وو، او په نېز د امام اعظم رحمة الله علیه وروسته تر مرور د دوه چندي دی، نو احتیاطاً او لپاره د مراعات د مذاهبو باید سړی د مازدیگر لمونځ وروسته تر رسېدلو د دوه چندي اداء کړي، او ځنډول د مازدیگر د لمانځه تر اصفراره پوري د لمر مکروه تحریمي دی.

او اول وخت د ماښام د لمانځه غروب الشمس دی او اخیر وخت یې قبل غروب الشفق ای الاحمر اوالابیض علی اختلاف المذاهب، نو احتیاط دادی چي د ماښام لمونځ په شفق احمر کي سړی اداء کړي.

او اول د ماخستن د لمانځه وروسته تر غروب د شفق دی لکن احتیاط دادی چي وروسته تر شفق ابیض یې سړی وکړي تاچه له اختلاف څخه ووځي، او ځنډول د ماخستن د لمانځه تر ثلث اللیل پوري مندوب دی الا عند تقلیل الجماعة او تر نصف اللیل وروسته پوري ځنډول مکروه دی، د درویش خپله شخصي رایه داده چي

په وخت کي د حج يا د عمرة الرمضان مراعات د جماعات عظمی د حرمين شريفينو دي سړی کوي لغاية اجماع الناس في هذين الوقتين في الحرمين الشريفين.

فائده: په شرح کي د حکم عطائيه وايي چي خدای ﷻ ته د بندګانو حرص او ملال معلوم و، نو ځکه يې طاعات لږ او متفرق پر دوئ فرض کړه، لکه په شبانه روز کي پنځه لمونځونه او د هر لمانځه وخت يې تر فرضي لمانځه ورزيات کړی تاچه که په اختيار چا بعض نوافل لمونځونه کول وبه يې کړي، او په کال کي يې يو وار روژه پر فرض کړه، او په دوه سوه روپو کي يې زائد عن الحاجة اصلي او کال هم پر تېر سي پنځه روپۍ زکوة يې پر فرض کړی.

فائده: په صحيح حديث نبوي ﷺ کي راغلي دي چي پينځه قسمه خلګ دي چي ددوی اور نه مري، او نه مري چينجان ددوی ولا يخفف عنهم من عذابهم.

اول مشرک بالله دی، دوهم عاق د والدينو دی، دريم د همسايه د ماينې سره زنا کول دي، څلورم هغه جاسوس دی چي سلطان جائر ته د خپل ورور جاسوسي کوي، او پينځم هغه څوک دی چي اذان واوري او جماعت ته نه سي ور من غير عذر.

پوه سه: چي بغوي رحمه الله وايي چي په جنګ کي د احد چي مشري يې د ابو سفيان پر غاړه وه، اوويا مسلمانان پکښې شهيدان سوه او ډېر مسلمانان زخميان سول حتی چي رسول الله ﷺ هم پکښې زخمي سو، نو ابو سفيان د مکې پر خوا يو څو ميله ولاړی بيرته يې اراده د رجوع وکړه مدينې ته چي د مسلمانانو استيصال وکړی حتي عليه الصلوة والسلام هم شهيد کړي، نو جبرائيل عليه السلام و عليه الصلوة والسلام ته راغلی او د ابو سفيان د رجوع حال يې راوړی او دا يې وويل چي تاسي مخ ته ور ووځئ، عليه الصلوة والسلام چي دا خبره مسلمانانو ته واوروله هغو د خپلو ټپو د دردو ذکر ورته وکړی، يعنې په دې تازه دردناکه ټپو کي موږ څرنګه بيرته جنګ ته ولاړ سو، نو دا آيت نازل سو.

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ ط

تاسي مه ضعيفه کېږي ای مسلمانانو که څه هم که څه هم په الم د جراحاتو مبتلی ياست، په طلب کي د جنګ د قوم يعنې ابو سفيان او دده د فوج چي رجوع يې وکړه.

إِن تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ

که تاسي ته الم د جراحاتو د احد درسره دی، نو کفار خو هم الم د جراحاتو لري لکه تاسي چي الم د جراحاتو لرئ، ولي چي د ابو سفيان په لښکر کي هم بعض نفر ټپيان وه.

وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

او تاسي اميد لرئ وخدای ﷻ ته په اخرت کي د ثواب او د جنت چي کافران هغه اميد نه لري، ولي چي دوی بعث بعد الموت نه مني، او دی خدای ﷻ ښه خبر په حال ستاسي او د کافرانو بلکي د هرشي في السماء والارض، او خدای ﷻ حکمت لري په ټولو اوامرو کي او په منهياتو کي، لکن ابو سفيان ته وروسته تر اراداې د رجوع خدای پاک په زړه کي ېېره ورواچول او ملګرو ته يې وويل چي اوس د مسلمانانو دغه مړي او ټپونه بس دي بيا به يې بله پلا ګورو.

إِنَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ

په تحقيق موږ پر تا باندي نازل کړی اې محمد ﷺ کتاب چي قرآن کريم دی.

درويش وايي: چي ددې آيت په شان نزول کي داسي متضاد قولونه بعضو مفسرينو راوړي دي چي هيڅ جمع يې نه ده ممکنه يعنې چي دا آيت دي ددې ټولو په شان کي نازل سوی وي، او صاحب د روح البيان الشيخ اسماعيل حقي چي وفات يې په سنه ۱۱۲۷ھ سوی دی وايي چي يو سړی و له انصارو څخه چي طعمه بن ابيرق يې نوم و د بني ظفر له قوم څخه و، يوه زغره يې د خپل همسايه قتاده بن نعمان څخه غلا کړه چي هغه زغره په بوجۍ کي د اوړو وه، او د بوجۍ بېخ سوری و طعمه بوجۍ په شا کړه، نو اوړه تر هغه سوري ليکه په پسې وه او د زيد بن السمين يهودي کورته يې ورووړه چي دا خوندي کړه، نو د قتاده شک هم پر طعمه راتلی چي طعمه دي غلا کړې وي، ولي طعمه قديم د جاهليت د وخت غل و، طعمه چي يې ټينګ کړی او د کور تلاشي يې وکړه خو زغره له ده سره نه سوه پيدا او په خپله طعمه هم قسم ورته واخستی يعنې والله بالله ماسرقتها وماله بها علم، نو قتاده بن نعمان او خپلوانو يې طعمه خوشي کړی، نو يې د وړو پل پسي واخستی،

نو د یهودي زید کورته د وړو پـل ورغلی، نو یهودي یې تینګ کړی، نو یهودي ورته وویل چي دا بوجۍ چي زغره هم پکښې وه ماته طعمه بن ابیرق راوړه چي دا راخوندي کړه او نورو د ډېرو یهودانو هم پردغه شاهدي ورکړه چي دغه بوجۍ موږ ولیدل چي طعمه زید بن السمین ته ورکړه، نو د طعمه قوم چي بني ظفر وه د شپې سره ټول سول چي درځئ چي رسول الله ﷺ ته ورسو چي دا غلا لـه طعمـه څخه واړوي چي زموږ د ټوله قوم رنګ په بدېږي او پر یهودي یې تپه کړي، نو هغه وچي علیه الصلوة والسلام وویل چي یهودي ته دي عذاب دقطع الید ورکړه سي په سبب د قوم د طعمه علی براءته من السرقة وعلی ان الیهودي هو السارق، او چونکه علیه الصلوة والسلام د جرح ځای په شاهدي کي ددوی نه ولیدی، ولي چي شاهدان او مشهود له دواړه ظاهراً مسلمانان وه، مګر علیه الصلوة والسلام په دې باب کي توقف وکړی د وحي په انتظار فنزلت هذه الآیات، او دې آیاتو علیه الصلوة والسلام ته دا ثابته کړه چي طعمه او قوم دده ټوله کاذبان دي او یهودي له غلا څخه بري دی، او روح البیان دا روایت هم کړی دی چي طعمه چي خبر سو وتښتېدی مکي مکرمې ته او مرتد سو، او په مکه کي یې د شپې د خوا د یو چا د کور دېوال سوری کاوه چي د کور سامان غلا کړي نو دېوال پر راونړېدی او تر دېوال لاندي مړ سو، ولهذا قیل اذا عثرت رجلاً علی سیئة فاعلم ان لها اخوات.

له امیر المؤمنین عمر رضي الله عنه څخه روایت دی چي یو سړي غلا کړې وه او ماته راغلی، نو ما د قطع الید حکم پر وکړی، نو د هغه مور راغله او ژړل یې او عمر رضي الله عنه ته یې ویل چي زما د زوی دا اوله غلا ده عفوه ورته وکړه، عمر رضي الله عنه ورته وویل چي درواغ وایي په اوله ګناه خدای جل جلاله څوک نه رسوا کوي.

درویش وایي: چي صاحب د روح المعاني السید الوسي علامة بغداد رحمه الله چي په سنه ۱۲۷۰ ھ کي وفات سوی دی هغه دوه قسمه مخالف شان نزوله بیان کړي دي، وروسته تر هغه قاضي ثناء الله رحمه الله المشهور بالمظهري چي هغه په سنه ۱۲۲۵ ھ کي وفات سوی دی چي هغه بیا رقم رقم شان نزوله بیان کړي دي.

درویش وایي: چي دا و بیان د اختلاف د اهل تفسیر په شان کي ددې آیت

وعندي الارجح ماذكر صاحب روح البيان، والعلم عند الله العزيز العلام.

بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ

اى متلبساً بالحق اى الامر والنهي والعلوم الحقة تاچه ته حکم وکړې په منځ کي د خلکو په هغه چي خداى ﷻ درښوولي وي او وحي يې کړي وتاته چي په دې مخصوصه پېش شده قضيه کي طعمه سارق دى او که يهودي.

پوه سه: چي په دې آيت کي دليل پر دې دى چي عليه الصلوة والسلام حکم په ظن سره نه کاوه بلکې يقين ته به منتظر و بالوحي کما في هذه القضية.

فائده: بعض علماء وايي چي له دې آيت څخه دا معلومه سوه چي عليه الصلوة والسلام لره اجتهادي حکم کول نسته لکه نورو مجتهدينو ته د امت مرحومه لکن حق داده چي نبي ﷺ ته اجتهاد روا و که قضيه تر لاس وتله تر انتظار د وحي، او که قضيه له لاسه نه وتله بيا انتظار د وحي هم روا دى او اجتهادي حکم هم روا دى، کذا قال الشيخ ابو منصور الماتريدي قدس سره، او که چېري عليه الصلوة والسلام حکم په اجتهاد سره وکړی او خداى ﷻ مطلع پر خطاء ونه گرځوى، نو عليه الصلوة والسلام ته دا يقين کېږي چي حکم اجتهادي زما حق عند الله دى بخلاف سائر مجتهدي الامة.

درويش وايي: چي د مجتهدينو د امت په باره کي لوى اختلاف دى چي په تلويح الاصول او مسلم الثبوت کي يې مفصل بيان موجود دى دلته يې نقل اجمالي و متعلم ته ددې تفسير فائده نه کوي، او بيان تفصيلي يې د زدکوونکو ددې تفسير ډېر مشکل کار دى، ولهذا اعرضت عن بيانه اجمالاً وتفصيلاً.

وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾

"او ته مه گرځوه" دا جمله عطف ده پر "انزلنا" باندې، د خائنانو يعني ددوى د خلاصونه "خصيماً" دلته په معنا د مدافع دى.

سوال: "انزلنا" خو جمله خبريه ده او "لاتکن" خو جمله انشائيه ده، نو عطف به يې ځرنگه صحيح وي؟

ځواب: ودې ته عطف بالمعنى وايي په نحو کي، يعني قلنا ورسره مقدر دى، والتقدير وقلنا لاتکن، نو عطف د اخبار پر اخبار دى.

پوښتنه: خائن خو يوازي طعمه و کمامر، نو د جمعيت څه معنى ده؟

ځواب: د طعمه قوم چي بني ظفر و دوى هم غوښتونکي وه چي دا غلا دي پر يهودي زيد بن السمين تاوان سي او طعمه دي بري سي کمامر عنقريب.

وَّاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ ؕ

او ته طلب د بخښني وکړه له خداى ﷻ څخه.

پوه سه: چي که څه هم عليه الصلوة والسلام د غلا حکم پر يهودي نه دى کړى او وحي ته منتظر و لکه په زړه کي يې دا وه چي طعمه پر حق دى په شهادت د قوم او يهودي ملامت دى، نو له دې سببه خداى ﷻ دى امر کړى په استغفار سره لما قالوا ان امر الخطير خطير.

اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ۚ﴿۱۰۶﴾ وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِيْنَ يَخْتَانُوْنَ اَنْفُسَهُمْ ؕ

په تحقيق خداى ﷻ بخښونکى د گنهو دى او علاوه پر بخښنه مهربان هم دى، او بحث او مدافعه مه کوه د هغه کسانو له طرفه لکه چي طعمه او قوم دده وو چي دوى خيانت کوى د خپلو ځانو سره.

سوال: دوى خو خيانت د يهودي سره کاوه د خپلو ځانو سره خو يې نه کاوه؟

ځواب: چونکه وبال او عذاب د دوى د خيانت عاقبة الامر ودوى ته راجع کېږي، نو ځکه "يختانون انفسهم" راوړه سو.

پوه سه: چي په دې آيت کي که څه هم په طعمه او قوم کي د هغه نازل دى لکن حکم يې عام دى کما هو حکم الاحکام القرآنية موردها وان کان خاصاً لکن احکامها عامة.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثِيْمًا ۚ﴿۱۰۷﴾

په تحقيق خداى ﷻ محبت نه کوني بلکې بغض کوي، ولي چي د خداى ﷻ او د بنده تر منځ، د حب او بغض تر منځ واسطه نسته لکه په بندگانو کي چي واسطه سته کما لايخفى على کل عاقل، هغه شوک چي ډېر خيانت کونکى او

ډېر گناه کار وي يعنې هر څوک چي وي لکه په مانحن فيه کي طعمة کمامر في احوال خيانته حتى مات في الخيانة والسرقة في مكة كمامر.

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ

دوی يعنې طعمه او قوم دده ځانونه پوټوي له خلګو حياءً او په سبب د رسوائي له ېېري.

درویش وايي: چي په اوسني زمانه کي اکثره خلګ حتى العلماء ېېره د رسوائي د خلګو په زړه کي لري او د خدای جل جلاله ېېره يې په زړه کي نه وي. بيت

واعظان کين جلوه درمنبر ومحراب ميکنند
چون بخلوت ميروند آن کاري ديگران ميکنند

وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ

او له خدای جل جلاله څخه ځان نه پټوي او حيا نه لري، او حال دادی چي خدای پاک احق بالحياء دی لانه تعالى عالم الغيب والشهادة وقادر على التعذيب والفضيحة، او حال دادی چي خدای پاک د دوی سره ورسره ورسره دی يعنې په اعتبار د علم او قدرت، نو د داسي عالم، خبير خدای جل جلاله سره بله چاره نسته چي بنده به پټ له خلګو څخه مالايحب الله کار نه کوي.

إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ الْقَوْلِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

هغه وخت چي دوی يعني طعمه او قوم دده بنو ظفر د شپې د درواغو بندبست کاوه چي عليه الصلوة والسلام ته به داسي درواغ وايو چي طعمه بري دی او يهودي اصل غل دی چي دا داسي قول دی چي خدای جل جلاله نه دی په راضي او خدای پاک په عمل ددوی محيط علماً دی.

فائده: اذ" ظرف دی د متعلق د ظرف چي معهم دی او ترجمه چي ماوکړه پر تقدير ددې ده چي کلمه د "ما"مصدريه سي او که موصوله، نو عائد و"ما" محذوف ته دی والتقدير بما يعلمونه محيط، فتدبر.

هَآنتُمْ هٰؤُلَآءِ

پوه سه: چي "هٰ" حرف تنبیه ده او "انتم" مبتداء ده او "هٰؤلاء" منادی ده په حذف د حرف نداء او وروسته جمله خبر ده مبتداء ده.

جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ

تاسي اې قومه د طعمه بن ابیرق لپاره دده مو جدال یعني ناحقه درواغ پر لار اچولي دي ددوی له خوا څخه یعني ابن ابیرق او امثاله له خوا، حتی چي موضوع د طعمه د جدال مو علیه الصلوة والسلام ته ورسول چي غواړي چي دی هم په حکم کي طعمه خطا باسي.

سوال: د "جادلتم" ضمیر خو د طعمه و قوم ته راجع دی، نو "عنهم" ضمیر وجاته راجع دی؟

ځواب: ضمیر د "عنهم" راجع دی و طعمه ته وامثاله المفروضة کما اشرنا الیه او یا ضمیر د "عنهم" هم راجع دی و قوم ته د طعمه باعتبار التغایر الاعتباري بین المجادلین، والمجادلین عنهم فتدبر غایة التدبر.

فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُّجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ

په دې دنیا کي یعني دفعه د سرقې له طعمه څخه او رسوایي دده له قوم څخه، نو څوک به مجادله او بحث وکړي د خدای جل جلاله سره په باره کي د طعمه او د قوم دده والاستفهام للانکار یعني هیڅ څوک توان او طاقت نه لري چي طعمه او دده قوم له عذاب څخه د خدای جل جلاله خلاص کړي، ان اراد الله تعذیبهم.

يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَّنْ يَّكُوْنُ عَلَيْهِمْ وَكِيْلًا ﴿۱۰۹﴾

په ورځ د قیامت، قال النحویون چي د "ام" وروسته چي بل حرف استفهام وي لکه "ام ماذا کنتم" یا "ام کیف ینفع" یا په دې "ام من" نه متصله دی نه منقطعه دی چي په معنا د بل ا دی بلکې صرف په معنی د بل دی، والمعنی بلکې څوک پر دوی یعني ددوی لپاره وکیل یعني ذمه کونکی د عذاب د خدای جل جلاله یعني وکیل چي خپل مؤکل له عذابه څخه ساتي ددوی ساتونکي به څوک وي.

وَمَنْ يَّعْمَلْ سُوْٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهٗ

او که څوک عمل د بدو یعني بل چاته بد ورسوي، او یا ظلم وکړي پر ځان باندي یعني گناه لازمي وکړي چي ضرر بل ته متجاوز نه سي، او بعض مفسرين وايي چي مراد له "سوء" څخه ماسوی د شرک ده او مراد له دې ظلم څخه شرک دی، او بعض علماء وايي چي مراد له "سوء" څخه صغیره گناه ده او مراد له "ظلم" څخه کبیره گناه ده.

ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ

او بیا طلب د بخښني وکړي له خدای ﷻ څخه په توبه سره که لازمي گناه او یا په عفوه د مظلوم او رد د مظالمو که متعدي وي گناه وه یعني حق العبد پکښې و.

يَجِدِ اللّٰهَ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿۱۱۰﴾

خدای ﷻ به پیدا کړي بخښونکی د گناه او مهربانه والمراد رحمة زائدة علی المغفرة په دې آیت کي اشاره ودې ته ده چي ابن ابیرق او قوم دده توبه وکاړي له ظلم څخه پر یهودي باتهامه بالسرقة کمامر تفصیله عنقریب اللهم اغفرلي ذنوبي کلها بحرمة اول یوم من شهر رمضان المبارک یوم السبت سنه ۱۴۲۷ هـ ق

وَمَنْ يَّكْسِبْ اِثْمًا فَاِنَّمَا يَكْسِبُهٗ عَلٰى نَفْسِهٖ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿۱۱۱﴾

که څوک کسب وکړي د گناه که صغیره وي او که کبیره وي، دی کسب د گناه پر ضرر د خپل ځان، او دی خدای ﷻ ښه خبر په اعمالو د بندگانو من الحسنات والسیئات او حکمت لري په مجازاتو کي یا په دنیا کي او یا په اخرت کي.

خَطِيْٓئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرِيْٓـــًٔا

بعض علماء وايي چي مراد له "خطیئة" څخه صغیره گناه ده او بعض وايي چي په قصد نه وي، یا گناه کبیره یا په قصد سره، بیا متهم کړي په هغې گناه یو څوک چي له هغې څخه پاک وي لکه په مانحن فیه کي چي طعمه بن ابیرق زید بن السمین یهودي په غلا متهم کړي.

پوه سه: چي ضمیر د "به" یې مفرد راوړی او مذکور په مرجع کي دوه شیان دي

يعني "خطيئةً او اثماً" له دې سببه چي نحات وايي چي مذکور په "او" سره چي هر څو شيان وي ضمير د مفرد ورته راجع کېږي لان المراد بکلمة او احد الاشياء المذکورة.

فَقَدِ احۡتَمَلَ بُهۡتَانًا وَّاِثۡمًا مُّبِيۡنًا ﴿۱۱۲﴾

ده پر ځان واخستی بار د دروغو چي عقول ورته په حيرت کي دي والبهت الحيرة، درويش وايي چي بهتان اشد دی اثماً تر غيبت، او گناه ښکاره بسبب رمي البريئي.

فائدة في الاستغفار: په صحيح حديث کي له حضرت علي ﷺ څخه روايت دی چي ماته ابوبکر ﷺ وويل وصدق ابوبکر ﷺ قال مامن عبد يذنب ذنباً ثم يتوضا ويصلی رکعتين ويستغفر الله الا غفرالله له. ثم تلا ابوبکر ﷺ هذه الآية ومن يعمل سوء الآية. قال الشاعر الفارسي.

ای بې حد گناه کردستی — می نه ترسی ازآن فعال شنيع
توبه کن تارضای خدا يابی — که به از توبه نيست هيچ شفيع

پوه سه: چي استغفار فرار العبد من الخلق الی الخالق جل شانه، وفي الحديث القدسي الا من طلبني وجدني، قال موسی علیه السلام اين اجدک ياربي" زه به تا چېري پيدا کوم اې زما خدايه "قال اذا قصدت الي فقد وصلت الي" چي قصد وکړې ماته په تحقيق ماته وصل سوې، وقال

سلطان بلا عدل کنهر بلا ماء — وعالم بلا عمل کبيت بلا سقف
وغنی بلا سخاء کسحاب بلا مطر — وشاب بلا توبة کشجر بلا ثمر
و فقير بلا صبر کقنديل بلا ضوء — وامرئة بلا حياء کطعام بلاملح

قال السعدي الشيرازي قدس سره

ناگهان بانگ در سرای افتاد — که فلان را محل وعده رسيد
دوستان آمدند تا لب گور — قدمی چند باز پس گرديد
وين کزو د سترس نميداری — مال وملک و قباله برده کليد
واين که پيوسته باتو خواهد بود — عمل تست ونفس پاک وپليد
نيک در ياب وبد مکن زنهار — که نيک وبد باز خواهد ديد

وَلَوۡلَا فَضۡلُ اللّٰهِ عَلَيۡكَ وَرَحۡمَتُهٗ لَهَمَّتۡ طَّآئِفَةٌ مِّنۡهُمۡ اَنۡ يُّضِلُّوۡكَ ؕ

که نه وای فضل د خدای جل جلاله پر تا باندي ایها النبي ﷺ او رحمت دهغه.

پوه سه: چي د فضل معنی عصمت ده او د رحمت معنی لطف او مهرباني ده چي ته يې په پټ حال د طعمه او قوم خبر کړې، نو هر آئینه قصد کړی و یوې طائفې د مسلمانانو ظاهراً چي بنو ظفر د طعمه قوم و، دوی چي تا خطاباسي په قضاء کي په باب کي د غلا د ابو قتاده د زغري په چم بازی سره، حتی چي ته حکم د غلا پر ابن ابیرق طعمه باندي ونه کړی بلکې پر یهودي زید بن السمین باندي دي وکړی.

پوه سه: چي جمله د "لهمت" ځواب د "لولاء" ده.

سوال: په نحوه کي وايي چي ځواب د "لولاء" به منفي وي په سبب د وجود د شرط مثل لولاء زید لهلک عمرو، او په دې ځای کي خو مقصد د طائفې موجود و منفي نه و؟

ځواب: صحیح ده چي مقصد د طائفې موجود و لکن چونکه تاثیر يې ونه کړی یعني د علیه الصلوة والسلام په خطاء ایستولو کي فنزل وجود الهم منهم منزلة العدم فصح کون جملة لهمت آه، جواب لولاء علی القانون النحوي بناءً علی التنزیل المذکور فتامل.

وَمَا يُضِلُّوۡنَ اِلَّاۤ اَنۡفُسَهُمۡ وَمَا يَضُرُّوۡنَكَ مِنۡ شَىۡءٍ ؕ

ولي ضرر ددوی ودوی ته راجع سو، او تاته ایها النبي ﷺ ضرر نه سي رسولای په شي سره لعصمت الله ایاک من ضررهم.

پوه سه: چي "من شئ" محلاً منصوب دی مفعول مطلق د "یضرونک" دی ای شیئا من الضرر.

پوښتنه: عدم اضلال آه او عدم ضرر آه خو دواړه تر حکایت د قرآن دمخه واقع وه نو مقتضی د ظاهر خو دا وه "وماضلوا الا انفسهم وما اضروک بشئ" نو د مضارع صیغه يې راوړه وجه يې څه ده؟

ځواب: په نحوه کي دې ته احضار د حالت ماضيه وايي لکه عرب چي حال عجيب ماضي حاضر فرضوي ليتعجب منه المخاطبون فيعبرون بالمضارع الدال على الحال.

وَأَنزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

او نازل کړی دی خدای ﷻ پر تا کتاب ای القرآن او حکمت ای العلوم الحقة کما ثبتت بالآحاديث لانه عليه الصلوة والسلام لاينطق عن الهوى ان هو وحي يوحى نو دا سوال نه واردېږي چي علوم ثابته بالاحاديث النبويه، نو وحي نه او منزل من الله نه دي.

وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُن تَعْلَمُ ۚ

او تاته درښولي دي خدای ﷻ هغه شيان چي ته دمخه نه وې په خبر، يعني اسرار او غيبي شيان، قتاده رحمة الله عليه وايي علمه الله تعالى علوم الدنيا والآخرة كالحلال والحرام وغيرهما من امور الدنيا والجنة والنار من امور الآخرة.

وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

او دی فضل د خدای ﷻ پر تاباندي لوی چي هغه نبوت دی او ختم النبوة پر تا، او سيد المرسلين گرځول ستا الى غير ذالک.

ع........ آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری

لَّا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَاهُمْ

هيڅ خير نسته په ډېرو خبرو کي ددوی او په مشورو کي ددوی د شپې لکه قوم د ابن ابيرق چي به کولې په باره کي د خلاصون د طعمه له تهمته د سرقې، فالضمير نجواهم راجع الى قوم ابن ابيرق كما مقتضيه سياق الكلام، په قاموس کي وايي چي "نجوى" مصدر دی په معنا د سرناجيه ای ساريه.

درويش وايي: چي "نجوى" تخصيص په شپه پوري نه لري، وان كان النجوى فيما نحن فيه ای قوم طعمه ليلاً.

پوه سه: چي که "نجواهم" راجع وقوم ته د ابن ابيرق سي، نو دا استثناء منقطع ده، ولي چي من امر بصدقة خو داخل په قوم کي د ابن ابيرق نه و، او مجاهد رحمة الله عليه وايي چي "نجواهم" راجع دی ومطلق تاسو ته المفهوم من المقام

والمذكور حكماً، نو پر دې تقدير استثناء متصله ده من الضمير المذكور.

إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ ۚ

پوه سه: چې "معروف" هغه عمل ته وايي چې حسن يې شرعا معلوم وي كالصدقة النفلية والزكوة المفروضة والقرض وغير تلک من اعمال البر، يا په اصلاح کې د خلګو پټ مجلس سره کوي.

پوه سه: چې "اواصلاح آه" عطف دی پر "معروف" او دا تخصيص بعد التعميم دی لان المعروف شامل للاصلاح المذكور.

پوښتنه: فائده د عطف يې څه ده؟

ځواب: مزيد اهتمام په شان سره د اصلاح مذكور او يا دا چې اصلاح بين الناس ګاهې په غير معروف سره وي لکه اصلاح په دروغو ويلو سره د مصلح، چناچه د ام كلثوم بنت عقبه رضي الله عنها څخه روايت دی چې عليه الصلوة والسلام وويل "ليس بالكذاب من اصلح بين الناس" نه دی دروغجن هغه څوک چې اصلاح په منځ کې د خلګو کوي په دروغو سره "فقال خيراً او نمی خيراً" نو ده خير خبره وکړئ يا د خير خبره چاته ورسوي يعنې چې دروغ وي متفق عليه.

د اسماء بنت يزيد رضي الله عنها څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ وويل "لايحل الكذب الا في ثلاث كذب رجل امرئته ليرضيها" مثلاً د سړي مايئنه ناراضه وي چې ماته ولې د اختر ښه كالي نه راکوې؟ دی شی نه لري ورته وايي چې زما پر فلاني سړي پيسې باندې دي چې هغه يې راكړې دستي به تاته كالي دروكړم، او دا خبري يې ټوله دروغ وي "والكذب في الحرب" او دروغ په جنګ کې د کافرانو "والكذب ليصلح بين الناس.

وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

يعنې که څوک وکړي يو له دغو شيانو يعني الامر بالصدقة او يا امر بمعروف يا اصلاح بين الناس، لپاره د طلب د رضاء د خدای جل جلاله ژر دی چې موږ به ورکړو ثواب لوی چې جنت دی په ورځ د قيامت.

درويش وايي: چي ددې قيد فائده داده که چېري يو سړی دغه کارونه وکړي لکن سمعةً ورياءً حق د اجر نه لري "انما الاعمال بالنيات وانما لامرئ مانوى"

پوه سه: چي بعض قاريان "نؤتيه" په نون د متكلم وايي او بعض يې په يا د غيبت وايي چي ضمير يې راجع و خدای ﷻ ته دی.

وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ

او څوک چي مخالفت وکړي له رسول ﷺ څخه چي مراد څني عليه الصلوة والسلام دی وروسته تر دې چي ښکاره سي و ده ته هدايت چي عبارت دی ماجاء به الرسول يعني ودغه مخالف ته ښکاره بدليل قطعي وهو القرآن المعجز، او معجزات اخر چي دا لار د رسول چي دين د اسلام دی حق دی يعني بيا يې هم مخالفت اختيار کړی بعدم الايمان به.

پوه سه: چي فايده د قيد "من بعد آه" داده چي هغه مخالفت الرسول څني وباسي چي ده ته خبر د ماحکم به الرسول نه وي ور رسېدلی، او يا حکم د رسول ور رسېدلی وي لکن په داسي سند چي بعض راويان يې متهم وي او يا مجتهد وي په فهم کي د مراد د رسول من الحديث خطاوتلی وي فانهم کلهم معذورون.

پوه سه: چي مخالفت ته شقاق وايي لان کلا من المخالفين في شق من الآخر.

وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾

او متابعت وکړی د ماسوی د لاري د مؤمنانو يعني په اعتقاداتو کي او په اعمال حسناتو کي، موږ به دی والي وگرځوو د هغه لاري چي د تولی او متابعت خوښ کړي د ځان لپاره يعني الکفر والضلال، او موږ به د اخرت په ورځ دی داخل کړو وجنهم دوږخ ته د سوځولو لپاره او بد دی جهنم ځای د ورتلو.

پوه سه: چي بغوي رحمة الله عليه وايي چي دا آيت په شان کي د طعمه بن ابيرق نازل سوی دی چي دی په غلا سره محکومه سو د عليه الصلوة والسلام له خوا څخه، نو د قطع اليد له بېري او د رسوائي له بېري مکې ته وتښتېدی او مرتد سو ومات کافرا.

درویش وایي: چي علامه بغدادي الشیخ الالوسي رحمة الله علیه پخپل تفسیر کي وایي چي محمد بن ادریس الشافعي رحمة الله علیه په دغه آیت سره دلیل پر حجت د اجماع الامة المرحومة وایي، چناچه مزني چي د امام شافعي رحمة الله علیه شاگرد و وایي چي زه یوه ورځ د امام شافعي سره ناست وم چي یو سپین ږیری خاوند د هیبت چي له وړیو څخه جوړ سوي ژړ کالي یې اغوستي وه او لکړه یې په لاس کي وه راغلی او شافعي رحمة الله علیه چي یوې ستني ته د مسجد تکیه کړې وه د شیخ د هیبت له وجهي سم کښېنستی او کالي یې پر ځان سم کړه شیخ چي راغلی وروسته تر سلام یې امام شافعي رحمة الله علیه ته وویل ماالحجة في دین الله، قال الشافعي کتاب الله سبحانه وتعالیٰ شیخ ورته وویل وماذا یعني وروسته تر کتاب الله دلیل څه شی دی سنت نبیه صلی الله علیه وسلم، شیخ ورته وویل وروسته بیا حجت څه شی دی شافعي ورته وویل اجماع الامة، شیخ ورته وویل افي کتاب الله، آیا دا په قرآن کي سته یعني چي اجماع حجت قطعي، امام شافعي یو گړی ساکت سو، شیخ ورته وویل چي زه درې ورځي درې شپې تاته مهلت درکوم که دي آیت په باب پیدا کړی خو فبها ونعمت او که دي نه کړی پیدا له خلگو څخه به گوښه کېږې، مزني وایي چي درې شبانه روزه امام شافعي رحمة الله علیه له کوره نه راوتی، دریمه ورځ په منځ کي د ظهر او د عصر امام شافعي رحمة الله علیه مسجد ته راووتی په داسي حال کي چي رنگ یې د هر تغیر کړی وو او شیخ هم راغلی سلام یې ووایه او کښېنستی او وه یې ویل "حاجتي" یعني زما حجت دي پوره کړی، شافعي رحمة الله علیه ورته وویل نعم اعوذ بالله من الشیطان الرجیم قال الله سبحانه وتعالیٰ ومن یشاقق الرسول" تر اخیره پوري د آیت، شیخ ورته وویل صدقت وقام وذهب، شافعي رحمة الله علیه وایي چي ما قرآن شریف په هر شبانه روز کي د مهلت د شیخ درې درې واره ختم کاوه حتی چي دا آیت مي پیدا کړی.

درویش وایي: چي توجیه د استدلال په دغه آیت سره پر حجیت د اجماع داده چي خدای جل جلاله په دې آیت کي د وعید زیری پر دوو ډلو وکړی مراد له وعید څخه "ونصله جهنم آه" او مراد له دوو ډلو څخه یوه "من یشاقق الرسول آه" ده او بله "ویتبع غیر آه" دی، او دا خو عقل نه مني چي مشاقه د رسول دې یوازي سبب د وعید وي،

والا لغا الثاني يعني ويتبع آه، او دا هم له عقله لېري خبره ده چي مجموع مشاقه او اتباع د غير د سبيل آه دي من حيث المجموع سبب د وعيد وي، ولي چي مشاقة الرسول يوازي مستقل دى په وعيد كي، فلاحاجة الى ضم الاخر، نو دا معلومه سوه چي هر يو مستقل دى په استحقاق كي د وعيد، نو نتيجه دا سوه چي اتباع د غير سبيل المؤمنين حرامه ده لكونه سبباً للوعيد استقلالاً، نو چي يو ضد حرام سي بل ضد يې واجب گرځي، نو اتباع د سبيل المؤمنين واجبه ده، وهو المعنى من حجية الاجماع، وفي الحديث ايضاً مايدل عليه، چناچه روايت بيهقي او ترمذي كړى دى له ابن عمر او ابن عباس ﷺ څخه چي دوى وويل لايجمع الله هذه الامة على الضلالة ابداً ويد الله على الجماعة ومن شذ شذ في النار.

درويش وايي: چي مشاقت د رسول كريم ﷺ دونده درنه گناه ده چي طعمه بن ابيرق چي دا د مخالفت لار خپله كړه د تاريخ په پاڼو كي دا خبره خو متفق عليه ده چي دى مكې ته ولاړى او مرتد سو، نور په تاريخ اسلامي كي اختلاف دى بعض وايي چېري مړ سو او په فلاني سبب قتل سو يا مړ سو، او قبر يې چېري دى، تقريباً درې روايته په دې باره كي راغلي دي، نعوذبالله من غضبه وغضب رسوله.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾

په تحقيق خداى پاک نه بخښي شرک په ده سره، او خداى ﷻ بخښي هغه گنه چي تر شرک كمه وي كه كه صغيره وي او كه كبيره وي بالتوبة او بلا توبة هغه چاته چي د مغفرت مشيت يې ورته وسي، او څوک چي خداى ﷻ شريک ووايي خواه شريک په وجوب الوجود لكه مجوس چي وايي چي عالم لره دوه خدايه واجب الوجود سته يو خالق الخيرات دى چي هغه ته دوى يزدان وايي، او بل خالق الشرور چي هغه ته دوى اهرمن وايي يا شيطان او يا شريک في العبادة ورته وايي لكه مشركين د مكې او يا مشركين د هندوستان او يا د جاپان الى غير ذالک، نو هغه سړى گمراه سو په گمراهي بعيد من الحق جداً.

پوه سه: چي کلمه "ان" مصدري ده يعني اذا مات على الشرک.

پوه سه: چي اعظم د جرائمو شرک دی له دې سببه قابل د عفو نه دی که څوک پر مړ سي او اعظم د جزاء يې خلود في النار دی ابداً، او اعظم د حسنات صالحاتو توحيد دی له دې سببه موحد له ابدي دوږخه خلاص دی وان عمل کل سيئة او جزاء يې خلود في الجنة ده اذادخلها فکما ان الشرک لايغفر فکذا التوحيد لايهمل بدون الاجر والثواب، اللهم توفنا مسلمين والحقنا بالصالحين في دار کرامتک يا ارحم الراحمين.

پوه سه: چي بغوي، روح البيان، مظهري او روح المعاني رحمهم الله وايي چي دا آيت په باره کي د يو سپين ږيري صحرايي نازل سوی دی چي هغه و عليه الصلوة والسلام ته راغلی او وه يې ويل يا نبي الله انا شيخ منهمک في الذنوب، سپين ږيري يم او ډوب يم په ګنهو کي "الا اني لم اشرک بالله شيئاً منذ عرفته وآمنت به" مګر دادی چي شريک مي خدای ﷻ ته هيڅ شی نه دی کړی له هغه وخته چي ما خدای پېژندلی او ايمان مي پر راوړی دی "ولم يتخذ من دونه ولياً" او ما څان ته بېله خدايه متصرف نه دی پيدا کړی او زه په معاصيو کي نه يم واقع سوی له جهته د دلاوري پر خدای ﷻ باندي او زما هيڅ په وهم کي نه ده راګرځېدلي چي زه په خدای پاک عاجزه کړم له عذاب څخه خپل په سبب د تېښتي "واني لنادم تائب مستغفر فما ذا حالي فنزلت هذه الآية المتلوة.

إِن يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦٓ إِلَّآ إِنَٰثًا

دوی يعني کفار مکه عبادت نه کوي بېله خدايه مګر د ښځو ای الاصنام.

پوه سه: چي خدای پاک بتان د مشرکانو ښځي وبللې او سره ددې چي هغه خو جمادات دېري وه ښځي خو نه وه، دا له څو سببه.

(۱) مشرکانو به دا بتان د ښځو پر هيئت جوړول او داسي کالي او زېورات به يې په اغوستل او پر ځړول به يې لکه ښځي چي هغه کالي او زېوز په وخت کي د تزيين اغوندي او يا يې په ځان پوري ځړوي.

(۲) غالب نومان د هغو بتانو مؤنث نومان وه، نو په اعتبار د نومانو يې بتانو

ته مؤنث ووایه مثل اللات، العزیٰ والمنات.

(۳) دا بتان خو جمادات وه لا ارواح فیها او جماداتو ته په عربي کي انثی وایي په دې سبب چي ښځه خو مفعوله ده فاعله د جماعو نه ده داغه رنګه بتان مصنوع او مفعول د خلګو وه فاعلان نه وه، نو په دې بیان د غایت جهل د مشرکانو چي معبود خو باید فاعل، خالق، رازق او صانع وي او مشرکینو پر منفعل او مصنوع باندي نوم د خدایانو ایښی دی او عبادت یې کوي، وهذا في الفعال والاقوال عجیب، او بعض مفسران وایي چي مراد له انثی څخه ملکي دي لان بعض المشرکین یعبدون الملائکة ویقولون ان الملائکة بنات الله، والی هذا اشیر بقوله تعالی "ان الذین لایؤمنون بالآخرة یسمون الملائکة تسمیة الانثی" او په دې یې اقرار کاوه چي انثی د هر شي اخسه وارزله ده.

وَاِنۡ یَّدۡعُوۡنَ اِلَّا شَیۡطٰنًا مَّرِیۡدًا ﴿۱۱۷﴾

او دوی یعني المشرکین په حقیقت د بتانو په عبادت کي عبادت نه کوي مګر نه د شیطان چي سرکښه دی د خدای ﷻ د امر حین امره بالسجود لآدم علیه السلام، فابی واستکبر آه، والوجه في ذالک چي شیطان خو دوی باعثه کړي پر عبادت د بتانو، نو دغه اطاعت د شیطان په باره کي د عبادت د بتانو عبادت د شیطان دی في الاصل والحقیقة، او بعض مفسران وایي چي د هر بته سره به شیطان ملګری وچي خادمانو ته د بتانو او نورو کاهنانو ته به یې ځان ښکاره کاوه او خبري به یې ورسره کولې او دوی ته به یې ویل چي عبادت د بتانو حق دی.

لَّعَنَهُ اللّٰهُ ۘ وَقَالَ

پر ده د خدای ﷻ لعنت دی.

پوه سه: چي دا جمله صفت ثانیه د شیطان ده، او "مریداً" یې اول صفت دی، او جمله د "قال" عطف ده پر "لعنه الله" باندي، او حاصل دادی چي شیطان هم مرید یعني سر کښه دی او هم پر ده لعنت د خدای ﷻ دی او دا خبره یې هم کړې ده چي دا قول دِ ده دلیل دی پر سخت عداوت دده د بني آدم سره.

فائده: لـه توصيف څخه د شيطان پـه دې قـال سره معلومه سوه چي مراد له شيطان څخه ابليس دی لا ذريته، ولي چي په حديث صحيح کي راغلي دي چي ابليس چي منعه وکړه لـه سجدې څخـه و آدم تـه او خدای ﷻ حکم د معلون پر وکړی، نو ده وويل چي زما قسم دی په عزت او جلال ستا چي زه به همېشه گمراه کوم بني آدم تر هغو چي ددوی ارواح ددوی په بدنو کي وي، او دده هم دغه خبره مقصود ده له دې قول څخه د باري سبحانه وتعالی.

لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا ۝١١٨ وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ

زه به اخلم ستا له بندگانو يعنې د ځان تابع به يې گرځوم يوه برخه مفروضاً ای مقدراً، او زه بـه دوی گمراه کـوم چي پـه وسوسه سره بـه ددوی پـه زړو کـي حب الشهوات ور اچوم او دا وسوسه به هم ور اچوم ان لا حساب ولا کتاب ولا الجنة والنار، او زه بـه بې ځايه او باطلې تمناوي پـه زړو کـي ددوی ور اچوم منها ان لا بعث ولا حساب ومنها طول الحيوة ومنها ادراک نعيم الآخرة مع ارتکاب المعاصي الی غيرها من التمنيات الباطلة.

وَلَأٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْأَنْعَامِ

او هـر آئينـه زه پـه امـر کـوم دوی چي پـرې کـوي بـه او چـاکوي بـه غوږونـه د چارپايانو.

پوه سه: چي د تفعيل باب لپاره د تکثير او د تکرير دی کما في خواص ابواب الشافية.

پوه سه: چي انعام اوښ، غوايي او پسه ته وايي که نر وي او که ښځه.

پوه سه: چي په جاهليت کي دا عادت و چي د يو چا اوښه به پنځه واره لنگه سوه اخير به يې نر راوړی پر روايت مشهوره، او يا بـه اووه واره لنگـه سوه چي شپږ به يې ښځي راوړې اووم به يې نر و پـه روايت د روح البيـان، يا چي بـه لس واره لنگه سوه چي اخير به يې نر راوړی په روايت د مظهري، پـه هر صورت دوی به يې غوږ ورچاک کړی يا به يې پرې کړی او څوک به نه پر سپرېدی او نه به يې

لوشله او نه به يې ذبحه كوله او چا به له اوبو او له وښو څخه نه گرځوله او كه به بهخي د هر ستړى سړى پر پېښى هم سو نه به پر سپرېدى، يعنې دا اوښه يې د خدايانو لپاره پرې ښووله، او دا اوښه به يې بحيره بلله، او پخپله چې به مړه سوه غوښي يې وښځو ته حرامي وې او يوازي به نرانو خوړلې، او سائبه بيا هغه اوښه وه چې يو سړي به ويل كه زه خداى جوړ كړم فناقتي سائبة، او يا به يې وويل كه زما غائب له سفره راغلى او يا زما زوى وزو كېدى او نحو ذالک فناقتي سائبة او هغه كار چې به وسو نو اوښه به يې ايله كړه هر ځاى چې به گرځېدلاى چا كار نه په درلودى او نور احوال يې تولد د بحيرې وه، لكه بحيره نه ځوک پر سپرېدى او نه يې شيدې خوړلې او نه چا له اوبو او وښوو څخه منعه كوله، دا قدر فرق يې وچې مړه به سوه نرو او ښځو دواړو به يې غوښي خوړلې، او حامي بيا هغه مينده اوښ و چې دده ولد الولد به د سپرتيا سو او بعض وايي چې پنځه كاله به يې ميندويي وكړه، نو دوى به ويل چې انه قد حمى ظهره دې اوښ خپله ملا له سپرتيا څخه وساتل، نو دا اوښ به هم ايله گرځېدى هيڅ ځوک به نه پر سپرېدل او له اوبو او وښو څخه چا نه منع كاوه او چې مړ به سو نرو او ښځو دواړو به يې غوښي خوړلې، او وصيله هغه مېږه وه چې دا به اووه واره لنگه سوه كه به يې اووم عيال نر وايي د خدايانو پر نامه به يې ذبح كول او غوښي به يې نرو خوړلې او ښځو نه سواى خوړلاى، او كه به يې اووم عيال ښځه واى نو لكه نور پسونه چې مړه سي نرو او ښځو دواړو به يې غوښي خوړلې.

درويش وايي: چې دا وه خرافات د جاهليت د وخت مالهم عليها ببرهان والله اعلم بالصواب. **وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ**

او زه به دوى امر كوم چې تغيير و خلق الله ته وركړي يا صورةً يا صفةً.

درويش وايي: چې تر تغيير د خلق الله ډېر شيان لاندي دي.

(۱) په سترگه ړندول د حامې چې مور د مخي ذكر كړى د عربو د عادت سره سم چې به د يو چا اوښان زر ته ورسېدل، نو د هغې حامې چې ددوى سره به يې ډېره زمانه تېره كړې وه، نو په يوه نېزه به يې په سترگه كي ووهل او ړنده به يې كړه.

(۲) د ډیري خریل او یا ډېره لنډول یعني تر قبضه ډېره.

(۳) خصي کول دي د مریانو یعني د کور د خدمت لپاره چي د ښځو په مثال سي، نو بیا په کور کي خیانت د زناء نه سي کولای.

پوښتنه: د حیوان خصي کول هم باید ممنوع وای، ولي دا خو هم تغیر د خلق الله دی؟

ځواب: قیاس خو داغه دی لکن فقهاؤ د خصي کولو رخصت کړی دی، ولي چي په حیواناتو کي ضرورت و خصاته سته، ولي چي د مینده حیوان تر غوښو د خصي حیوان غوښي خوندوري وي او بې ضرره هم وي.

مسئله: امام اعظم رحمه الله وایي چي رانیول د خصي مریي د کور د خدمت لپاره مکروه دی، ولي چي په شراء کي ددوی ترویج د خصاء د فعل مکروه دی.

اعجوبة: په نصاب الاحستاب کي وایي چي معاویه رضي الله عنه کور ته ورغلی او خصي مریی ورسره و، یوې ښځي ډېر بد ورته کتل او مخ یې ځني پټ کړی معاویه رضي الله عنه ورته وویل مخ دي ولي پټ کړی دی خو ستا غوندي دی، ښځي ورته وویل اتری المثلة فیه قد احلت ماحرم الله من النظر ای نظره الینا ونظرنا الیه، فتعجب معاویه رضي الله عنه من فطنتها وفقهها.

(۴) وشم: یعني خالونه وهل پر مخ یا د ښځي یا د نر او یا پر یو اندام، د وشم طریقه داده چي یو اندام په ستنو ووهي چي وینه یې وکړه، نو بیا رانجه راواخلي که یې تور خالونه جوړول یا نیل پر واچوي که یې شنه خالونه جوړول.

مسئله: ددغو خالونو ازاله که په طبي دواوو کېدله، نو واجبه ده چي ایسته کوي به یې او که په هغه نه کېدله، نو دي هغه د خالو د ځای پوست واړوي ان لم یخف فوت عضو او شنیه ای عیب جن والی، وهذا مذهب بعض الشوافع وعندنا لایجب الازالة.

(۵) وشر: چي د ښځي غاښونه یا سره تېروبېر وي او یا پنډوي یا غټ وي، نو بد ښکاري، نو ډاکټر یې په آلاتو چي په مثل د سوهان دی ورسم کړي او ډېر یې ی حتی سړی چي وایي د غاښو تر منځ یې رڼا وځي.

(٦) نمص: چي د ښځي پر مخ وېښتان وي یا یې ورځي ډېري پنډوي، نو یې په نوسي یا په یوه بله آله دا وېښتان کاږي.

(٧) الوصل: هغه دادی چي د ښځي بعض وېښتان یا خلقةً کم وي او یا په عارض د یو مرض توی سوي وي، نو دا نور د انسان وېښتان په خپلو وېښتانو کي جارباسي، دلیل د حرمت یې دادی چي نفع اخستل د انسان په جزء سره د کرامت له جهته ناروا دی، او د یو حیوان مثلاً اوښ وېښتان جار ایستل گناه نه ده.

(٨) ښځه لکه نر چي وېښتان پرې کوي چي ځوني یې بولي حرام دی.

(٩) سحق: سحق دادی چي یوه ښځه پرېوزي پر توگ وکاږي او پېښې پورته کړي او بله ښځه ددې پر فرج خپل فرج موږي حتی چي دواړې انزال سي، په حدیث شریف کي راغلي دي "سحاق النساء زناء بینهن"

(١٠) لواطت: په دې کي تغیر د خلق الله په دې سبب دی چي لوطي ځای د فرث یعني د نجاست چي دُبره ده ځای د حرث یې وگرځوله، ولي چي تخم د نطفې یې پکښي توی کړی.

(١١) ډېر ښائسته هلک ته کتل حرام دی په شهوت سره، ومجالسته حرام لانه کالمرئة عورة من القرن الی القدم.

(١٢) عبادت د لمر، د سپوږمۍ، د ستورو او یا د بتانو تغیر د خلق الله دی ذات که یې نه بدلوي صفت خو یې وربدل کړی، ولي چي هیڅ شی له مخلوقه من دون الله حق د معبودیت نه لري.

(١٣) مثلة: مثلة چي د انسان په ژوند یا وروسته تر مړیني پزه، غوږونه یا ذکر ځني پرې کړي وغیرها من اجزاء الانسان سوی قطع الید والرجل حداً کما مثل کفار مکة باصحاب احد رسول الله ﷺ.

درویش وایي: چي دا مذکوره دیارلس شیان چي په مثال د تغیر د خلق الله درویش راوړه بند قلیل بمقدار علم الفقیر.

وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطٰنَ وَلِيًّا مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِيْنًا ﴿١١٩﴾

که څوک وگرځوي شیطان ولي یعني دوست او معبود ماسوی د له خدایه څخه

یعني چي امر ته د شیطان ترجیح ورکړي تر امر د خدای ﷻ، ولي چي خدای له شرکه نهي کړي دي، او د شیطان په دعوت سړی شرک کوي یعني عبادت د خدای ﷻ د عبادت سره د غیر الله نه جمع کیږي، وفي الحدیث الذي رواه مسلم عن ابي هریرة ﷺ داسي راغلي دي چي خدای ﷻ وایي "انا اغنی الشرکاء عن الشرک من عمل عملاً اشرک فیه معي غیري (ولو بالریاء والسمعة) ترکته وشرکه، وفي روایة انا منه بریئ، نو په تحقیق سره دې سړي ځان ته تاوان ورساوه ښکاره تاوان، ولي چي ده جنت په دوږخ بدل کړی او اطاعت د خالق السموات یې په اطاعت د اخبث المخلوقات بدل کړی واي خسارة اعظم من هذه الخسارة.

يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ ۖ

شیطان ددوی سره وعدې یعني د درواغو د وسوسې له لاري او باطلي باطلي وعدې ورسره کوي، مثلاً دا خاطره په زړه کي درواچوي چي قیامت نسته، او یا دا چي بتان به په ورځ د قیامت ستاسي شفاعت کوي الی غیر ذالک من الخرافات، بلکې ګاهي شیطان په صورت کي د انسان ځان وخلګو ته ښکاره کړي لکه په ورځ د بدر چي یې داغسي کار وکړی کما حکی الله تعالی "اذ زین لهم الشیطان اعمالهم وقال لاغالب الیوم من الناس واني جار لکم فلما ترائت الفئتان نکص علی عقبیه الآیة" وقد مر تفسیر هذه الآیة في بیان غزوة بدر.

وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾

او د دوی سره وعده نه کوي دی مګر باطل مثلاً د سړي په یو کار کي نفع وي شیطان یې په زړه کي ورواچوي چي په دې کار کي ستا تاوان او ضرر دي او یا کار په واقع کي د سړي ضرر وي شیطان ورته ووایي چي په دې کار کي ستا نفع ده الی غیر ذالک من خطراته وهمزاته ونفحاته، اللهم طرداً له عنا.

أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾

دغه کسان دي چي ځان د ورتلو او اقامت په دوږخ دی او دوی نه سي پیدا کولای له دوږخ څخه ځای د تیښتي که ظرف سي، او یا تیښته که مصدر سي.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

او هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي او عملونه کوي د صالحاتو خصلاتو.

پوه سه: چي اصحاب د حقيقت وايي صلاح العمل في اخلاصه فالعمل ما اريد به وجه الله سواء كان قولياً كتلاوة والتسبيح والتهليل والتحميد وغير ذالک، او عملياً كالصلوة باركانها او مالياً كالزكوة وصدقة الى غير ذالک او مركباً منها كالحج فان الثلثة مجمعة فيها.

سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا ۚ

ژر دی چي موږ به داخل کړو يعني په ورځ د قيامت وباغو ته چي بهيږي لاندي تر درختو او قصورو د جنتو ځلور ولې عسل، شيدې، اوبه او شراب او سيږي به دوی په دغو جنتو کي هميشه، او وعده د خدای ﷻ حق ده.

پوه سه: چي "وعداً" مفعول مطلق د فعل محذوف دی ای وعد وعداً، او حقاً هم مفعول مطلق دی د محذوف دی ای حقه حقاً، نو اول په اصطلاح د نحو کي مصدر مؤكد لنفسه بولي له دې سببه چي مضمون د جمله سابقه اسميه يعني والذين آمنوا آه، خو هم اخبار او وعده ده، او حقاً مصدر مؤكد لغيره بولي ولي نفس القول مع قطع النظر عن القائل يحتمل الصدق والكذب.

وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

پوه سه: چي استفهام د "من" انکار دی ای لا احد اصدق من الله په خبرو کي.

فائده: پوه سه! چي ددې جملې فائده داده چي خلګو ته دا وښيي چي خبري د خدای ﷻ صادقي دي تخلف او دروغ نسته پکښي او وعدې د خدای ﷻ اطمنان بخش دي احتمال د عدم وقوع نسته پکښي بخلاف مواعيد الشيطان لاوليائه واقربائه فانها كذب بحت عارية عن التحقق والوقوع.

لَّيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ

نه دی کار د آخرت مربوط ستاسي په بې ځايه اميدو پوري، يا اهل مکه لکه تاسي چي واياست بعث بعد الموت نسته، او که وي نو "هؤلاء الاصنام شفعائنا عند الله" او يا

تاسي واياست چي كه حال دغسي وي لكه محمد چي وايي يعني چي آخرت او بعث بعد الموت سته، نو په ورځ د آخرت به موږ احسن حالاً تر محمد او تر مسلمانانو يو.

وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتٰبِ

او نه كار د آخرت مربوط دى په باطلو تمنى وو پوري د اهل كتابو يعني يهود او نصارى چي دوى وايي چي "نحن ابناء الله واحبائه" يا دوى وايي "لن يدخل الجنة الا من كان هوداً او نصارى" يا دوى وايي "لن تمسنا النار الا اياماً معدودات" الى غير ذالك من خرافاتهم الزائغة. بلكې ثواب او عقاب جنت او دوږخ په اسلام او كفر پوري مربوط دى لكه په دې وروسته آيتو كي چي به يې خداى ﷻ بيان كړي.

مَنْ يَّعْمَلْ سُوْٓءًا يُّجْزَ بِهٖ ۙ وَلَا يَجِدْ لَهٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَّلَا نَصِيْرًا ﴿۱۲۳﴾

او څوک چي عمل د بد كار وكړي كه كفر وي كه گناه كبيره يا صغيره، جزاء به وركړل سي هغه ځاته په سبب د هغه سوء، او نه به كړي پيدا ماسوى له خدايه متصرف او نه كومك كونكى چي عذاب به ځني دفع كړي.

پوه سه: چي كلمه د "من" عامه ده شامله ده مؤمن او كافر دواړو لره كه څه هم نزول خاص دى يعني اماني د مشركينو د مكې يا اماني د اهل كتابو لان اهل التفسير اتفقوا ان العبرة لعموم اللفظ لالخصوص المورد وذهب الى العموم ابن عباس وسعيد بن جبير وغيرهما رضي الله عنهم.

پوښتنه: آيت خو پر دې دلالت كوي چي جزاء د سوء به حتمي وي؟

ځواب: ټوله آيات د وعيد مقيد په عدم مغفرت سره دي، يعني كه خداى ﷻ بخښنه ورته وكړه، نو به جزاء وركړل سي وهو مذهب اهل السنة والجماعة.

پوه سه: چي جزاء عامه ده كه دنياوي يي كه اخروي، يعني كه خداى ﷻ بخښنه ورته ونه كړي، والدليل على ذالك ما روى چي دا آيت چي نازل سو ابوبكر صديق رضي الله عنه ورته وويل "فمن ينجو مع هذا" څوک به نجات پيدا كړي سره د عموم ددې آيت، عليه الصلوة والسلام ورته وويل "اما تحزن اما تمرض اما يصيبك الادواء" آيا ته نه عمجن كيږي ته نه ناروغه كيږي تاته مصيبت نه

رسیږي، ابوبکر ﷛ ورته وویل بلی یا رسول الله ﷺ "قال علیه الصلوة والسلام هو ذالک" یعني د بدو عملو د مسلمان همدغه شیان په دنیا کي، او له ابو هریره ﷛ څخه روایت دی چي دا آیت یعني من عمل سوء یجزبه چي نازل سو موږ وژړل او ډېر غمجن سوو، او موږ و علیه الصلوة والسلام ته وویل "مابقت هذه الآیة من شئ" یعني دې آیت خو هیڅ گناه نه پرې ښوله بېله جزاء؟ علیه الصلوة والسلام وویل چي کار خو داغسي دی الی اخیر الحدیث.

وَمَنْ يَّعْمَلْ مِنَ الصّٰلِحٰتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى

پوه سه: چي کلمه د "من" چي پر صالحات داخله ده لپاره د تبعیض ده ای بعض اعمال صالحه که څه هم لږ وي په عدد کي او کم وي په حیثیت کي لقوله تعالی "فمن یعمل مثقال ذرةٍ خیراً یره ای یر ثوابه وجزائه، او بل دلیل د تبعیض دادی چي هر څوک بلکې هیڅ څوک خو ټوله اعمال صالحه نه سي کولای او نه هم هر څوک په اعمال صالحه وو سره مکلف دي، مثلاً بعض مسلمانان چي مسکینان وي په حج کولو او په زکوة ورکولو سره مکلف نه دي الی غیر ذالک من الاعمال.

وَهُوَ مُؤْمِنٌ

او دی مسلمان هم وي.

پوه سه: چي دا جمله حال ده او شرط ده د ثواب د اعمال صالحه وو په آخرت، ولي چي ایمان نه وي هیڅ عمل صالح نه اعتبار لري او نه ثواب لري.

فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُوْنَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُوْنَ نَقِيْرًا ﴿۱۲۴﴾

نو دغه کسان داخلېږي په فضل د خدای ﷻ وجنت ته او پر دوی ظلم د یوه نقیر نه کړل کېږي.

پوه سه: چي نقیر هغه کوچنی غار دی په سر کي د خورما د مندکي چي له هغه ځایه څخه خورما شنه کېږي دلته کنایه ده له کمال قلت څخه.

درویش وایي: چي ظلم دوه قسمه دی یا کمول د حسناتو دی او یا زیادت په سیئات کي دی، او دا دواړه قسمه په دې سره نفي سوه، ولي مؤمن که هر څو صالحات عملونه کوي بیا هم په اعمالو کي دده له سیئاتو څخه چاره نسته لان باب

السيئات واسع يشمل الصغائر ايضا، نو په هغو كي زيادت نه كيږي لانه من قبيل الظلم، په صحيح حديث كي راغلي دي چي خداى ﷻ وعده كړې ده د مؤمنانو سره چي حسنات يې يوه په لس ور حسابوي او سيئه يو په يو ور حسابوي، نو چي خداى ﷻ پر سئيه جزاء وركړي يوه له حسنانو څخه يې ور كمه كړي نهه حسنات ورپاته سي، فويل لمن زاد وغلبت احاده على اعشاره، اى سيئاته چي يو په يو وي پر حسناتو چي يو په لس وي، نيشاپوري رحمه الله وايي چي حكمت د خداى ﷻ په تضعيف د حسناتو دا دی كه مؤمن مدعيان ولري په ورځ د قيامت مثلاً چاته يې ښكنځل كړي وي، او يا يې څوك ناحقه وهلى وي او يا يې نور ورته كارونه كړي وي، نو هغو مدعيانو ته يوه يوه له حسنات مضاعفه څخه وركول كيږي لا من اصل الحسنة لان التضعيف فضل من الله تعالى واصل الحسنة عدل منه تعالى واحدة بواحدة، نو خداى ﷻ له خپله فضله څخه د مدعيانو غاړه ورباسي وهذا بشارة عظيمة للمؤمن، نو داسي مؤمن لره افسوس دی چي دده مظالم يعني حقوق العباد يې له تضعيفاتو څخه متجاوز سي و اصل حسناتو ته كما جاء في الحديث چي داسي مؤمن چي لوى مظالم د حقوق العباد يې په ذمه كي وي سته حتى چي تضعيفات سره د اصل حسناتو په مظالم كي د عبادو ولاړسي حتى چي د مظلوم سيئات پرده باندي ورواچوي، فيجر الى النار، قال السعدي قدس سره.

نكو كاری از مردم نيک رای	يكى را بده مينو يسد خداى
جونا اثاره طاعت امروز گير	كه فردا جوانی نيايد زپير
ره خير بازست وطاعت وليک	نه هركس تواناست بر فعل نيک
همه برگ بودن همی ساختى	بتدبير رفتن نه پرداختى

بشارت: پوه سه! چي دا آيت "ومن يعمل من الصالحات" الى اخيرها شامل دی ټولو مؤمنانو لره كه صالحان وي او كه فاسقان لان الفاسق ايضاً لايخلو عن عمل صالح وادناه شهادة ان لا اله الا الله وهو اعلى شعب الايمان، نو په دې آيت كي زيری دی دواړو ډلو ته مؤمنين المطيعين والعاصين په دواړو شيانو سره اى عدم تنقيص الثواب وعدم زيادة العذاب، فتامل في شرف المؤمنين عند ارحم الراحمين.

وَمَنْ اَحْسَنُ دِيْنًا مِّمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ

پوه سه: چي استفهام د انکاري ای لا احسن، وقوله دیناً تمیز دی نو ځکه منصوب دی او "دیناً" په اصل کي مبتداء وه، والتقدیر ومن دینه احسن من دین من اسلم آه" والمعنی ثوک دی چي دین دده ښه وي تر دین د هغه چا چي سپارلی یې وي خپل ځان وخدای ﷻ ته ای جعل ذاته ونفسه خالصةً لپاره د خدای ﷻ چي بل چا ته یې حق ور نه کړي نه له جهته د خالقیت او نه د مالکیت نه د معبودیت او نه د تعظیم.

پوه سه: چي تفضیل په حقیقت کي جار بین الدینین لا بین صاحبیها الا بالعرض قوله "وهو محسن" دا جمله حال ده له فاعل څخه د احسن، د احسان معنی بعض مفسرین په اتیان د حسناتو او په ترک د سیئاتو کوي، او په یوه طویل حدیث کي چي بخاري او مسلم یې روایت کړی دی علیه الصلوة والسلام د احسان داسي ترجمه کړې ده الاحسان ان تعبدالله کانک تراه فان لم تکن تراه فانه یراک، نو احسان غایت حضور د خدای ﷻ په عبادت کي او حقیقت د ایمان هم دغه احسان دی، والحاصل چي عبادت به خالصاً و مخلصاً لپاره د خدای ﷻ وي، ریاء او سمعه چي شرک خفي دي نه به وي پکښي.

بیت

بروی وریاء خرقه سهلست دوخت وگرباخدا درفروشی نکوست

درویش وایي: چي مظهري د محسن په معنی کي دا هم زیاته کړې ده چي نه به تعلق د محبت بېله خدایه د بل چا سره لري دا زیادت ظاهراً منافي دی د هغې دعاء ماثورې سره اللهم ارزقني حبک وحب حبیبک وحب من یحبک آه، الا ان یقال الحب الزائد علی حب الله ایضاً في الحقیقة راجع الی حب الله کمایدل علیه ضمیر الخطاب الیه تعالی في الحب الزائد فتدبر هداک الله.

وَّاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ

او متابعت کوي د دین د ابراهیم علیه السلام.

پوښتنه: د انبیاء علیهم السلام دین خو په اصول کي د دین سره یو دی مثل

التوحيد والايمان بالبعث بعد الموت والجنة والنار وامثالها، نو تخصص د ابراهيم عليه السلام يې ولې وکړی؟

ځواب: د ابراهيم عليه السلام دين په ټولو اديانو کې مقبول او حق دين دی حتى في اليهود والنصارى والاعجب ان المشركين ايضاً يدعون دين ابراهيم، نو له دې جهته تخصص د متابعت د ابراهيم عليه السلام وکړی يعنې په دين کې، او بله زيبا وجه د تخصيص دا هم ده چې د ابراهيم عليه السلام دين علاوه پر اشتراک په اُصول په اکثره فرعياتو اعمالو کې د دين اسلام سره سمون لري لکه لمونځ وکعبې ته او طواف پر کعبه او مناسک د حج او ختنه (سنتي) او مهمان نوازي وغير ذالک فدين ابراهيم اقرب الاديان الى دين الاسلام دين محمد عليه السلام فلهذا خصه بالذكر.

حَنِيفًا ۗ

حال من ابراهيم او من الملة ومعنى الحنيف المائل والمجانب من الاديان الباطلة كلها مثل عبادة الاوثان وغيرها.

پوښتنه: د "ملت" حاليت خو يې صحيح دی، ولې چې هغه خو مفعول د "نتبع" دی له "ابراهيم" څخه به يې حاليت څرنګه صحيح وي، ولې ابراهيم خو مضاف اليه دی، او په نحو کې وايي چې حال مابين حال الفاعل او المفعول به؟

ځواب: په علم نحو کې دا هم وايي چې که مضاف فاعل يا مفعول وچې دې حذف سوی وايي مضاف اليه په ځای کې درېدلای سوای، نو د هغه مضاف اليه څخه هم روا دی وه، کذالک که ملت حذف سي او داسې وويل سي "بل نتبع ابراهيم حنيفاً معنى يې صحيح ده فافهم.

وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

اَو ګرځولی و خدای جل جلاله ابراهيم خپل خليل يعني صديقاً صافي المحبة.

پوهه: چې دا جمله معترضه ده محل د اعراب نه لري، او بعض مفسران وايي چې د "خلة" معنا فقر او احتياج ده، نو د خليل معنى فقير الى الله في كل الامور چناجه هغه وخت چې نمرود جبار ابراهيم د منجنيق په ذريعه لاس تړلی لڅ و اور ته ور وغورځوی جبرائيل عليه السلام ابراهيم عليه السلام په غېږ کې ونيوی او ورته وه يې ويل "هل لک من حاجة" ابراهيم عليه السلام ورته وويل "اما اليک فلا" جبرائيل عليه السلام ورته

وويل چي خدای ﷻ ته کوم عرض نه لري؟ ابراهیم علیه السلام ورته وویل "حسبي من سؤالي علمه بحالي" درویش وایي چي هذا غاية الفقر والاحتياج الى الله سبحانه وتعالى.

پوه سه: چي عبدالرزاق، ابن جرير، ابن المنذر، او ابن ابي حاتم رحمهم الله پخپلو تفاسیرو کي وایي په روایت له زید بن اسلم رضي الله عنه څخه چي اول جبار په مځکه کي چي خلگ به یې امر کول پخپل عبادت سره یعني د خدایي دعوه یې کړې وه نمرود و، نو له اطرافو څخه به قافلې ورته را رواني وې چي ده به غنم ورکول، نو ابراهیم علیه السلام هم د یوې قافلې سره د غنمو لپاره روان سو، نو هر څوک چي به نمرود ته ودرېدی د غنمو لپاره نمرود به ورته ویل خدای دي څوک دی هغه به ورته ویل ته مي خدای یې، نو به یې د غنمو امر ورکړی، نو چي د ابراهیم علیه السلام وار راغلی او نمرود ورته وویل خدای دي څوک دی؟ ابراهیم علیه السلام ورته وویل "ربي الذي يحي ويميت، قال انا احي واميت" نمرود ورته وویل چي دا کار خو زه هم کولای سم، نو یو سړی چي په وژلو سره به محکوم و هغه به یې ازاد کړی او بل سړی به یې په دار کړی، قال یعني ابراهیم فان الله ياتي بالشمس من المشرق فاءت بها من المغرب فبهت الذي كفر" نو ابراهیم علیه السلام ته یې غنم نه کړه ور، نو ابراهیم علیه السلام خالي جولونه پر اوښ باندي کړه د کور وخوا ته را روان سو په لاره کي پر یوه سپېره غونډۍ د رېگ ورغلی، نو یې د ځانه سره فکر وواهه چي دا جولونه به ددغو رېگو ډک کړم نو اول وار چي کور ته ورسم هغه به خوشحاله سي چي هغه دي غنم یې راوړه، کور ته چي راغلی بار یې له اوښه کښته کړی ستړی و بیده سو، ماینه یې راولاړه سوه چي وه یې گوري چي څرنگه غنم یې راوړي دي چي وه یې کتل په جولو کي ډېر ښائسته وړه وه، نو یې چابک خیشته کړه او ډوډۍ یې پخه کړه، ابراهیم علیه السلام چي د نمرود وخواته تلی په کور کي یې وړه نه وه، نو ابراهیم علیه السلام چي راوېښ سو ماینې یې ډوډۍ ورته کښېښول، ابراهیم علیه السلام ورته وویل چي دا ډوډۍ دي له کومه کړه؟ ماینې یې ورته وویل چي دا تا چي وړه راوړي وه له هغو څخه مي پخه کړه، نو ابراهیم علیه السلام پوه سو چي دا د خدای ﷻ له خوا رزق دی فحمد الله.

درویش وایي: چي کلبي رحمة الله علیه له ابي صالح رحمة الله علیه څخه او هغه له ابن عباس رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي د ابراهیم علیه السلام کنیت ابو الضیفان و، یعني د مېلمنو پلار او کور یې هم د لوی لاري پر غاړه و، نو هر څوک مسافر چي به پر دې لاره تېرېدل د

ابراهيم عليه السلام كور يې مېلمستون و، نو يو كال كاختي مسلطه سوه او د ابراهيم عليه السلام مېلمستون سوړ پاته سو، او ابراهيم عليه السلام ته به د هر كال وړه او غنم دده د مصري مخلص له خوا راتله، نو ابراهيم عليه السلام مريان او اوښان و هغه خپل دوست مصري ته واستول، نو خليل مصري د ابراهيم عليه السلام و غلمانو ته وويل چي سږ كال پر موږ هم كاختي مسلطه ده، نو ابراهيم عليه السلام كه يوازي د خپل كور لپاره اوړه غواړي نو يو بار به دركړم او كه د مېلمنو غم ورسره دی، نو دونده طاقت په ماپوري هم نسته. القصه د ابراهيم عليه السلام مريان خالي جولونه پر اوښانو را روان سوه چي د ابراهيم عليه السلام كور ته رانژدې سوه نو پر يوه رېگينه شپله يې يو د بل سره وويل چي رائځ چي ټوله جولونه له دې رېگه ډك كړو تاچه خلگ ونه وايي چي د ابراهيم عليه السلام مريان ناكامه راغله، نو ابراهيم عليه السلام ته چي را ورسېدل نو صورت حال يې ټوله ورته وو ايه په دغه وخت كي د ابراهيم عليه السلام كور داري بي بي ساره بيده وه په صورت حال نه سوه خبره، چي را ويښه سوه ډك ډك جولونه يې په سرای كي وليدل د جولو خولې چي يې ورخلاصي كړې د ډېرو صفا اوړو ډك وه، او ابراهيم عليه السلام د نااميدی په خوب كي ډوب بيده و، ماينې يې چابك مينځيانې ډوډۍ پخونكي وهڅولې چي ژر كوئ مېلمنو ته ډوډۍ پخه كړئ، خير مېلمنو ته يې ډوډۍ وركړه، ابراهيم عليه السلام چي راويښ سو د ډوډۍ بوی پر اومښتی، نو ساره ته يې وويل "من اين هذا قالت من خليلک المصري، قال ابراهيم لا بل من عند خليلي الله سبحانه وتعالى".

يوه سه: چي مقام د خلت و عليه الصلوة والسلام ته هم حاصل و، من حديث ابي سعيد الخدري رضي الله عنه قال عليه الصلوة والسلام الا وصاحبكم خليل الله رواه الترمذي، او حاكم رحمة الله عليه هم حديث راوړی دی له جندب بن عبد الله رضي الله عنه څخه چي ما له عليه الصلوة والسلام څخه واورېدل "ان الله اتخذني خليلاً كما اتخذ ابراهيم خليلاً" او طبراني له ابن مسعود رضي الله عنه څخه روايت كړی دی چي عليه الصلوة والسلام وويل "ان الله اتخذ ابراهيم خليلاً وان صاحبكم خليل الله وان محمداً سيد بني آدم يوم القيامة" بيا عليه الصلوة والسلام دا آيت دليل د اثبات د سادت خپل وو ايه "عسى ان يبعثک ربک مقاماً محموداً" چي مقام د شفاعت كبری دی چي ټوله انبياء عليهم السلام به نفسي نفسي وايي، او نبي عليه السلام به امتي يارب وايي.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيْطًا ۝۱۲۶

او خدای ﷻ لره دي خاص هغه شیان چي په اسمانو کي دي چي ملائکې دي او لمر، سپوږمی، ستوري، جنتونه و غیر ذالک مما في علمه تعالی او هغه شیان چي په مځکه کي دي من الحیوانات والجن والنباتات والجواهر وغیر ذالک مما یعلمها الله یعني دا ټوله مخلوق د خدای دي او ملک د خدای ﷻ دی.

پوه سه: چي "مافي السموات آه" مبتداء ده او جار ومجرور یعني "لله" یې خبر دی او د خبر مذکور د تقدیم دا فائده ده چي حصر راولي یعني مخلوقیت د مذکوره شیانو او مملوکیت د هغو مخصوص او محصور په خدای ﷻ پوري دی او بل هیڅ شي لره د شرکت د خدای ﷻ سره لار نسته کما یدل علیه دلائل العقلیة والنقلیة. سعدي شیرازي رحمة الله علیه وایي

برگ درختان سبز در نظر هوشیار　　هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

فائده: دا جمله اتصال معنوي لري د هغې جملې سره "ومن احسن دیناً آه" وجه الربط بینهما انه لما کان جمیع الاشیاء مخلوق الله تعالی خاصةً لاشریک له تعالی في ذالک، نو پر هر انسان لازمه داده چي خپل عبادت چي په وجه تعبیر ځندي وسو هم خاص په خدای ﷻ پوري وګرځوی، او دی خدای ﷻ احاطه کونکی پر هر شي ای بالعلم والقدرة ولیس المراد الاحاطة الجسمانیة لاستحالة الجسمیة علیه تعالی.

پوه سه: چي حاکم په مستدرک کي وایي چي په جاهلیت کي دا قانون و چي ولد که څه هم نر وای چي کوچنی وای میراث به یې نه ورکاوه، او ښځه که لویه وای که کوچنی میراث یې نه ورکاوه او دوی به ویل هغه څوک چي په میدان کي د جنګ نه سي دریدلای هغه د میراث حق نه لري، نو چي د اسلام دین منځ ته راغلی نو صحابه کرامو رضي الله عنهم په دې باب کي له علیه الصلوة والسلام څخه پوښتنه وکړه، فنزلت هذه الآیة.

وَيَسْتَفْتُوْنَكَ فِي النِّسَآءِ ۭ

دوی طلب د فتوٰی کوي له تا څخه په باره کي د ښځو، په صحاح کي وایي چي فتی والجواب عما یشکل من الاحکام، نو چي باب ته د استفعال ولاړی نو معنی یې طلب د جواب دی په مشکله مسئله کي د میراث د ښځو، وجه د اشکال ددې

مسئلې د میراث د ښځو داده چې دا ددوی د جاهلیت له اعتقاد څخه خلاف وه.

درویش وایي: چې په خصوص کي د شان نزول ددې آیت مفسرین اختلاف لري بعض مفسرین وایي چې دا آیت په باره کي د میراث د ام کحة د لوڼو له پلار څخه چې وفات سوی و او دا قصه مفصله په دې تفسیر کي تېره سوه، او بعض مفسرین وایي چې عیینه بن حصین نبي علیه السلام ته راغلی چې موږ ته خبر راکړه سوی دی چې ته لور ته د میت نصف د مال د میت ورکوې او خور ته هم نصف ورکوې یعني په بعض وختو کي وانما نورث من یشهد القتال ویجور الغنیمة، نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل هکذا امرت، او ابن المنذر د ابن جبیر رضي الله عنه څخه داسي روایت کړی دی چې څه وخت چې آیت المواریث په سورة النساء کي نازل سو یعني په هغه آیت ښځو ته هم حق د میراث ورکړه سوی و، نو دا پر خلکو سخته پرېوته او دوی به سره ویل چې ښځه او کوچنی به هم دونه میراث وړي لکه نر بالغ، نو راغله د نبي علیه السلام څخه یې پوښتنه وکړه فنزلت هذه الآیة، او روح المعاني یو اوږد شان نزول راوړی دی چې نقل کول یې تضیع د وخت ده.

درویش وایي: چې د "في النساء" لفظ که څه هم مجمل دی یعني د ښځو په څه باره لکن د مذکوره شان نزولونو څخه دا معلومه سوه چې سوال او فتوی د میراث د ښځو په باره کي وه.

قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيْكُمْ فِيْهِنَّ ۙ وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتٰبِ

ته ورته ووایه چې خدای جل جلاله بیان د حکم ددوی درته کوي او دغه رنګه حکم درکوي هغه څه چې لوستل کېږي پر تاسي په کتاب کي یعني په قرآن عزیز کي چې آیات د میراث دي.

پوه سه: چې "ما" موصوله معطوف ده پر کلمه د "الله" یعني یوصیکم الله في اولادکم للذکر مثل حظ الانثیین الی اخیرها، چې په اول کي ددې سورت ذکر سوه او نور ځایونه د قرآن مبارک.

فِي يَتٰمَى النِّسَآءِ

اى في شان يتامى آه.

پوه سه: چي اضافت د "يتمى" و"نساء" ته په معنى د "من" ده لانه اضافة الى جنسه او حرف جر يعني في متعلق ده په "يتلى" پوري لكه جار سابق چي هم متعلق په يتلى پوري و.

الّٰتِيْ لَا تُؤْتُوْنَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُوْنَ اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ

هغه يتامى النساء چي تاسي نه وركوئ دوى ته هغه څه چي خداى ﷻ ددوى لپاره فرض گرځولى دى يعني ميراث ولور او نور حقوق ددوى، او ستاسي رغبت او شوق كېږي ودوى ته چي تاسي په نكاح كړي دوى چي نكاح يې درته روا وي يعني دوى ښائسته وي وهذا من بلاغة القرآن.

درويش وايي: چي دليل ددې چي دا آيت له بلاغت څخه د قرآن دى دادى چي د "ان" سره كه لفظ د "في" مقدر سي، نو معنا يې هغه ده چي اولاً درويش ذكر كړه په دې قول كي او ستاسي آه، او كه له "ان" سره "عن" مقدر سي، نو دوهمه معنا يې مراد ده چي ما ذكر كړه چي ستاسي نه كېږي ددوى و نكاح آه، او سره ددې چي "ان تنكحوا هن يوه صيغه ده.

پوه سه: چي د "ان" سره كه "في" مقدر وي نوخو معنى يې هغه ده چي موږ ذكر كړه او كه "عن" ورسره مقدر وي "ترغبون عن ان تنحوهن" نو يې معنا داده چي ستاسي شوق نه كېږي ددوى ونكاح ته په صورت كي ددې چي يتيمه بدرنگه وي.

پوه سه: چي ابن المنذر د حسن بصري رحمه الله څخه رايت كوي چي اوله معنى مراد ده او ابن سرين رحمه الله وايي چي دوهمه معنى مراد ده.

وَالْمُسْتَضْعَفِيْنَ مِنَ الْوِلْدَانِ

دا عطف دى پر "يتامى النساء" باندي، ولي اهل جاهليت كوچنيان كه څه هم نر واى ميراث يې وركاوى كمامر بلكې مالونه د يتيمانو به يې خوړله.

وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَٰمَىٰ بِالْقِسْطِ

دا عطف دی پر "یتامی النساء" باندي یعني مایتلی علیکم في الکتاب یعني قوله تعالی "وآتو الیتامی اموالهم" په دې سره تاسي امر کوي چي تاسي به درېږئ و یتمیانو ته یعني تربیه به یې کوئ په عدل سره که په میراث کي وي او که د یتیم په مال کي وي "قسط" یې دا دی چي میراث به د میت چي قریب وي د یتیم وارث به یې ورکوي او مال د یتیم به نه خوري یعني الا بالمعروف کما في موضوع آخر من القرآن.

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿۱۲۷﴾

او هغه چي تاسي یې فعل وکړئ د یو خیر د کار په باره کي د ښځو او یاد یتیمانو او غیر ذالک نور کارونه د خیر لکه لمونځ فرضي یا نفلي او صدقه فرضي یا نفلي او روژه فرضي یا نفلي، نو په تحقیق خدای ﷻ ستاسي د خیر په کار خبر دی یعني په اندازه د کار د خیر به ثوابونه درکړي یا په دې دنیا او یا په آخرت کي او کېدای سي چي په دواړو حیاتو کي دي ثواب درکړي لانه تعالی علی مایشاء قدیر.

درویش وایي: چي په مناقبو کي د امام اعظم ابو حنیفه رحمة الله علیه داسي راغلي دي چي یوه ورځ یوه بوډۍ ښځه دوکان ته دده ورغله او ورته وه یې ویل چي یوه بېچاره ښځه یم چي خپله لور و مېړه ته ور ودوم، نو ته یو ښه او سنګین ټکر او جامه راکړه، امام اعظم رحمة الله علیه یوه نوې او قیمتي جامه ورته راواخستله چي قیمت یې څلور سوه درهمه و، نو ښځي ورته وویل چي زما سره ښه وکړه او دا جامه په هغه قیمت راکړه چي تاته پر ته ده، نو امام اعظم رحمة الله علیه یو ګړی فکر وواهه باره یې ښځي ته وویل چي په څلور روپۍ یې واخله، ښځي ورته وویل چي مسخرې او پسخند ولي راباندي وهې، ابو حنیفه رحمة الله علیه ورته وویل معاذ الله ان اکون من الساخرین، لکن خبره داده چي ما دوې دغه کپړې رانیولي وې نو یوه له هغو دوو څخه مي په ټوله هغه مبلغ خرڅه کړه چي ما پر دواړو ورکړي وې من الدارهم په څلور درهمه کم، نو دا جامه ماته په څلور درهمه کي پرته ده، نو ښځي څلور درهمه و امام اعظم رحمة الله علیه ته ورکړه او

خوشحاله د دوکان څخه را رهي سوه، سعدي شيرازي قدس سره وايي

بگير اى جوان دست درويش پير | نه خودرا بيفگن كه دستم بگير
كسى نيك باشد به هر دو سراى | كى نيكى رساند بخلق خداى

پوه سه: چي بخاري او ابو داؤد رحمة الله عليه له عائشيﷺ او ترمذي مثل د هغه له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي سوده بنت زمعة رضي الله عنها چي د امهات المؤمنين څخه وه او دا سپين سرې سوه او پر دې بېرېده چي عليه الصلوة والسلام به طلاق راکړي، نو د عليه الصلوة والسلام يې خواست وکړی چي ما له ځانه مه جلا کوه زه به خپل نوبت و عائشې رضي الله عنها ته ور وبخښم يعني زما صرف دغه په کار دی چي په ورځ د قيامت ستا د ازواجو په جمله کي حشر سم، نو دا آيت نازل سو.

وَإِنِ امْرَأَةٌ

پوه سه: چي دا کلمه مرفوع على شريطة التفسير ده يعني مرفوع په "خافت" محذوف سره چي خافت مذکور يې تفسير دی.

سوال: ولي په خافت مذکور سره مرفوع نه سي کېدای؟

ځواب: نه سي کېدای ولي چي د فاعل اشتباه د مبتداء سره راځي کما تقرر في النحو.

وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا

که بېرېده او داسي سودا ورپيدا سوه چي زما مېړه ترفع کوي زما له صحبته په سبب ددې چي بد يې را څخه کېږي او داسي علامې هم موجودي وې چي د ماينې دا خيال و چي مېړه به ماته طلاق راکړي، او يا به يې مخ ځني اړاوه او چنداني ددې خبري ته به يې غوږ هم نه نيوی او ناسته ولاړه به يې کمه ورسره کوله، او د ماينې زړه نه غوښتی چي ما طلاقه کړي بسبب من الاسباب.

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا

نو گناه نسته پر دواړو چي يو صلح تر منځ وکړي او زوجيت ته دوام ورکړي لکه سودې رضي الله عنها چي د عليه الصلوة والسلام سره صلح وکړه چي خپل نوبت يې وعايشې رضي الله عنها ته ورکړی او خپل زوجيت ته يې دوام ورکړی.

پوه سه: چي اصل د "يصالحا" په تشديد د صاد "يتصالحا" و نو تاء يې په صاد

بدله کړه او په صاد کې یې مدغمه کړه او دا هم د اکثرو قراؤ قرائت دی او کوفیان یې "یصلحاً" وایي یعني له بابه د افعال، صلح هم داده چې ماینه هغه ولور چې پر مېړه یې باندي دی تر تهوله او یا تر بعض ورتېره سي، او یا مېړه ته ووایي چې نفقه نه درڅه غواړم یا د اقرباؤ د خوا او یا خپله مزدوري زه خپله نفقه برابروم او یا چې متعددي ماینې د مېړه وي، دا ورته ووایي چې زه نوبت نه غواړم، او یا ماینه یو شی خپل له مال څخه مېړه ته بخشش کړي تاچه د مېړه مینه او محبت ورسره پیدا سي او نحو ذالک.

پوه سه: چې "صلحاً" مفعول مطلق دی او مفعول به بینها دی.

وَالصُّلْحُ خَيْرٌ

اوصلح بای وجه کان افضل تر جلا والي د مېړه او ماینې تر منځ بالطلاق او تر هره ورځ جنګ وجدل او تر بد ژوند د مېړه او ماینې تر منځ.

پوه سه: چې دا آیت دفع د توهم ده چې له "لاجناح" څخه پیدا کېدی، توهم دادی چې په صلح کي خدای ﷻ ګناه نفي کړه نور به صلح ښه کار نه وي، ولې ماینه چې خپل تر یو حق وتېرېږي دا ګویا مېړه ته رشوت ورکوي، نو خدای پاک دفع ددغه توهم وکړه چې صلح بین الزوجین کار د خیر او ثواب دی.

فائده: دا آیت که څه هم په دفع کي د خصومت واقعه في حقوق النکاح نازل دی لکن حکم یې عام دی، یعني د دوو کسانو تر منځ چې خصومت وي چې مفضي وجنګ او قتال ته ګرځي اهل خیر دي صلح تر منځ د متخاصمینو وکړي او فتنه دي دفع کړي فذالک الصلح خیر من التخاصم الجاري.

پوه سه: چې صلح درې قسمه ده یوه صلح مع الاقرار ده مثلاً یو چا په بل چا دعوه د پور وکړه مدعي علیه په اقرار و لکن ویل یې چې نه یې ورکوم یا د دونه لوی پور د ورکړي طاقت نه لرم، نو ثالث بالخیر خلګو یې تر منځ یو ډول صلح وکړه چې دواړه طرفه یې راضي کړه فهو خیر من استدامة الخصومة بینهما، او بل ډول صلح د سره د سکوت د مدعي علیه یعني مدعي علیه نه اقرار کوي او نه انکار مدعي ورته ټینګ وي چې خواه مخواه زه خپل پور غواړم بیا یې خلګ تر منځ صلح

وکړي، نو دا صلح خیر ده تر هغه چي مدعی یې نه پرېږدي او مدعی علیه هیڅ نه وای، او بل صلح د سره د انکار د مدعی علیه یعني چي د مدعی پر ما هیڅ پور نه دی باندي او شاهدان نه وي او مدعی ورته ټینګ وي چي زما پور درباندي دی او حتماً به یې راکوي بیا اهل الصلاح والخیر تر منځ یو ډول صلح وروکړي، نو دا صلح خیر ده تر دوام الخصومة بنهما اذ الخصومة الدائمة قد یفضي الی القتال.

فائده: دا دري سره صلح روا دي په نېز د ابو حنیفه رحمه الله، او مالک، احمد او امام شافعي رحمهم الله وایي چي صلح سره د انکار یا سکوته نه ده روا، والدلائل والجوابات في کتب الفقه خصوصاً کتاب الفقه علی المذاهب الاربعة.

وَأُحْضِرَتِ الْأَنفُسُ الشُّحَّ ۚ

او حاضر دي د انفس سره د انسانانو بخل سره د حرص یعني بخل د انسان طبعي کار دی یعني الشح نه غائبېږي له انسانه څخه.

فائده: دا حکم بناء پر انفسو د اغلب انسانانو دی لان الصحابة رضي الله عنهم والاولیاء الکرام مبرئون عن الشح، یعني په مانحن فیه کي به نه ماینه اونه مېړه تر خپل حق تېر سي چي صلح ته غاړه کښېږدي في الاغلب په سبب د بخل او حرص.

پوه سه: چي "شح" بخل ته چي حرص هم ورسره وي وایي، دا دووه خویه چي یوازي یو وي ډېر بد خوی دی، نو چي دواړه سره یو ځای سي نو به ځونه بد خوی ځني جوړ سي، عبدالله بن وهب له لیث څخه روایت کړی دی چي ماته دا خبره رسېدلې ده چي شیطان په خپل صورت د نوح علیه السلام سره ملاقي سو، نو شیطان ورته وویل چي نوح له حسد څخه ځان ژغوره، ولي چي ما د آدم سره حسد مختاره کړی خدای جل جلاله له جنتو څخه وشړلم، او له حرصه ځان ساته ولي آدم چي د یوې درختي حرص وکړی چي خدای جل جلاله ځني منع کړی و له جنته یې وه ایستی.

وَإِن تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾

پوه سه: چي خطاب په دې آیت کي نر او ښځي دواړو ته دی، نو معنی د آیت دا ده چي اې نرانو او ښځو یعني الازواج والزوجات که تاسي معامله د حسن ازدواج چي نران په اداء د حقوقو د زوجاتو به کوئ او ددوی سره به عدالت کوئ که مو څه هم بد

ځني کېږي یا له بدرنګۍ له سببه او یا د اخلاقو له سببه، او ښځي دي بیا حقوق د ازواجو پر ځای کوي که څه هم پر خلاف ددوی د مشتهی وي، او دا معامله تاسي دواړه طرفه عملي کړئ، او تاسي دواړه طرفه له خدای ﷻ څخه وېرېږئ په سبب د نشوز او اعراض او په کمولو کي د حقوقو یو پر بل باندي، نو په تحقیق خدای ﷻ دی په عملو ستاسي ښه خبر دی، نو به تاسي ته جزاء په ورځ د قیامت درکړي که مو حسن معامله کړې وه جزاء د حسن به درکړي، او که مو بده معامله کړې وه د بدو جزاء به در کړي یعني دوږخ، د قدیم تاریخ په پاڼو کي راغلي دي چي یو سړی ډېر بد رنګه و او ماینه یې ډېره ښائسته وه، نو دې ماینې او مېړه یوه ورځ سره وکتل، نو یې وویل الحمدلله، مېړه ورته وویل چي حمد دي پر څه شي ووایه؟ ماینې یې ورته وویل چي حمد مي پر دې ووایه چي زه او ته دواړه جنتیان یو، ولي چي تاته خدای ﷻ داسي ښائسته ماینه درکړې ده لکه زه چي ته هر وخت د خدای ﷻ شکر وایې چي ماته دي ځرنګه ښائسته ماینه راکړې ده، او ماته تا رنګه بد رنګه او بې خونده مېړه خدای ﷻ راکړی دی، نو ما خدای ﷻ ته صبر کړی دی، وقد وعدالله بالجنة للشاکرین والصابرین.

سعدي شیرازي رحمة الله علیه وایي

چو مستوره باشد زن خوبروی — بدیدار او در بهشت شوی
اگر پارسا باشد و خوش سخن — نگه در نکویی و زشتی مکن

حاصل د دې دوو بیتو د سعدي رحمة الله علیه دادی که ښځه ښائسته وي لکن مستوره نه وي کوڅه ګښته بازار ګښته وي، نو د مېړه لپاره دوږخ ده ولي چي دا له کوره وځي نو مېړه یې سودایي وي چي د چا سره به یې زناء کړي وي، او که ماینه عابده نه وي او خوش اخلاقه هم نه وي هغه د مېړه لپاره هم دوږخ ده.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوٓا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَآءِ

او تاسي اې نرانو او د متعددو ماینو خاوندانو ستاسي په وس هیڅ نه ده پوره چي تاسي دي عدل وکړئ په متعددو ماینو کي یعني من کل الوجوه عدل حتی په محبت قلبي کي او په جماعو کي هم، ولي چي په ماینو کي د ډېرو لارو فرق

سته من حیث الجمال وحسن الاخلاق والتدین وفي السن یعني یوه ځوانه ویاو بله سپین سرې وي، نو هغه عدل چي شرعاً لازم دی اول په برابري کي د وار چي په عربي یې قسم بولي، او دوهم په نفقه کي، دریم په ملبوساتو او مفروشاتو کي، څلورم دا چي پر یوه دي پوښتنه کوي او د هري یوې سره دي ټوکي ټکالي کوئ چي په عربي یې ممالحة بولي، په حدیث شریف کي راغلي دي چي روایة یې اصحاب السنن الاربعة کړی دی له ابو هریره رضي الله عنه څخه داسي راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام به قسم کاوه په منځ کي د ازواجو مطهراتو او عدل به یې کاوه لکن دا دعاء به یې کوله هذا قسمي فیما املک فلاتواخذني بما تملک ولا املک، مراد له "لااملک" څخه مجاهد او عبیده وایي چي محبت قلبي دی، او ابن مسعود رضي الله عنه وایي چي جماعي دي.

وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ ۚ

که څه هم تاسي لوی حرص او کوشش وکړئ په عدل کي من کل الوجوه، لکن تاسي کامل میل او ظلم پر هغه ښځه مه کوئ چي ستاسي ناخوښه وي یعني په قسم او په نفقه کي ظلم مه پر کوئ، نو تاسي وګرځوئ دا ناخوښه ماینه چي نه طلاقه وي او نه میړه والا وي، ابو هریره رضي الله عنه له آنحضرت ﷺ څخه روایت کړی دی که د یو سړي دوې ماینې وي او میل یې د یوې وخواته وي یعني په کارو کي د عدل هغه سړی به په میدان کي د قیامت حاضر سي دده یو طرف به مائل یعني کوږ وي رواه اصحاب السنن الاربعة.

وَإِن تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٢٩﴾

او تاسي هغه ما مضی جور اصلاح کړئ یعني توبه وکاږئ او ماینه مو هم راضي کړه او په وروسته کي هم تاسي د تقوی لار خپله کړه، نو خدای جل جلاله بخښونکی دی چي هغه ما مضی جور یې دروبخښي او مهربانه دی.

وَإِن يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِّن سَعَتِهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾

او که میړه او ماینه سره جلا سي بطلاق الزوج ایاها خدای جل جلاله به مستغني

کړي هر یو د مېړه او مایني له هغه بل څخه له فراخیه د خدای ﷻ، مېړه به بې پرواه له مایني څخه بله ماینه پیدا کړي او مایني ته به خدای ﷻ بل مېړه ورکړي او دی خدای ﷻ قادر پر هر شي، او یا معنی داده چي فراخه دی فضل دده او رحم دده او په هر کار کي حکمت او مصلحت لري.

فائده: که یو سړي د یوې مایني د قسم حق څو زمانه تلف کړی و دا خو گناه کبیره ده، پر ده توبه لازمه ده او پس له توبې څخه د مظلومي مایني له حقه په قضاء راوړي.

مسئله: که د سړي په نکاح کي یوه مینځه وه او بله حره ښځه وه نو د حري سره به دوې شپې تېروي او د مینځي سره به یوه شپه تېروي.

مسئله: په سبب د مرض دي قسم نه پرېږدي مگر نه په رضا د ماینو، ولي چي بخاري روایت کړی دی چي سلسله دسندیې و عائشې رضی الله عنها رسولې ده چي علیه الصلوة والسلام به په مرض موت کي پوښتنه کول این انا غداً این انا غداً غرض یې د عائشې رضی الله عنها ورځ وه، ازواجو مطهرات چي پوه سوې نو ټولو علیه الصلوة والسلام ته اجازه ورکړه چي د مرض شپې او ورځې بلا قسم د عائشې رضی الله عنها سره تېري کړه.

فائده: په قسم کي صرف شپه تېرول شرط ده جماع شرط نه ده، یعني که د یوې ښځي په نوبت کي د هغې سره وطي وکړې، نو د هغې بلي په وار کي به هم وطي کوي، ولي چي وطي او جماع خو د زړه په شوق سره کېږي او هغه د سړي په طاقت نه ده پوره.

مسئله: که سړی په سفر یو خوا ته تلی بیا قسم د ماینو تر منځ پر مېړه واجب نه دی عند ابي حنیفه رحمة الله علیه لکن اولی داده چي قرعه اندازي د ماینو تر منځ وکړي کما کان یفعل رسول الله ﷺ حال الخروج الی السفر.

وَلِلّٰهِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ ؕ

او خدای ﷻ لره دي هغه شیان چي په اسمانو یا په ځمکه کي دي یعني ملکاً وخلقاً وعبیداً وفیه تنبیه علی کمال وسعة قدرته وملکه وخلقه وعلمه.

وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ

او موږ په تحقیق وصیت کړی دی یعني امر مو کړی و هغو کسانو ته چي هغو ته کتاب ورکړه سوی و، تر تاسي دمخه یعني یهود او نصاری او چي تر دوی دمخه امتونه وه.

پوه سه: چي له کتاب څخه مرا جنس دی نو ټولو کتابو ته یې شمول صحیح دی، او تاسي مؤمنان د دین محمدي مي هم امر کړي یاست چي له خدایه وبېرېږئ، یعني شرک او کفر مه کوئ بقرینة مابعده.

پوه سه: چي "ان" په "اتقوا الله" کي مصدر دی په تقدیر د با ای بان اتقوا الله.

فائده: لام د لقد موطئة د قسم دی ای والله قد آه.

وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿۱۳۱﴾

او که تاسي کفر وکړئ نو خدای ﷻ لره بادشاهي د اسمانو او د ځمکي، والمعنی نو خدای ﷻ قادر دی پر عذاب ستاسي ځای د نجات د خدای ﷻ د عذاب نسته، او یا د آیت معنا داده چي خدای ﷻ چي دونه وسیع ملک لري، نو ستاسي وعبادت ته اړ هم نه دی نه ستاسي په عبادت کولو کي وخدای ﷻ ته نفع رسېږي، او په صورت کي د نه کولو یې خدای ﷻ ته ضرر نه راجع کېږي او نفع وضرر وتاسي ته راجع کېږي، دا هم د خدای ﷻ فضل او احسان دی چي موږ ته امر او نهي کوي او د نفع او د ضرر کارونه رانښيي په واسطه د راستولو د انبیاء علیهم السلام او په انزال سره د کتب سماویه وو، او خدای ﷻ غني دی یعني حاجت نه وچاته لري او نه د چا و عبادت ته اړ دی، او محمود یعني مستحق د حمد دی، ولي چي ټوله نعمتونه چي په هغو سره حمد پر سړي لازمېږي د خدای له خوا دی که یې څه هم ثوک حمد نه وایي.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿۱۳۲﴾

او خدای ﷻ لره دي هغه شیان چي په اسمانو او ځمکه کي دي یعني خلقاً وملکاً وعبیداً.

پوښتنه: دغه آیت دا يې دريم وار دی چي مكرر راځي، نو فائده د دې وار تکرار يې څه ده؟

ځواب: ددې وار د تكرار فائده دا ده چي خدای ﷻ اهل ددې دی چي سړی توكل او تفويض د خپلو كارو وده ته وكړي، نو دا تكرار يې تمهيد لقوله "وكفى بالله وكيلاً" والحاصل ان تكرار قوله تعالى ولله ما في السموات وما في الارض د جديد فائدې لپاره دی مثلاً په اول وار كي تمهيد و الى قوله ان اتقوا الله، او دوهم وار تمهيد و الى قوله وكان الله غنياً، او دريم وار تمهيد و الى قوله وكفى به وكيلاً فلا يتوهم الاستدارک في الآيات الكريمة.

إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ

كه خدای ﷻ وغواړي يعني اراده وكړي تاسي به فاني كړي يعني مځكه به له تاسي خالي كړي اې خلكو ولي چي صرف اراده د خدای ﷻ ده په اعدام كي د خلكو.

پوه سه: چي مفعول د "يشاء" محذوف دی بدلالة الجواب عليه ای ان يشاء ذهابكم "ايها الناس" منادی ده په حذف د حرف نداء كما في قوله تعالى "يوسف اعرض عن هذا.

وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا (١٣٣)

او پيدا به كړي نور خلگ ستاسي په ځای كي يعني هغه خلگ به تر تاسي فرمان برداره خدای ﷻ وي، او يا معنی داده چي د انسان له نوع څخه به خارج حيوانان وي.

او دی خدای ﷻ پر دا عدام او ايجاد باندي كامل القدرة اذ لايعجزه شئ او دغسي خدای پاک هم كړي دي په دمخه زمانو كي مثلاً فرعون او قوم دده له خپلو كورو او قصرو څخه وه ايستل او په درياب كي يې غرق كړه او ددوی په بنگلو كي بني اسرائيلو واړول وامثال ذالک كثيرة.

پوه سه: چي دا آيت دليل دی د كمال قدرت د خدای ﷻ او هم د كمال صوريت د خدای ﷻ، ولي چي سره د لوی قدرت چي خدای پاک يې لري خلگ ودته شركاء وايي لكه مشركين د مكې وغيرهم او خدای ﷻ ته لوڼې وای لكه مجوسيان چي وايي ملائكة بنات الله، او خدای ته خلگ زامن وايي لكه نصاری

چي وايي عيسى ابن الله او مريمه د خداى ﷻ ماينه بولي، او يهودان وايي چي عزير ابن الله، بلکې بعض کافران له وجوده د خداى ﷻ منکر دي لکه دهريان تعالى الله عن کل ماقالوا علواً کبيراً، او سره ددې خداى ﷻ و تهولو ته رزق ورکوي او ښه ښه نعمتونه ورکوي، سعدي شيرازي رحمه الله چه خوش گفته.

اديم سفر زمين سفره عام اوست   برين خوان يغما چه دشمن چه دوست

ای کریمیکه از خزانه غیب گبر وترسا وظیفه خور داری
دوستان را کجا کنی محروم تو که با دشمنان نظر داری

درويش وايي: چي د ابو هريره رضي الله عنه په حديث کي چي په صحيح اسنادو ثابت دی راغلي دي چي دا آيت چي نازل سو عليه الصلوة والسلام خپل لاس د سلمان فارسي رضي الله عنه پر شا کښېښو او دا يې وويل هم قوم هذا.

فائده: درويش وايي چي د متعددو آيتو تفسير او مصداق عليه الصلوة والسلام قوم د سلمان فارسي ښوولی دی، مثلاً په بخاري او مسلم کي له ابو هريره رضي الله عنه روايت دی، دی وايي چي موږ ناست وو د عليه الصلوة والسلام سره چي سورة الجمعة نازل سو، دې آيت ته چي ورسېدی "وآخرين منهم لما يلحقوبهم" قيل من هو يا رسول الله ﷺ نو عليه الصلوة والسلام لاس پر سلمان فارسي رضي الله عنه کښېښو "وقال لو کان الايمان عند الثريا لناله رجال من هؤلاء ای قوم سلمان" او دغه رنگه ترمذي له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام دا آيت تلاوت کړی "وان تتولوا يستبدل قوماً غيرکم ثم لايکونوا امثالکم" خلگو ورته وويل من هؤلاء يارسول الله ﷺ نو عليه الصلوة والسلام سلمان رضي الله عنه پر ورانه وواهه ثم قال هذا وقومه او زياته يې کړه "لو کان الدين عند الثرياء لتناوله رجال من الفرس" او نور ورته حديثونه هم سته لکن گفته اند که مشت نمونه خروار است.

مَنْ كَانَ يُرِيْدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ط

که څوک اراده د ثواب د دينا لري يعني فقط عوض دنياوي غواړي لکه رياء کار په اعمالو کي د خير او يا مجاهد لپاره د غنيمت نو په نېز د خداى ﷻ ثواب

ددنیا او آخرت دواړه سته.

پوښتنه: نحات هم دا وايي او منطقين هم دا وايي چي په منځ کي د شرط او د جزاء به علاقه د سببيت خامخواه وي يعني يا به شرط علت وي د جزاء نحو ان كانت الشمس طالعة فالنهار موجود، او بالعكس نحو ان كان زيد ناهقاً كان حماراً، نو په دې ايت کي په منځ کي د شرط چي "من كان يريد الخ" دی او د جزاء چي "فعندالله آه" دی څه علاقه سته؟

ځواب: اصل جزاء په آيت کي محذوفه ده او دليل د جزاء په ځای کي د هغه جزاء درېدلی دی، والتقدير من كان يريد ثواب الدنيا فقد خسر واخطاء في الطلب اذ عندالله ثواب الدنيا والآخرة فليطلبها جميعاً واليقل ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة، او يا طلب د اشرف وكړي چي ثواب د آخرت دی چي ثواب د دنيا په هغه کي نغښتی دی مثلاً څوک چي جهاد كوي نيت د ثواب الآخرة وكړي که غنيمت پيدا سو فذالک ربح زائد تابع للمنوى الاصفى، وعلى هذا فقس المرائي بالعمل فتدبر.

وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيْعًۢا بَصِيْرًا ﴿١٣٤﴾

او دی خدای عالم په مسمياتو او په مبصراتو، نو د خلگو په اغراضو هم خدای ﷻ خبر دی فيجاذی كل واحد مطابق دده د قصده اونيت سره كما ورد في الحديث المتفق عليه الطويل من كانت هجرته الى دنيا يصيبها او امرئة ينكحها فهجرته الى ماهاجر اليه.

درویش وايي: چي هر طاعت که قولي وي اوکه عملي وي او که مالي وي چي له رياء څخه عاري وي ومحضاً لله وي که لږ وي او که ډېر وي هغه غنيمت دی، په حديث صحيح کي راغلي دي چي په دوږخ کي يوه شيله سته چي له هغې شيلې څخه پناه غواړي جهنم څلور سوه واره اعد للقراء المرائين دا شيله جوړه ده لپاره د رياكارانو قاريانو، شيرازي قدس سره

نکو سيرتي بی تکلف برون به از نيک نام خراب اندرون
عبادت باخلاص نيت نکوست وگرنه چه آيد زبيمغز پوست

حکایت فارسي: آورده اند که جوان مرد یعنی سخي غلام خویش راگفت سخاوت آن نیست که صدقه بکسی دهد که اورا بشناسد، یعنې چې دا مصدق وپېژني چې په دې کې د ریاء ګنجایش سته، ولې د مصدق چې دا یقین سي چې دا فقیر او مسکین ما پېژني نو داسې ریاء به یې په زړه کې ور وګرځي چې دا فقیر به زما تعریف ډېر ځایونه وکړي، صد دینار بستان وبه بازار ببرو اول درویشی که بینی بوی ده غلام ببازار رفت پیری دید که حلاق سر اورا می تراشید زر بوی داد پیر ګفت که من نیت کرده ام که هرچه مرا افتوح شود بوی دهم یعني حلاق ته به یې ورکوم وحلاق را ګفت بستان حلاق ګفت که من نیت کرده ام که سر اورا برای خدا می تراشم اجر خود از حق تعالی بصد دینار نمی فروشم غلام حسب فرمایش بادار خود کسی نیافت باز ګشت وزر را پس اورد.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُونُواْ قَوَّٰمِينَ بِٱلۡقِسۡطِ

اې هغه کسانو چې ایمان یې راوړی دی وسئ ډېر کوشش او سعي کونکي په پر ځای راوړلو کې د عدل او همېشه توب وکړئ پر قیام د عدل.

درویش وایي: چې چونکه مخاطب په دې آیت کې ټوله مؤمنان دي کما یدل علیه عنوان الآیة نو مراد هم ځنې عدالت عامه دی په دې معنی که عدالت وي د زوج بین الزوجات او که عدالت وي د امیر د فوج په منځ کې د فوجیانو او که عدالت وي د رئیس المملکة په منځ د عمومي رعایاوو، او که عدالت وي د قاضي د محکمه شرعیه اسلامیه په منځ کې د خصوم، نو واجب ده پر قاضي باندې برابری بین المتخاصمین في الجلوس والاقبال علیهما.

له ام سلمة رضي الله عنها څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ وویل "اذا ابتلی احدکم بالقضاء فلیسا وبینهم ای الخصوم في المجلس والاشارة والنظر ولا یرفع صوته علی احد الخصمین اکثر من الآخر رواه اسحاق بن راهویه في مسنده.

درویش وایي: چې په لفظ کې د حدیث چې "ابتلی" یې په مجهوله صیغه وویل سوه ددې لپاره چې سړی دې پخپله طالب د قضاء نه ګرځي او که چا یعني حکومت اسلامي یو عالم مجبوره کړی پر قضاء او په اخته یې کړی لکن حتی

الوسع دي ځان ځني ساتي خصوصاً في هذا الزمان، قيل

ابو حنيفه رحمة الله عليه قضاء نه کرده وبمرد تو بميرى اگر قضاء نه کنی

ومن بلاغات الزمخشري رحمة الله عليه

قضات زماننا صاروا لصوصاً عموما في القضايا لاخصوصاً

نخافوا منهمو لو صافحونا للصوا من خواتمنا فصوصا

شُهَدَآءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰۤى اَنْفُسِكُمْ

پوه سه: چي "شهدا" خبر بعد الخبر دی د "کونوا" يعني شاهدي اداء کوو خاصةً لپاره د خدای جل جلاله که څه هم دا شاهدي پر خپل ځان وي، شاهدي پر خپل ځان اقرار بالدين دی.

اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِيْنَ

يا شاهدي پر مور او پلار او يا پر نورو قريبانو يعني په حقه شاهدي اداء کول پر مور او پلار عقوق د والدينو دی وکذا سائر الاقارب.

اِنْ يَّكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيْرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا

که وي دا مشهود عليه غني چي له مقام څخه وفهمېدی، نو دده مراعات مه کوه، او که فقير وي زړه مه پر سوځه بلکې شاهدي په ډک زړه لله پر اداء کړه، او خدای جل جلاله اقرب دی وغني او فقير ته يعني تر تاسي، نو که شاهدي پر غني يا پر فقير باندي صلاح نه وای نه به يې مشروع کولای.

پوښتنه: د نحو په کتابو کي وايي چي متعدد شيان چي په او سره ذکر سي ضمير د مفرد به ورته راجع کېږي لان المراد واحد المتعدد، نو حق د ضمير اولی به نه دی؟

ځواب: علامه تفتازاني رحمة الله عليه په حاشيه کي د کشاف داسي ځواب ورکړی دی چي ضمير راجع دی و جنس ته د غني او فقير لا الی الغنی والفقير المذکورين قبل بکلمة او حتی يرد ماقال في السوال او روح البيان هم دغه جواب ته اشاره کړې ده حيث قال ای جنسي الغني والفقير، وهکذا اختار هذا الجواب علامة بغداد المحقق الآلوسي.

درویش وایي: چي ددې ځواب حاصل دادی چي دمخه چي غني او فقیر ذکر سوي وه هغه په عنوان د مشهود علیها وه او دلته په ضمیر کي د مثنی جنس د غني او فقیر مراد دی که مشهود علیهما وي او که نه وي، د مظهري رحمة الله علیه دا خیال دی چي د علامة تفتازاني غرض دادی چي که ضمیر د "به" مفرد ویل سوی وای نو چا به توهم د اختصاص د مفرد ضمیر په غني یا فقیر پوري نه کولای، نو چي تثنیه یې ووایه دا توهم دفع سو.

درویش وایي: چي دا د مظهري یو صرف توهمي خیال دی د علامه تفتازاني غرض توجیه د قانون نحوي ده چي دمخ تېر سو چي متعدد شیان چي په کلمه د او ذکر سي وروسته چي ضمیر راجع کېږي مفرد به وي لیدل علی ان المراد بالمذکورین احدهما، وحاصل التوجیه ان ضمیربهما لیس براجع الی المذکورین یعني الغني والفقیر المذکورین لانهما هناک باعتبار کونهما مشهور علیهما والضمیر راجع الی جنسهما فافهم.

درویش وایي: چي مظهري هغه سوال چي مظهري پر تفتازاني کړی دی بقوله ویرد علیه ان الواحد من الغني والفقیر فلاتوهم للاختصاص انتهی مبني دی پر عدم فهم د مظهري مراد د تفتازاني کمامر عنقریب.

درویش وایي: چي بل جواب د مثنی ضمیر راوړی بقوله قلت ویمکن انیکون مرجع الضمیر المشهود له والمشهود علیه الذین دل علیها الکلام آه، دا جواب به هلته صحیح وای که د ماقبل کلام څخه مشهود له فهمېدلای ولیس کذالک لان المذکور فیما قیل کلمة علی فهي تدل علی المشهود علیه دون المشهود له وسیاق الکلام السابق ایضاً علی ان الشاهد ینبغي ان لایراعي الغني لغناه فلایشهد علیه ولایرحم علی الفقیر لفقره فلایشهد علیه، فالمشهود له لیس مذکوره فیما قبل صراحةً ولا مفهوماً هذا ماعند العاصي الفقیر والعلم عند العالم الخبیر.

فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُوْاۚ

او تاسي متابعت مه کوئ د خواهشاتو نفسیه و، یعني په اداء کي د شاهدي.

پوښه: چي د "ان" سره لام جاره مقدر دی او مراد له "تعدلوا" څخه عن الحق

دی فالمعنی ولاتتبعوا الهوی لان تعدلوا عن الحق الصریح ویمکن ان یقدر المضاف ای کراهة ان تعدلوا عن الحق، نو پر دواړو تقدیرو تعدلوا په آیت کې مشتق دی له عدول څخه لا من العدل کما لایخفی فافهم.

وَإِنْ تَلْوُۥٓا۟ أَوْ تُعْرِضُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴿١٣٥﴾

او که تاسي کږې کړئ ژبې له شاهدي څخه د حق یعني شاهدي خو اداء کړئ لکن تحریف او تغیر ورکړئ کما في روح البیان لي الشيئ فتله وتحریفه ولي الشهادة تبدیلها وعدم ادائها علی ماشاهده بان یمیل فیها الی احد الخصمین انتهی، او یا اعراض او منع وکړي له اداء څخه د شهادة الحق، نو په تحقیق خدای ﷻ په ماتعملون سره دی یعني فیجازیکم.

پوه سه: چي کلمه د "ما" یا مصدریه ده ای بعملکم او یا موصوله فالعائد محذوف ای بما تعملونه، وهذا هو القانون في جمیع القرآن.

درویش وایي: چي په اشتباه والنظائر کي چي د فقهي شریفي یو معتبر کتاب دی داسي راغلي دي که چا له تا څخه پوښتنه وکړه چي کوم شاهد ته روا ده چي شاهدي پټه کړي، نو ورته ووایه چي هغه شاهد ته شاهدي پټول روا ده چي شاهدان ډېر وي او د هغو په شهادت سره کار کېږي، او یا شاهد پوهېږي چي قاضي فاسق زما شاهدي نه قبولوي بلکې د مدعی څخه رشوت غواړي.

فائده: فقهاء وایي چي پټول د شاهدي په حدود کي افضل دی تر اداء کولو لقوله علیه الصلوة والسلام للذي شهد عنده بالحد یعني بموجب الحد لکه زناء سرقه، شرب الخمر وغیرها لوسترته بثوبک لکان خیراً لک وقوله علیه الصلوة والسلام من ستر علی مسلم عیباً ستر الله علیه في الدنیا والآخرة، که چا پټ کړی پر مسلمان باندي یو عیب خواه موجب د حد وي لکه سرقه وغیره یا موجب د حد نه وي لکه په ښتنو کي چي څوک گوز واچوي یا یو چا د ښځي څخه مچه واخستله، خدای ﷻ به پرده واچوي پرده په دنیا او اخرت کي، وقال علیه الصلوة والسلام ادرؤا الحدر ما استطعتم.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ

اې هغه کسانو چې ایمان یې راوړی دی ایمان راوړئ پر خدای ﷻ او پر رسول ﷺ باندې دده، قيل المعنى "اثبتوا" وداوموا على ذالک الايمان، وقيل افعلوا او اسمعوا مافيه طمانية القلب، وقيل اسعوا غاية السعي حتى يبلغ ايمانكم الاجمالي الى الايمان التفصيلي، او بعض وايي چې دا خطاب منافقينو ته دی والمعنى ياايها الذين آمنوا بالسنتكم نفاقاً آمنوا بالقلوب وهذا قول مجاهد رحمة الله عليه، او بعض وايي چې دا خطاب و يهودو او نصارى وو ته دی، والمعنى يا ايها الذين بموسى وعيسى آمنوا بمحمد والقرآن وهو قول الضحاک او بعض وايي چې دا خطاب ومشرکينو ته دی والمعنى يا ايها الذين آمنوا باللات والعزى آمنوا بمحمد ﷺ لکن مخاطبة الله تعالى مع المشركين واليهود والنصارى ومخاطبته المنافقين بهذه المخاطبة الشريفة يا ايها الذين آمنوا بعيد جداً، او په روح البيان کې وايي چې خطاب و مؤمنين ته د اهل کتاب دی ولې چې بغوي پخپل سند سره روايت کړی دی چې عبدالله بن سلام او ګڼ شمېر ملګري دده راغله او عليه الصلوة والسلام ته يې وويل انا نؤمن بک وبکتابک وبموسى والتوراة وعزير ونکفر بما سواه، نو دا آيت نازل سو، نو معنى د آيت داده آمنوا ايماناً عاماً شاملاً بجميع الرسل والکتب ولې چې ايمان پر بعض لکه لا ايمان دی.

وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنزَلَ مِن قَبْلُ

او پر هغه کتاب ایمان راوړئ چې خدای ﷻ نازل کړی دی پر رسول خپل یعنې محمد ﷺ او پر هغه کتاب چې خدای نازل کړی دی دمخه تر قرآن چې تورات، زبور، انجيل او نوري صحفې پر نورو انبياء عليهم السلام والتسليم يعني پر دې ټولو به ايمان راوړئ.

فائده: کتاب ثاني اسم جنس دی لتعدد الکتب المنزلة من قبل.

پوښتنه: چې د قرآن په نزول کې يې باب د تفعيل راوړی او د نورو کتابو په

نزول کي یې باب د افعال راوړی وجه یې څه ده؟

ځواب: په خواصو ابوابو کي د شافیه وایي چي غالبه خاصه د باب تفعیل د تدریج او مهلت دی په فعل مجرد چي دلته نزول او قرآن مبارک هم شورةً سورةً آیةً آیةً په درویشت کاله کي بشپړ سوی دی بخلاف الکتب الاخر لانها نزلت دفعة واغلب خواص باب الافعال الدفعة ای عدم التدریج.

وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَٰلًۢا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

او څوک چي کفر وکړي په خدای ﷻ سره یا له وجود څخه د خدای چي خالق العالم دی منکر سي لکه دهریان چي وایي چي عالم لره صانع نسته او یا وجود د واجب الوجود منی صانع العالم منی لکن عالم لره دوه صانعان وایي دواړه واجب الوجود بولي، دوی وایي یو خدای خالق د خیراتو او د ښوښو مېوو او د خوراکي موادو لکه غنم ورجي وغیره او د حیواناتو نافعه وو لکه پسونه، اوښان وغیر ذالک دوی ودې ته یزدان وایي، او بل بیا صانع بولي د ضرري شیانو لکه ځوزان کروړي او زهر درلودونکي حیوانات لکه لړم، مار، غونډک وغیره ذالک او د درندگانو حیواناتو لکه لیوه، زمری وغیر ذالک ودې صانع ته دوی اهرمن وای یا شیطان وایي او دې ډلي ته ثنویه وایي ولي چي دوی دوه خدایه مني، او بل کفر په خدای دی چي خدای ﷻ ته شریک في العبادة نه په اولوهیت او وجوب الوجود وایي چي دې ته مشرکین او وثنیه وایي الی غیر ذالک من انواع الکفر بالله کاتخاذ الولد والزوجة الی غیر ذالک مما یمتنع علی الله ﷻ.

درویش وایي: چي په کفر بالله کي نوري ډلي هم سته او کفر وکړي په ملکو د خدای چي دوی معصوم له گناه څخه نه دي او یا ذکورت او انوثت لکه حیواناتو لري الی غیر ذالک او کفر وکړي په کتابو د خدای ﷻ د ټولو کتابو وي لکه مشرکین چي یو کتاب الله مني او یا د بعض کتابو د خدای لکه یهودان چي نه انجیل مني او نه قرآن او نصاری چي نه تورات مني او نه قرآن او په رسولانو د خدای ﷻ کفر وکړي یا په ټولو لکه مشرکان او یا په بعضو لکه یهود او نصاری نو په تحقیق سره هغه گمراه سوه له حق څخه په ضلال بعیده سره چي بیا یې وحق ته د رجوع لار بنده سوه.

فائده: پوسه! چي ددې معنا دا نه ده چي په ټوله مذكوره شيانو به صراحةً كفر كوي، ولي چي په فروق مذكوره وو كي بعضې په يوه شي سره صراحةً كفر كوي بعض په بل شي سره كفر كوي صراحةً بلكه مراد په مذكوره شيانو سره كفر دى يا صراحةً يا التزاماً.

پوه سه: چي كفر په يوه سره ددې مذكوره امورو مستلزم دى كفر لره په ټولو مذكوره امورو سره للتلازم بينها في الكفر، وبهذا علمت سر قوله تعالى "فقد ضل ضلالاً بعيداً لانه اجتمع على من كفر بواحد منها انواع من الضلال فيكون ضلاله بعيداً من الحق بحيث لا يكاد ان يعود الى طريقة الصواب الا باتباع دين محمد ﷺ واتباع كتابه من اوله الى اخيره واتباع سنة نبيه ﷺ.

درويش وايي: چي متكفل د خلاصون له دغو انواعو څخه د كفر اجمالاً زدكړه د امنت بالله وملائكة آه سره د لحاظ د معنى.

پوه سه: چي علامه مظهري رحمة الله عليه په دې كفر كي بعض فرق د اهل الاهواء هم داخلي كړي دي كالمعتزلة فارجع الى ملاحظة تفسيره وتكفيره لهم بدلائل موجودة في تفسيره والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا

درويش وايي: چي اكثره مفسران پر دې خبره سره موافق دي چي دا آيت په شان كي د يهودو نازل سوى دى، نو يې ترجمه داسي ده "يهودانو چي ايمان راوړى پر موسىٰ عليه السلام او بيا كافران سوه په سبب د عبادة العجل دا هغه وخت و چي موسى عليه السلام كوه طور ته تللى و لپاره د راوړلو د تورات، بيا چي وروسته موسى عليه السلام ورته راغلى بيا يې وروسته ايمان راوړى او له عبادت څخه د عجل يې توبه وكښل، او وروسته تر وفات د موسى عليه السلام بيرته كافران سوه په عيسى او په انجيل سره وروسته يې زيات كړى كفر خپل بكفرهم بمحمد ﷺ.

لَّمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾

نه دى خداى جل جلاله چي دوى ته دي بخښنه وكړي يعني ماداموا كفرهم، او نه

خدای ﷻ ودوی ته هدایت کوي یعني توفیق د هدایت نه ورکوي مجازات علی کفرهم المکرر.

پوښتنه: اجماع د امت مرحومه خو پر دې ده چي ددغو یهودانو توبه قبلیږي بخښه د دوی د کفر ورته کیږي فما معنی قوله تعالی لم یکن الله آه، روح البیان ددې پوښتني په جواب کي داسي ویلي دي ای ماداموا علی کفرهم لانه لامغفرة للکفر، او مجاهد رحمة الله علیه په ځواب کي د پوښتني داسي ویلي دي ای اذا ماتوا علی الکفر او بعض مفسران وایي چي معنی د "لم یکن الله لیغفر لهم ولا لیهدهم سبیلاً" داده چي بعید دده ایمان راوړه ددوی وروسته تر متعدد وار کفر، ولي چي داسي کفر پر زړه باندي رین یعني زنګ او پرده او پر سترګو غشاوه پیدا کوي فیستبعد المغفرة مع استحباب الکفر ویستبعد الهدایة لهم لوجود الرین علی قلوبهم.

فائده: لام ته د "لیغفر" او د لیهدیم لام حجود وایي او فائده تاکید د نفي ده کذا في کتب النحو.

پوښتنه: په نحوه کي وایي چي حرف جر پر فعل نه داخلیږي؟

ځواب: وروسته تر لام ان مصدري مقدر دی نو فعل په معنی د مصدر وګرځېدی فصح دخول حرف الجر علیه لان المصدر اسم ثم المصدر بمعنی الفاعل لیصح الحمل علی اسم یکن یعني الله، فالمعنی لم یکن الله غافراً لهم ولاهادیاً لهم فتدبر.

بَشِّرِ الْمُنٰفِقِيْنَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ﴿۱۳۸﴾

او زیری وکړه و منافقانو ته په دې سره چي دوی لره عذاب ستهٔ دردناکه.

پوهه: چي بشارت که څه هم د خوشحالۍ خبري ته وایي او عذاب الیم خو د خوشحالۍ خبره نه ده بلکي ځای خو د انذر و لکن استعمال د بشارت دلته تحکما بهم دی او منافق هغه سړي ته وایي چي په ظاهره دوست او په باطن کي دښمن وي د سړي، والمنافقین في الشرع وفي زمانه ﷺ هغه کسان دي چي په اوائلو کي د سورة البقرة خدای پاک ښوولي دي حیث قال "ومن الناس من یقول آمنا بالله وبالیوم الآخر" الی ان قال "واذا لقوا الذین آمنوا قالوا آمنا واذا خلوا الی

شیاطینهم قالوا انا معکم الی آخیر الآیات.

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكٰفِرِينَ أَوْلِيَآءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

فائده: که "الذین یتخذون آه" وامثاله في القرآن مرفوع علی الذم وای یا منصوب علی الذم وای فعلی تقدیر الرفع الذین هم مبتداء ورسره محذوف ده وعلی التقدیر الثاني ارید یا اعني ورسره محذوف ده چي "الذین" يې مفعول سي والتفصیل في کتب النحو ومعنی الآیة منافقین هغه کسان دي ګرځوي کافران یعني یهودان خپل دوستان باطني ماسوی د مسلمانانو، آیا دوی غواړي د کافرانو له خوا څخه عزت، نو په تحقیق ټوله عزت خدای ﷻ لره دي یعني معطي او ورکونکی د عزت خو خدای دی "تعز من تشآء وتذل من تشآء بیدك الخیر آه" او دا عزت خدای ﷻ د خپلو دوستانو او مسلمانانو په برخه کړی دی "ولله العزة ولرسوله وللمؤمنین الی الخیر الآیة"

درویش وایي: چي نفاق قلبي شرعي مخصوص په زمانو پوري د علیه الصلوة والسلام نه دی بلکې په هره زمانه او په هر دور کي منافقان موجود وه، غایة الفرق چي منافقان د زمانې د علیه الصلوة والسلام په وحي سره منافق معلومېدی او وروسته چي وحي قطع سوې نو ځوک حکم قطعي په نفاق د چا نه سي کولای، او پاته منافقان عملي سوه وروسته تر خیر القرون اکثر من ان تحصی.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتٰبِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ اٰيٰتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ

او په تحقیق خدای ﷻ نازله کړې ده په قرآن کي دا خبره چي تاسي واورئ آیات د خدای ﷻ چي کفر په کړه کېږي، او پسخند په وهل کېږي، نو د هغو خلګو سره مه کښېنئ یعني که یو مجلس و چي په هغه کي کافران هم ناست وه لکه په مکه مکرمه کي چي به داسي ډېر پېښېدل چي کفارو د مکې به انکار کاوه له بعضې آیاتو څخه د قرآن لکه آیات د بعث بعد الموت او نور او په آیتو د

قرآن مبارک به يې پسخند واهه، نو چونکه مسلمانانو د مکې چې په حال کې د ضعف وه دفع د هغو کافرانو يې له طاقته پوره نه وه چې منع يې کړي، نو خداى پاک امر ورته وکړى چې ورسره کښېنئ خو مه او دا انکار او پسخند مه اورئ بلکې له مجلسه ځني ولاړ سئ ليدل ذالک على انکارکم القلبي.

فائده: قد نزل" عاصم رحمة الله عليه په فتح د نون او د زا وايي على صيغة المعلوم، چې معنى يې داده قد نزل الله عليکم او نور قاريان يې په ضمه د نون او په کسره د زاء وايي على صيغة المجهول چې مفعول مالم يسم فاعله يې "ان" آه دى ان مخفف د مثقل دى اى انه والضمير للشان.

فائده: يکفربها ويستهزءبها دواړه حال دي له آياتو څخه او دا يې لپاره د تقييد د نهي د مجالست راوړه، او ضمير د معهم راجع دى والذين يکفرون ويستهزئون ته دى، وجهي د نهي يې داده چې سماع د کفر بالقرآن والاستهزاء بالآيات دلالت پر رضا ستاسي ونه کړي.

حَتّٰى يَخُوْضُوْا فِىْ حَدِيْثٍ غَيْرِهٖٓ

تر هغه وخته چې کافران بحث شروع کوي په نورو خبرو کې، ددې معنا داده چې که کافرانو نوري خبري شروع کړې بيا نو ناسته ورسره روا ده که د ضرورت له سببه وي او که د غير ضرورت له وجهي وي خو مطلقاً مجالست يې روا دى، او حسن بصري رحمة الله عليه وايي چې مجالست يې نه دى روا وان خاضوا في حديث غيره

درويش وايي: چې دا خبره على الاطلاق نه ده صحيح، ولې چې گاهي د بيع او شراء د مسلمانانو او کافرانو تر منځ راځي نو بيا يې ولې مجالست نه دى روا.

مسئله: ضحاک رحمة الله عليه له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت کړى دى چې د هر مبتدع في الدين لکه معتزله، وهابيه او سلفيه ناسته نه ده روا چې پخپل ابتداع کې خبري کوي او خپل د ابتداعي مذهب تشريح او دلائل واى حتى يخوضوا في حديث غيره وهذا جار الى يوم القيامة الا ان يکون المجالسة معهم للرد عليهم والجوابات عن دلائلهم الفاسدة کما في مجالس المناظرة معهم.

إِنَّكُمْ إِذًا مِّثْلُهُمْ

او تاسي مسلمانان په دغه وخت کي د کفر او استهزاء بالآيات ورسره ناست ياست مثل ددوی ياست، ولي دا رضا په کفر سره ده، او که سړی خبري د کفر نه ورسره کوي دا بيا منافقت دی.

إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾

په تحقيق خدای ﷻ جمع کوي منافقان او کافران په جهنم کي ټوله.

تنبيه: خدای پاک "وقد نزل" په صيغه د ماضي ووايه اشاره يې و هغه آيت ته ده چي هغه په سورت انعام کي دی چي هغه مکي دی دا آيت نازل کړی و "واذا رئيت الذين يخوضون في آياتنا فاعرض عنهم حتى يخوضوا في حديث غيره" د اهل مکه حال چي دوړېش دمخه ذکر کړی چي اهل مکه مشرکينو به کفر او استهزاء بالايات کوله نو په سورت انعام کي خدای پاک مسلمانان ددوی له مجالسته منع کړه که څه هم په سورة انعام کي خدای پاک کفر بالآيات او استهزاء بها نه ده ذکر کړې لکن نهي له مجالست څخه د کفارو په مکه کي دلالت پر کوي، ولي که دا دوه سببه نه وای نو منع مجالست لره څه معنی وه.

بيا مسلمانان مدينې منورې ته راغله، نو احبارو د يهودانو يعني ملايانو ددوی په مدينه منوره کي هغه کارونه کول لکه کافرانو د مکې چي به کوله يعني كفر بآيات القرآن والاستهزاء بها، او منافقان چي ځانونه يې و عليه الصلوة والسلام ته مسلمانان معرفي کړي وه او په واقع کي کافران وه ددغو احبارو سره کښېنستل او ددوی پر کفرياتو به يې موافقه ورسره کوله، نو دا سورة النساء چي مدني دی په آيت کي خدای ﷻ د قدنزل آه يې صيغه د ماضي اشاره و هغه آيت مکي ته د سورة انعام وکړه، حاصل دادی چي سورة انعام چي مکي دی ممنوع ده له مجالست څخه د کافرانو چي کفار د مکې دي چي مسلمانانو ته د مکې قبل الهجرة دا وايي چي د مشرکينو سره د مکې مه کښېنئ چي دوی استهزاء او کفر کوي تر هغو په نورو کي خوض کوي، او په سورت نساء کي چي

مدني د يوازي منع د منافقانو ده چي ځانونه يې مسلمانان بلل له مجالسته د کافرانو د احبارو د يهودانو چي کفر بالايات او استهزاء بها به يې کوله، والدليل على ان الممنوع في سورة النساء منافقان دي ولي چي احبارو د يهودانو خو دانه سوای کولای چي د مسلمانانو مخلصانو په مخ کي دي استهزاء په ښکاره توګه وکړي لان الاسلام کان غالباً في المدينة.

درويش وايي: چي ددې مقام تحقيق پر مذکوره وجهي باندي له خواصو څخه ددوی تفسير دی البته اشارات د بعض مفسرينو موجود دي لکن تفسير او بسط او تضريعاتي يې په تفسير پوري د عاصي خاصي دی والله الموفق والمعين.

درويش وايي: چي مجالست يعني ناسته ولاړه ډېر ښه او ډېر بد تاثيرات لري، په صحيح حديث کي راغلي دي چي د صالح بندګانو او د خدای د دوستانو سره د ناستي مثال داسي دی لکه سړی چي د عطر فروش په دوکان کي کښېني، نو عطر فروش به ده ته يو څه عطر يا مفت ورکړي او يا به يې دا سړی ځني رانسي که دا دواړه کاره ونه سي نو د عطر فروش دوکان طبعاً خوش بويه وي نو سړی چي ځني ووځي خامخا ښه معطر بوی يې ځي، سعدي رحمة الله عليه بطريق الکنايه وايي

گلی ناچيز در حمام روزی — رسيد زدست محبوبی بدستم
بدو گفتم که مشق يا عنبری — که از بوی دلاويزی تو مستم
بگفتا من گلی ناچيز بودم — و لکن مد تی با گل نشستم
جمال همنشين درمن اثر کرد — وگرنه من همان خاکم که بودم

عليه الصلوة والسلام وايي چي مثال د جليس سوء داسي دی لکه سړی چي د آهنګر (پښ) په دوکان کي ناسته ولاړه کوي، نو چونکه آهنګر خو په کُره کي اور تازه کوي او هغه بخري غورځوي، نو که د سړي په کالو کي بخری ومښلي کالي به يې ورسوځي او که هغه هم نه سي پېښه، نو د آهنګر دوکان طبعاً بدبويه وي، نو سړی چي ځني راووځي حتماً به دده د کالو بد بوی ځي، او کما قال رسول الله ﷺ.

الَّذِیْنَ یَتَرَبَّصُوْنَ بِكُمْ ۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِّنَ اللّٰهِ قَالُوْۤا اَلَمْ نَكُنْ مَّعَكُمْ ۖ وَاِنْ كَانَ لِلْكٰفِرِیْنَ نَصِیْبٌ ۙ قَالُوْۤا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَیْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِّنَ الْمُؤْمِنِیْنَ ؕ

پوه سه: چي دا آیت صرف ایضاح د منافقانو د حال کوي مطلب دا چي قید نه دی.

فائده: الذین" یا بدل دی د "الذین یتخذون آه" څخه او یا مبتداء ده خبر یې "فان لکم آه" دی او یا منصوب علی الذم دی یعني آذم الذین او یا مرفوع خبر د مبتداء محذوفي دی ای هم الذین آه.

ترجمة الآیة" منافقان هغه کسان دي چي تاسي ته انتظار باسي د خیر او د شر یعني فتح یا هزیمت، والفاء لتفصیل تربصهم" نو که وي تاسي لره فتح او بری پر دښمن یعني کافرانو او غنیمت یو څه پیدا سي، نو دوی درته وایي آیا موږ ستاسي له جملې څخه نه یو یعني مسلمانان نه یو؟ او په جهاد کي نه وو درسره ملګري؟ مطلب یې دادی چي موږ ته پوره ونډه په غنیمت کي راکړئ، او که چېري کافرانو لره برخه پیدا سي یعني پر مسلمانانو غالب سوه نو دوی کافرانو ته وایي چي آیا چي موږ د مسلمانانو سره ملګري و پر تاسي مو غلبه وکړه تر دې واقعي نو موږ تاسي تر بغل وه یستلاست، او یا تاسي مو منع کړلاست له غلبې څخه د مؤمنانو پر تاسي چي تاسي ته به مو د مؤمنانو جاسوسي کوله او ددوی په حالاتو به مو خبرولاست او یا به مو د مسلمانانو له لښکره ځان وه ایستی لکه په غزاء کي د احد چي د عبدالله بن ابي په مشری دري سوه کسه د احد له فوجه ووتل.

فَاللّٰهُ یَحْكُمُ بَیْنَكُمْ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ ؕ

نو خدای ﷻ به فیصله وکړي ستاسي تر منځ ایها المؤمنون او د منافقانو تر منځ د قیامت په ورځ بدخولکم الجنة ودخولهم النار دار البوار وبئس القرار.

وَلَنْ یَّجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكٰفِرِیْنَ عَلَى الْمُؤْمِنِیْنَ سَبِیْلًا ﴿۱۴۱﴾

نه ده ګرځولې خدای ﷻ پر مسلمانانو باندي لار.

درویش وایي: چي ددې آیت مختلفې ترجمې کړه سوي دي حضرت علي او

ابن عباس ﷺ وايي چې مراد څني سبيل د آخرت ده قالوا وهو الظاهر والمراد بسبيل الآخرة هو الظهور والغلبة لکه په دنيا کې چې بعض وخت غلبه کفارو وکړه پر مسلمانانو لکه په احد کې ابتلاءً للمسلمين واستدراجاً للکافرين، والحاصل چې خدای ﷻ ښکاره کوي اثر د مؤمن د ايمان په ورځ د قيامت په ورکړه سره د جنت ونعيمها الموعود لهم من الله ﷻ او په دې نعمتو کې په هيڅ کافر نه وي ورسره شريک لکه په دنيا کې چې به سره شريکان وه بلکې کافران په نعمتو کې ددنيا غالباً تر مسلمانانو بالا وه، حتی چې د قيامت په ورځ به کافران پوه سي چې حق په جانب مؤمنان دي، او عکرمه ﷺ وايي چې مراد له سبيل څخه ظهور او غلبه ده پر اصحابو د عليه الصلوة والسلام.

سوال: په احد کې څو غلبه کافرانو پر اصحابو د رسول الله ﷺ وکړه؟

ځواب: په احد کې هم اولاً صحابه وو ﷺ پر کافرانو غلبه وکړه حتی چې د کافرانو ښځې په غرو کې ځغاستلې لکن چونکه بعض مسلمانانو له امر نبوي څخه مخالفت وکړی نو خدای پاک ودوی ته مجاذاتاً شکست ورکړی.

درويش وايي: چې د احد د غزاء تفصيل په دې تفسير کې په اتم وجه تېر سو مطالعه يې کړه ان شئت، او بل جواب دادی چې ددغه مفسر مراد غلبه دائمه ده د کافرانو په اصحابو ﷺ باندي.

پوښتنه: چې په زمان حاضر کې يعني له سنه ۱۴۰۰ بيا تر ۱۴۲۷ هـ ق ولي امريکايانو په کومک ددوی د ناټو انډيوالانو کافرانو پر بعض اسلامي مملکتو لکه افغانستان او عراق باندي غلبه پيدا کړه؟

ځواب: غلبه د کافرانو پر مسلمانانو هر ځای چې راغلې ده په سبب د ضعف ايمان د مسلمانانو او د کثرة العصيان ددوی، او يوه بله وجه هم سته چې په اوسنی زمانه کې د اکثرو خلگو تر دين د دنيا جاه او جلال خوښ دي حتی چې بعض علماء هم په دې آفت مبتلاء دي، او د امريکايانو ډالر-او روپی په خرمندو دي، نو ټوله مسلمانان په ډالرو رانيسي، شورويانو چې په کومک د خلقيانو او پرچميانو پر ټوله افغانستان قبضه وکړه لکن چونکه شورويان مسکينان وه چې د

مسکنت له کبله به یې په افغانستان کې چونګښي او نور نجس شیان خوړل او خالص زور یې چلاوه، نو هغه وچې افغانستان خو لا څه کوې خپل اتحاد شوروي چې یو ستر قدرت و او امریکایانو د اتحاد شوروي له بېرې و دنیا ته سترګي نه سوای ښکاره کولای، آخر دړې وړې سو او یو ماسکو ور پاته سو، امریکایانو چې ولیدل چې د اتحاد شوروي اتحاد له منځه ولاړی، نو د مسلمانانو پر مملکتو یې حملې شروع کړې او بل د ډالرو ورقې یې هم وه اورولې.

او بعض مفسران وایي چې مراد له سبیل څخه سبیل د استیصال ده چې کافران دې یکلخته مسلمانان له دنیا څخه محو کړي او داسي کېدای نه سي، ولهذا قال رسول الله ﷺ "الجهاد ماض الی یوم القیامة"

فائده: امام شافعي رحمة الله علیه په دغه آیت سره دلیل وایي چې د کافر شراء د عبد مسلم فاسده ده، او امام اعظم رحمة الله علیه وایي چې شراء خو یې صحیح ده لصدور العقد من اهله في محله لکن اسلامي حکومت دې کافر مجبوره کړي چې دا مسلمان مریی پر یو مسلمان خرڅ کړه.

إِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ يُخٰدِعُوْنَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ ۚ

درویش وایي: چې ددې دواړو طرفو پوره تفصیل ددې تفسیر د سورة البقرة په تفسیر کې تېر سو فلانعیده خوفاً من الاطناب من شاء فلیطالع والله الموفق.

وَإِذَا قَامُوْٓا إِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوْا كُسَالٰى ۙ

او چې دوی ولاړېږي د مسلمانانو له جماعت څخه د لمانځه لپاره، نو دوی ولاړېږي په سست او درانه بدن سره، لکه سړی چې په زروه لمانځه ته بیایي ولي دوی خو په لمانځه کولو د ثواب عقیده نه لري او په ترک یې له عذابه نه بېرېږي لعدم عقیدتهم.

يُرَآءُوْنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُوْنَ اللّٰهَ إِلَّا قَلِيْلًا ﴿١٤٢﴾

دوی صرف په خلګو یعني په مسلمانانو ځانونه ویني، یعني دا ښکاره کوي و مسلمانانو ته چې موږ هم مسلمانان یو او ذکر د خدای جل جلاله نه کوي مګر لږ.

پوه سه: چې روح البیان وایي چې مراد له آیت څخه تسبیح او تهلیل دی وهو

الاظهر، او مظهري وايي چي مراد لـه ذکر څخه لمونځ دی تسمية الکل باسم الجزء او توجيه د تقليل يې مظهري داسي کړې ده چي ځوک چي لمونځ د چا د رؤيت لپاره کوي نو چي هغه نهويني بيا خو يې نو نه کوي او دا احوال خو لږ دي.

پوه سه: چي "قليلاً" يا مفعول مطلق دی ای ذکراً قليلاً او يا ظرف دی ای زمانا قليلاً او جمله د "يراؤن" حال ده له فاعل څخه د "قاموا" ولايذکرون" عطف دی پر "يراؤن" نو دغه دري کسه لکه کسائي "يراؤن ولايذکرون" گرده احوال لـه فاعل څخه د قاموا.

مُّذَبْذَبِيْنَ بَيْنَ ذٰلِكَ ۖ لَآ اِلٰى هٰٓؤُلَآءِ وَلَآ اِلٰى هٰٓؤُلَآءِ ۗ وَمَنْ يُّضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهٗ سَبِيْلًا ﴿۱۴۳﴾

پوه سه: چي "مذبذبين" حال دی لـه فاعل څخه د "لايذکرون" او يا لـه فاعل څخه د "يراؤن" والمذبذب مشتق من الذبذبة وهو جعل الشئ مضطربا. والمعنى چي دغه منافقان مضطرب او متردد دي په منځ کي چي نه وه ډلي تـه د مؤمنانو منسوب دی ظاهراً او باطناً تاچي دوی ته په ورځ د آخرت هغه ثوابونه ورکړه سي لکه مؤمنانو مخلصينو ته چي ورکول کيږي لعدم کونهم مؤمنين باطنا، او نه وډلي ته د کافرانو منسوب دی من کل الوجوه حتى چي ددوی سره معامله د کفار وکړه سي من القتل والاسر، لان ايمانهم ظاهراً مانع من ذالک، او ځوک چي خدای د حق لـه لاري څخه گمراه کړي لهؤلاء المنافقين وغيرهم من الکفار المعاهدين، نو ته اې مخاطبه نه سې پيدا کولای ددوی لپاره لار وحق او صواب ته کما قال الله تعالى ومن لم يجعل الله نوراً فماله من نور.

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوا الْكٰفِرِيْنَ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِيْنَ ۭ

اې هغه کسانو چي ايمان يې راوړی دی تاسي مه گرځوئ کافران دوستان ماسوی له مسلمانانو څخه، يعني ستاسي حقيقي دوستان فقط مسلمانان دي او کفار مو دښمنان دي نو تاسي و کافرانو ته د دوستی لاس مه غځوئ، ولي چي بيا به حال ستاسي حال د منافقانو وگرځي چي د دوستئ لاس يې باطناً وکافرانو ته غځولی وو.

أَتُرِيدُونَ أَن تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿١٤٤﴾

آيا ستاسي اراده ده په موالاتو كي د كفارو چي تاسي وگرځوي په دغه موالاتو سره خداى ﷻ لره پر خپل ځانو دليل او حجت خپل په تعذيب كي، يعني د خداى ﷻ به پر تاسي دليل د تعذيب پر تاسي وي چي ته خو د كافرانو دوست وې، نو ددوى به دله كي به ته هم ملعون وگرځې.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾

په تحقيق چي منافقان په هغه ترټولو كښته طبقه كي د دوږخ دي په ورځ د قيامت چي تر ټولو طبقو سخترينه طبقه د دوږخ ده.

پوښتنه: ولي منافقان ددونه سخت عذاب مستحق دي؟

ځواب: منافقان بد ترين د كافرانو دي ولي چي دوى به د كفر سره سره په خداى، رسول، اسلام او قرآن باندي پسخند واهه او د مسلمانانو پټ حالات به يې وكفارو ته ښكاره كول، نو په دې دنيا كي خو دوى په سبب ظاهري اسلام د مسلمانانو له لوري د استرقان او د نهب د اموالو خلاصه وه، نو په آخرت كي به خود په درک اسفل كي من النار وي او ته نه سې پيدا كولاى اې مخاطبه ددوى لپاره كومک كونكى چي له عذاب الهي څخه دي دوى خلاص كړي.

پوه سه: چي درک اسفل هغه ډېره كښته طبقه د دوږخ ده چي نوم يې هاويه دى او اور يعني دوږخ اووه طبقې دى پرله پسې يو تر بل چي په منځ كي فصل نه لري والدركات في النار مثل الدرجات في الجنة او هره درجه د جنت چي تر ټولو درجو لوړې وي ثواب د هغې درجې والا وو تر نورو درجو والا وو اعظم او افضل دى او په دركاتو كي د دوږخ چي هره درجه تر ټولو كښته وي عذاب د اهل د هغې درجې والا وو اعظم او اشد او اهيب وي.

فائده: له ابن مسعود رضي الله عنه څخه چا پوښتنه وكړه د درک اسفل په باره كي ده ورته وويل چي تابوتان دي يعني صندوق مثل دى د وسپني چي قلف وي او دروازې هم نه لري په خود تابوتانو كي منافقين په كښې وي هم بل اور دى او لاندي تر تابوت او فوق التابوت او پر بغلو د تابوت هم اوربلېږي.

درویش وايي: چي دا و حال د منافق شرعي چي په زړه کي کافر وي او په خوله مسلمان، او منافق عملي چي په عملو کي ومنافق شرعي ته ورته وي هغه په هغه حديث چي بخاري وغيره يې روايت کړی دی قال عليه الصلوة والسلام "ثلاث من کن فيه فهو منافق" درې خويه چي په چا کي وي هغه منافق دی "وان صام وصل وزعم انه مسلم" که څه هم دوی روژې نسي او لمونځ کوي او دا وايي چي مسلمان يم "من اذا حدث کذب واذا وعد اخلف واذا اوتمن خان" هغه څوک چي خبري کوي درواغ وايي او چي له چا سره وعده وکړي د هغې خلاف کوي او چي څوک يې امين پر يو شي وګرځوي مثلاً څوک امانت ورته کښېږدي دی خيانت پکښي کوي.

درویش وايي: چي ټوله محدثين او ټوله مفسرين وايي چي دا حديث پر طريقه د زجر او تهديد او تغليظ لکه هغه حديث چي "من ترک الصلوة متعمداً فقد کفر"

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ

مګر نه هغه کسان چي توبه وکاږي له نفاق څخه او ايمان باطني او قلبي هم پيدا کړي او بيا خپل ټوله عملونه صالح وګرځوي يعني د شريعت مطهره سره برابر، او اعتصام په خدای ﷻ سره يعني توثق د خدای ﷻ په دين هم وکړي يعني رسی د دين محکمه ونسي، او خالص وګرځوي خپل دين لپاره د خدای يعني رياء نه وي پکښي والمراد بالدين العبادة، والحاصل لا يريدون بالايمان والاعمال الا وجه الله خالصاً.

پوه سه: چي ابن ادريس رحمة الله عليه وايي چي څوک و حقيقت ته د اخلاص نه سي رسېدلای حتی لا يحب ان يجده احد علی شئ من عمل عمله لله سبحانه وتعالی.

درویش وايي: چي دا رنګه اخلاص په هغه کسانو کي پيدا کېدای سي چي له خواهشاتو نفسيه وو څخه هيڅ اثر نه وي پکښې بلکې د ننی زماني د ملايانو دا خوښه ده ان يحمدوا بما لم يفعلوا هيهات للاخلاص فيهم اثر من الآثار، وهذا حاصل الخواص ای العلماء فما يکون حال العوام.

ع...... چو کفر از کعبه برخيزد کجا ماند مسلماني

او ابن ابي شيبه رحمة الله علیه او احمد له ابي امامه رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي حواريونو د عيسى و عيسى علیه السلام ته وويل يا روح الله من المخلص لله قال الذي يعمل لله لايحب ان يحمده الناس عليه، او حکيم ترمذي په نوادر الاصول کي وايي قال قال رسول الله ﷺ من قال لا اله الا الله مخلصاً دخل الجنة قيل ما اخلاصها قال ان تحجزه من المحارم" ددې کلمې اخلاص څه شی دی عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي اخلاص ددې کلمې دادی چي دغه کلمه دي منع کړي له ټولو محرماتو څخه د دين.

فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾

نو دغه کسان چي موصوف په ماذکر من الاوصاف سره وي ملګري به وي د مؤمنانو مخلصانو سره په آخرت کي، او ژر دی چي خدای جل جلاله به ورکړي مؤمنانو مخلصانو ته لوی ثوابونه من الجنة ورضوان ومراتب القرب.

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

پوه سه: چي کلمه د "ما" استفهام ده او په معنی د نفي ده ای ای شئ يفعل الله "والعذاب" په معنا د تعذيب دی يعني چي تاسي ته خدای جل جلاله درکوي د خدای په دې څه کېږي، ولي چي تعذيب د عبادو د خدای جل جلاله سلطنت ته نه زياتېږي او په ترک د تعذيب دده بادشاهي ته نقصان نه رسېږي او دغه تعذيب د خدای جل جلاله وده ته جلب د نفع يا دفع د ضرر نه ځني کوي، نو که تاسي شاکر او مؤمن بندګان وګرځئ نو خدای جل جلاله به ولي تعذيب درکوي البته په صورت کي د کفر او عصيان تعذيب درکوي بناءً على عادته تعالى چي مسبب عادي چي عذاب النار دی پر سبب عادي چي کفر او عصيان دی مرتبه وي.

پوه سه: چي نسبت د شکر چي خدای جل جلاله ته وسي لکه په دې آيت کي نو معنا يې رضا ده په لږ شي له بنده څخه او ډېرول د ثواب په مقابل کي ديوه طاعت تر لسو پوري تر اووه سوه پوري الى ماشاء من الاضعاف، او نسبت د شکر چي بنده ته وسي معنی يې اقرار دی په نعمت واصله وده دا مورد د شکر چي ژبه ده، او بل

تعظيم د خدای ﷻ په زړه کي دی چي دې مورد ته قلب وايي، او بل عمل دی د طاعاتو عمليه وو په ارکانو سره لکه لمونځ او دې مورد ته ارکان وايي، وبالجملة مورد د شکر عام دی تعظيم دی په زړه او عمل بالارکان دی او ثناء باللسان ده لکن متعلق د شکر يوازی نعمت دی، والحمد بالعکس يعني مورد يې وازي ژبه ده او متعلق يې عام دی که نعمت وي او که نه فبينهما عموم وخصوص من وجه والمواد الثلث غير عافية.

له حضرت ﷺ څخه روايت دی چي تاسي ته اطراف د نعمتو ورسېدل نو تاسي يې پای ته رسېدل مه پرېږدئ په قلت شکر سره اشارةً الی قوله تعالی "لئن شکرتم لازيدنکم" يو محقق شاعر وايي.

چون بيابی تو نعمتی درجند — خرد باشد چو نقطه موهوم
شکر آن يافته فرو مگذار — که زنا يافته شوی محروم

دروېش وايي

په خوله حمد په زړه عجز کوم خدای ته
چي تفسير د دې جزء و رسېدی پای ته
ورځ د يکشنبې د روژې و پنځلسمه
چي مشکلات ددې پارې ور سېدل پای ته

برادران عزيز خوندگان محترم از فراغ تفسير اين جزء والمحصنت چنان محسوس ميکنم که بارگران از شانه دروېش پرداشته شد، و از خداوند متعال بصد نياز تمنی دارم که تفسير جزء لايحب الله رانيز بتوفيق رايگان خود باکمال صحت وعافيت کامل دماغی وقلبی وبدنی دروېش بپايان برساند وهکذا کاروان تفسير الی اخير القرآن با کاروان توفيق رحمانی مقرون باد.

الحمد لله والصلوة علی نبيه وآله اجمعين.

الجزء السادس

لايحب الله

تفسير الايوبي حنفي

حضرت مولانا محمد عبيد الله الايوبي

الكندهاري الحنفي النقشبندي

مكتبة القراءة والتجويد

كاسي روډ كوټه بلوچستان

بسم الله الرحمن الرحيم

رَبِّ يَسِّر وَلاتُعَسِّر وَتَمم بِالْخَيْرِ هذا الْجُزْءِ بِالْخَيْرِ وَالصِحَّة وَالسَّلاَم.

اَلْحَمْدُلله رَبِّ الْعَالَمِيْنَ وَالصَّلوةُ وَالسَّلاَمُ عَلى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ وَعَلى آلِه وَصَحْبِه اَجْمَعِيْنَ.

اما بعد: درویش وایي چي تفسیر د "لايحب الله" په اخیر کي د شپې د چارشنبې د روژې مبارکي میاشت اتلسمه سنه ۱۴۲۷ هـ ق شروع سو، او زما دي سعي او کوشش حتی الوسع وي او د خدای ﷻ دي توفیق د اتمام وي آمین.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوْٓءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ ط

نه دی خوښ د خدای ﷻ جهر او اعلان په بد سره د قول.

پوه سه: چي عدم محبت د خدای ﷻ کنایه ده له بغض او سخط څخه لعدم الواسطة في افعاله تعالی والباء متعلقة بالجهر وكلمة من متعلقة بمحذوف وقع حالا من السوء والتقدير لايحب الله الجهر من احد في حق غيره بالسوء كائناً من القول.

"الا من ظلم" ای الا جهراً من ظلم فالاستثناء متصل فان المظلوم يجوز له ان يجهر برفع صوته على من ظلمه يعني يا دوی وظالم ته یوه لویه ښېرا وکړي او یاد ظالم بد او دده ظلم او شر بیان کړي په حضور کي د قوم د رئیس او یا په حضور کي د قاضي د شرعي محکمې، لکه مظلوم چي ووايي چي فلانی زما کور ته را ولوېدی او زما د کور سامان یې غلا کړی او یا یې په غصب او زور راڅخه یووړی، او بعض مفسرین وایي چي یو سړی و مظلوم ته ښکنځل وکړي، نو دوی حق لري چي و ظالم شاتم ته په جهر جواب د شتم ورکړي لکن هغه قدر چي شاتم ورته ویلي وي بالا بود به نه کوي مثلاً یو سړی و بل ته ووایي ستا مور وغییم، نو دی هم ورته ویلای سي چي ستا مور وغییم دا حق نه لري چي ستا مور او پلار دواړه وغییم.

وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيْعًا عَلِيْمًا ﴿۱۴۸﴾

او دی خدای ﷻ اورېدونکی د د کلام د مظلوم او عالم دی په حال د ظالم.

فائده: خدای ﷻ تخصیص د جهر بالسوء وکړی که څه هم اخفاء د قول بالسوء هم د خدای ﷻ نه ده خوښه لان الجهر فحش.

فائده: دوه کسه چي یو و بل ته ښکنځل کوي گناه ټوله پر هغه سړي ده چي ابتداء یې په ښکنځلو سره کړې وي چي هغه بل سړی تجاوز په ښکنځلو کي ونه کړي کمامر مثاله وبهذا جاء حدیث ابي هریره ﷺ کما رواه المسلم قال رسول الله ﷺ المستبان ماقالا فعلی المبادي مالم یعتد المظلوم یعني دوه کسه چي ښکنځل سره کوي هر څه چي وایي گناه یې ټوله پر هغه چا ده چي اول یې شروع په ښکنځلو سره کړې وي ولي تر هغو چي مظلوم په ښکنځلو کي تجاوز ونه کړي، او بغوي رحمه الله وایي چي مجاهد رحمه الله ویلي دي چي دا آیت د مېلمانه په باره کي دی چي پر یو قوم مېلمه سي او هغه یې حق د مېلمستیا نه کړي پر ځای، نو ده ته جهراً روا ده چي ددې د سپیتاني بیان دي وکړي، له عقبه بن عامر ﷺ څخه روایت دی چي موږ و علیه الصلوة والسلام ته وویل چي ته موږ پر یو خوا واستوې، نو موږ پر یو قوم ورسوو دوی موږ ته ډوډۍ وغیره را نه کړي، نو ستا څرنگه رایه ده چي موږ ددې خلگو سره څرنگه برتاؤ وکړو، نو موږ ته علیه الصلوة والسلام وویل که تاسي نازل سواست پر یو قوم هغو ستاسي حق د مهمانۍ پر ځای کړی نو هغه حق ځني قبول کړئ نور زائد شیان مه ځني غواړئ او که یې حق د مهمانۍ نه کړی پر ځای فخذومنهم حق الضیف یعني په زوره یې ځني واخلئ حق د مېلمنو رواه البخاري ومسلم.

درویش وایي: چي هر شان نزول د "لایحب الله الجهر" چي مفسرانو بیان کړی دی علامه آلوسي بغدادي په روح المعاني کي وایي والعبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب آه.

إِن تُبْدُوا۟ خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا۟ عَن سُوٓءٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

که تاسي ښکاره کړی د خیر کار چي عبارت دی د طاعت قولي یا فعلي څخه هر عبادت چي وي او که هغه د خیر کار په پټه وکړي او یا عفوه وکړي له بدو څخه یعني د ظالم، والمقصود ههنا ذالک یعني چي جهر بالسوء ونه کړي او ان تبدوا

خیراً او تخفوه و تعفوا ته تهمید دی په دلیل د اخیر د آیت یعني فان الله کان اه
یعني چي خدای ﷻ سره د قدرت عظیمه پر هر نوع تعذیب د عاصي لري بیا هم و
ګناه کارانو ته عفوه غوره کړې ده، نو په مقتضی ددې حدیث تخلفوا باخلاق الله
تاسي هم د ظلم د ظالم په باره کي د عفو لار خپله کړې تر دې چي جهر بالسوء
کوئ فتمحوا السیئة بالحسنة، حاصل دادی چي جهر بالسوء د ظالم مکافاتاً
لظلمه رخصت کما یدل علیه اول الآیة یعني قوله تعالی "الا من ظلم" او عفوه یې
ورته عزیمت دی کما یدل علیه اخیر الآیة یعني "فان الله کان عفواً قدیراً" وفي
الحدیث الذي رواه ابو داؤد والترمذي عن ابن عمر رضی الله عنه، ده وویل چي د رسول
الله ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چي زه څو واره و خپل خادم مریي وغیره ته عفوه د
ګناه کوم؟ علیه الصلوة والسلام ورته وویل هره ورځ اوویا واره

مسئله: اظهار د قبائحو او جنایاتو د یو ظالم خو واجب نه دی البته رخصت دی
لکن دداسي ظالم چي ضرر یې عمومي وي او مرض یې ساري وي لکه یو ملا چي
برملا و خلګو ته نصیحت او تعلیم د اعتزال کوي، او یا د سفلیانو د عقائدو تعلیم
و خلګو ته کوي او یا معلم الوهابیة وي وامثال ذالک، نو اظهار د عیبو د ورته
ملا یانو روا ده بلکي واجب دی تحذیراً للناس عن ضلالاتهم لان هؤلاء الفرق اشد
ضررا للناس عن الخناس لانهم یحکمون بشرک جمیع الامة المرحومة سوی فرقهم
المنحوسة و قد بنوا هؤلاء في کل بلد من بلاد باکستان مدارس لتعلیم
ضلالاتهم، ومن عجائب حیل هؤلاء دادی چي دوی پخپلو مدرسو کي لوی طالب
علمان نه داخلوي، ولي چي دوی وایي چي د لویو طالب علمانو عقیده پخه ده موږ
یې نه سو ګمراه کولای بلکې دوی پخپلو مدرسو کي ساده لوح اطفال داخلوي چي
پر ساده تخته هر ډول خط امکان پذیر دی بلکې په عین حال کي دوی ودغو اطفالو
ته ښه ښه ماکولات ورکوي او په عیدینو کي ښه ښه ملبوسات ورکوي.

پوښتنه: مشران ددغو مدرسو دا دونده ډېر امداد له کومه ځایه څخه تر لاسه کوي؟

ځواب: ددوی یعني د مشرانو ددغو مدارسو د کورو مصارف او د مدارسو ټوله
د لالا له کوره دی، په پښتو کي متل دی وایي

چته دي خوشحاله وي غم یې د لالا پر سر.

په صحیح حدیث کي راغلي دي "اذکروا الفاسق بما فیه لیحذره الناس" او په بل اثر کي راغلي دي "ثلاثة لیست لهم الغیبة الامام الجابر، والفاسق المعلن بفسقه" یعني ظالم بادشاه او هغه فاسق چي فسق یې رسوا کوي لکه شراب خوره چي شراب خانه یې په رسوا جوړه کړې وي الی غیر ذالک من دار الزنی مثلاً، او بل مبتدع چي خلګ و خپل بدعت ته رابولي کالفرق المذکوره.

تعجب دادی چي دغه اهل الفرق و ټولو مقلدانو ته د مذاهبو اربعه وو او و ټولو مشائخو د څلورو طریقو د تصوفو مبتدعان وایي اعاذنا الله وجمیع احبائنا من امثال هذه الضلالات، پښتانه یو متل کوي چي غلبیل و کوزې ته ویل څومره ډېر سوري لرې، نو دغه فرق موږ ټولو مقلدانو ته د مذاهب اربعه وو او مقلدانو ته د مشائخو کرامو مبتدعان بلکې مشرکان وایي او خپلو ځانو او خپلو اتباعو ته موحدان وایي، او د فقهي شریفي کتابونه داسي په اهانت او سپکاوي اخلي چي د سړي پر سر اور بلوي ثم ان اکثر السوء والبدعة یتعلق باللسان لان اللسان ضعیر الجرم کبیر الجرم.

پوه سه: چي که د سړي ښه وښوېږي خو نهایت غم یې دادی چي ماته به سي کافر کېږي خو به نه او داغه رنګه د ښې د ښویدلو سره د مرګ ډېره چندان نسته او د ژبې هغه نوره ګناه کبائر چي په دې سره کېږي لکه غیبت بهتان شیطانت دروغ ناحقه قسمونه پوچ او فحش د هغو سره ګاهي د ژبې خبره سړی و کفر ته ورسوي لکه الفاظ د کفر علی فصل في جامع الفصولین مثلاً العیاذ بالله.

سب د قرآن سب د علیه الصلوة والسلام سب د شریعت مطهره سب د دین مقدس الی غیر ذالک ممایتعلق باللسان په تاریخ کي راغلي دي چي ابن السکیت اللغوي چي د متوکل علی الله خلیفه د زامنو چي معتز بالله او موید بالله یې نومان وه معلم او ښونکی و، یوه روځ د خلیفه دغه دوه زامن په دربار کي د پلار وه چي ابن السکیت ورغلی نو خلیفه المتوکل علی الله و ابن السکیت ته وویل زما دا دوه زامن پر تا ګران دي او که حسن او حسین رضي الله عنهما در باندي ګران دي ابن

السکيت ورته وويل والله ان قنبراً خادم علي رضي الله عنه خير منک ومن ابنيک خليفه حکم وکړی چي د ابن السکيت ژبه دي تر څټ ويستل سي فمات، ومن ابيات ابن السکيت التي علمها ابنی المتوکل الخليفة في اليوم السابق هذان البيتان.

يصاب الفتى من عثرة بلسانه وليس يصاب من عثرة الرجل

فعثرته بالقول تذهب راسه وعثرته في الرجل تبرء على مهل

ترجمه: سړي ته آفت رسېږي له ښويدلو څخه د ژبي او دونده آفت نه ورسېږي له ښويدلو څخه د پښې، ولي چي په ښويدلو کي د ژبي يې سرځي، او ښويدل د پښې جوړېږي په مهلت سره.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ

په تحقيق هغه کسان چي کفر کوي په خدای سره او په رسولانو د خدای جل جلاله،

بغوي رحمة الله عليه وايي چي آيت په شان کي د يهودانو نازل سوی دی، ولي چي دوی خو عليه الصلوة والسلام او قرآن نه مني او عيسى عليه السلام او انجيل هم نه مني، نو دوی گويا ټوله رسولان او کتابونه د خدای جل جلاله نه مني لان بعض الرسل مصدق بعض، وبعض الکتب ايضاً مصدق لبعض، نو که څه هم دوی وايي چي موسى او تورات منو او ايمان پر لرو لکن دي ايمان بالعض ته اعتبار نسته عندالله، او کفر ددوی په خدای سره ددې سببه دی چي دوی آيات د خدای جل جلاله که په انجيل کي دي او که په قرآن کي دي دوی يې نه مني نو خدای هم نه مني.

وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ

او دوی اراده ددې لري چي د خدای جل جلاله ايمان او د رسولانو ايمان سره جلا کړي يعني يا وايي چي خدای منم رسولان يې نه منم لکه اهل شرک چي وايي يعني ددوی زعم باطل ورته ايمان بالله او خدای جل جلاله ته شريک ويل ممتنع الاجتماع لان الايمان بالله عبارة عن عدم الشريک له في الالوهية يعني في وجوب الوجود لکه مجوس چي وايي چي واجب الوجود دوه دي يو يزدان دی او يو اهرمن دی وعن عدم الشريک له في العبادة او مشرک که اول شريک نه وايي دوهم شريک خو وايي کما يقولون اشارةً

الی الاصنام هؤلاء آلهتنا فنظل لها عاکفین ای عابدین او یا لکه یهود چي دوی وایي خدای ﷻ خو منو او عیسی او محمد علیهما الصلوة والسلام نه منو.

وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَّنَكْفُرُ بِبَعْضٍ ۙ وَّيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾

او دوی وایي چي موږ پر بعض نبیانو ایمان لکه موسی علیه السلام او موږ کفر او انکار له بعض نبیانو څخه لکه عیسی او محمد ﷺ، او دوی اراده لري چي په منځ کي د کفر او ایمان لار پیدا کړي یعني دین

أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا ۚ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿١٥١﴾

دغه کسان دي کافران په حقه سره، او موږ اراسته کړی دي کافرانو لره که مشرکان وي او که یهودان وي او که نصاری وي وغیر هؤلاء من فرق الکفرة عذاب د اهانت یعني د سپکاوي.

پوه سه: چي خدای پاک عذاب د کفارو په دوږخ په "مهین" سره مقید کړی ددې لپاره که بعض مؤمنان په سبب د بعض عصیان دوږخ ته ورسي هغه عذاب د سپکاوي لپاره نه دی بلکې د ګناه له خیرو څخه د پاکی لپاره دی مثالهما الحطب علی النار والذهب علی النار فافهم.

سوال: هم خو ضمیر فصل دی په منځ کي د مبتداء او خبر او غالبه فائده د ضمیر فصل حصر د خبر دی پر مبتداء او سره ددې چي کافران خو بېله یهودانو نو هم سته؟

ځواب: حصر په اعتبار د کمال ددوی دی په کفر کي فالمعنی هم الکاملون في الکفر لانهم یثبتون الواسطة بین الکفر والایمان وفي الواقع لاواسطة بینهما، ولي چي ایمان بالله هلته اعتبار لري چي د ایمان سره د ټولو انبیاؤ او د ایمان سره د ټولو کتابو ملګري وي، او تصدیق د ټوله مابلغه الرسل به کوي اجمالاً في البعض لکه زموږ مسلمانان ایمان پر تورات او انجیل او تفصیلاً لکه زموږ ایمان پر قرآن عظیم الشان باندي والحق واحد مشترک بین جمیع الرسل وجمیع الکتب وایمان هؤلاء الیهود ولیس کک فماذا بعد الحق الا الضلال.

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ

او هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي پر خدای ﷻ يعني بدون الشريک وبصفاته الکمالية الجمالية والجلالية وبدون القول بالابوة لاحد وما يناسب بذاته الجليلة من عدم المکان والجهة والجسمية وغير ذالک مما يمتنع على ذاته الکاملة، او ايمان يې راوړی وي پر رسولانو د خدای ﷻ، يعني پر ټولو رسولانو لا کاليهود يؤمنون بموسى عليه السلام فقط ولا کا النصارى يؤمنون بعيسى عليه السلام فقط، او فرق يې نه وي کړي په منځ کي د رسولانو بالايمان بالبعض والکفر ببعض وليس المراد الفرق بينهم في الافضلية والسيادة.

الاعراب موصول يعني الذين مبتداء ده والظاهر چي خبريه جمله ده اولئک آه، او بعض مفسران وايي چي خبر د موصولو محذوف دی يعني اولئک هم المؤمنين حقاً، او پر دې تقدير جمله د اولئک جمله مستانفه ده.

سوال: بين خو پر متعدد شيانو داخلېږي او دلته پر مفرد داخل دی چي لفظ د احد دی؟

ځواب: احد چونکه په سياق کي د نفي دی نو عام او متعدد دی.

أُولَٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ ۗ

دغو کسانو ته په پوره ورکول کېږي ثوابونه ددوی.

پوه سه: چي بعض قراء "سيؤيتهم په صيغه د غائب وايي يعني بالياء، او بعض يې په صيغه د متکلم وايي يعني بالنون او دواړه قرائته متواتره دي، يعني هغه ثوابونه به خدای ﷻ ورکوي چي ددوی سره يې وعده کړې ده، او کلمه د "سوف" چي لپاره د استقبال بعيد ده لالت کوي پر دې چي دغه پوره ثوابونه په ورځ د قيامت ورکول کېږي وان استوفى لهم بعض الاجور في الدنيا ايضاً.

وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٥٢﴾

او دی خدای ﷻ بخښونکی د بعض هغه خطاياوو چي ددوی څخه تفريط سوی او خدای ﷻ مهربان دی چي ددوی حسنات په ورمضاعف کوي من واحد الى

عشرة والی سبعمائة بل الی ماشاء الله سبحانه وتعالی.

پوه سه: چې ایمان او توحید اصل الاصول دی او ایمان که څه هم زیادت او نقصان نه قبلوي په نېز د امام اعظم ابو حنیفه رحمة الله علیه، لکن نور د ایمان زیاتېږي په عباداتو سره او په سئیاتو سره یې نور کمېږي، جنید بغدادي سید طائفة الصوفیة رحمة الله علیه وایي چې ادب دوه قسمه دی یو ادب د سر او د باطن دی چې زړه پاک وساتي له عقائدو زائغو څخه او بل ادب د غلانیه دی وهو حفظ الجوارح عن الشرور والسیئات واعمالها في اداء الاوامر والطاعات وفقنا الله الی کلا الادبین.

پوه سه: چې ابن جریر الطبري له محمد کعب القرظني څخه روایت کوي چې بعض یهودان چې بغوي رحمة الله علیه وایي چې هغه یهودان کعب بن الاشرف او فحاص بن عاذورا و، نو یې علیه الصلوة والسلام ته وویل چې موسی علیه السلام خو موږ ته تورات پر تختو لیکلی راوړی دی، نو که ته نبي برحق یې ته هم موږ ته کتاب پر تختو نوشته راوړه، نو به موږ ستا تصدیق وکړو فنزل هذه الآیة.

يَسْـَٔلُكَ أَهْلُ الْكِتٰبِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتٰبًا مِّنَ السَّمَآءِ

ستا څخه خواست او سوال کوي، اهل کتاب چې مراد ځني یهودان دي چې ته نازل کړه پر دوی یو کتاب له اسمانه څخه.

درویش وایي: چې سوال او غوښتنه له علیه الصلوة والسلام څخه دوه قسمه ده یو سوال لپاره د هدایت دی، یعني د ځان په دین خبرولو لپاره هغه سوال ته اجابت او قبلونه کېږي مثل ماسئال الصحابة رضي الله عنهم عن النبي صلی الله علیه وسلم کما جاء في القرآن یسئلونک ماذا ینفقون، نو خدای پاک سمدلاسه ځواب ورکړی بقوله قل العفو وقوله یسئلونک عن المحیض، خدای جل جلاله في الحاله ځواب ورکړی قل هو اذی الآیة، وقوله تعالی ویسئلونک عن الاهلة خدای جل جلاله فوري ځواب ورکړی "قل هي مواقیت للناس والحج" وامثال ذالک، او یو سوال دی د تعنت یعني د ضدیت د لاري او سوال د اقتراح دی یعني بې ځایه لپاره اسکات د نبي صلی الله علیه وسلم هغو سوالونو ته خدای جل جلاله ځواب نه ورکوي، ولې چې د سائل غرض هدایت او ځان پوه کول غرض نه دی.

فائده: دا آیتونه ددې ځایه "یسئلک اهل الکتاب الی قوله بهتاناً عظیما" چې

نازل سوه او یهودان یې ډېر خوږ کړه او ددوی له قبائحو څخه یې پرده پورته کړه، نو یو سړي د یهودانو د ډېره غضب څخه پر زنګنو سوه، نو داسي و علیه الصلوة والسلام ته وویل "ماانزل الله علیک ولا علی موسی ولا علی عیسی ولا علی احد شیئاً" نو ددغه قول حکایت خدای ﷻ بل ځای په قرآن کي کړی دی "وما قدروا الله حق قدره اذ قالوا ما انزل الله علی بشر من شئ"

فائده: درویش وایي: چي دغه یهودان خو ددې لپاره علیه الصلوة والسلام ته راغلي وه چي ته مثل موسی علیه السلام قرآن په تختو کي موږ ته راوړه اخیر پای یې پر دې تمام سو چي پر هغه چي پر تختو راوړه سوی کتاب و یعني التوارت باندي د انکار کمبل ور اچول.

فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَٰلِكَ

په تحقیق دوی سوال کړی دی له موسی علیه السلام څخه دا ستا تر سوال لوی او نامناسبه سوال کاوه، والمقصود من هذا التسلي لرسول الله ﷺ یعني په دغه سوال چي دوی له تا څخه وکړی غم جن کېږه مه، ولي چي ددوی اسلافو د موسی علیه السلام څخه ستاتر دا اوسني سوال ډېر شنیع او نامناسبه سوالونه کړي دي یعني هذه عادة لهم سلفاً وخلفاً کما عرفت في سوالک.

مصرع: شنشنة اعرفها من حصه اخزم.

پوه سه: چي ضمیر د "سئلوا" خو اهل کتابو ته راجع دی لکن دا وروستني سوال خو ټولو اهل کتابو یهودانو د عصر موسوي نه دی کړی بلکې هغو اوویا کسو کړی دی چي موسی کوه طور ته ورسره بیولي وه، لکن اسناد یې وټولو ته کقولهم لبوفلان قلتوا مع ان القاتل واحد منهم یعني د فلاني زامنو مړی کړی دی سره ددې چي قاتل یې یو زوی وي.

فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً

نو دوی وویل و موسی علیه السلام ته چي ته په موږ ووینه خدای ﷻ چي دا ته خبري ورسره کوې علانیةً چي موږ یې ووینو.

پوه سه: چي "جهرة" منصوب دی علی انه مفعول مطلق په حذف د مضاف ای ارائة جهرة.

درویش وایي: چي څه وخت چي د موسی علیه السلام سره اوویا کسه کوه طور ته ورغله او پر موسی علیه السلام نور الهي فیض سو چي نور د ملګرو څخه پټ سو او د خدای جل جلاله او د موسی علیه السلام تر منځ خبري اتري جاري سوې چي دوی هم اورېدلې، نو موسی علیه السلام چي له مناجات الهي فارغه سو ملګرو یې ورته وویل چي دا څوک و چي ستاسره یې خبري کولې، موسی علیه السلام ورته وویل خدای پاک و، ملګرو یې ورته وویل چي موږ ستا دا دعوه نه منو که خدای و نو دی په موږ علانیةً او په ښکاره توګه ځان ووېني.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّٰعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ

نو دوی ونیوله اسماني تکي یعني اور چي ټوله پکښې هلاک سوه، په سبب د ظلم ددوی پر خپلو ځانو چي سوال د رویت الهي خلاف العادة والحکمة یې وکړي او ځان ته دونده لو یه مرتبه ورکړه چي موږ دې په دنیا کي په دغو سترګو خدای ووینو، نو ځکه خدای جل جلاله تکه پر رایله کړه.

پوه سه: چي دا آیت پر دې دلالت نه کوي چي روئیت د خدای مطلقاً یعني في الدنیا والآخرة ممتنع لقوله تعالی "وجوه یومئذ ناضرة الی ربها ناظرة" وغیر ذالک من الآیات والاحادیث المبارکة في رویة الله یوم القیامة یبلغ احادها الی حد التواتر المعنوي کما لایخفی، والمعتزلة ینکرون الرؤیة.

درویش وایي: چي دا اوویا کسه چي په اسماني اور هلاک سوه نو موسی علیه السلام خدای پاک ته په زاریو سو چي خدایه دا کسان خو قوم پر ما تاوانوي وایي به چي روغ تیار دي بو تله او مړه دي کړه، په بل ځای کي قرآن داسي راغلي دي چي موسی و خدای پاک ته وویل ان شئت اهلکتهم وایاي، هغو و چي د موسی علیه السلام عذر او عجز خدای جل جلاله ومانه هغه اوویا نفره یې ورته راژوندي کړه.

ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَٰتُ

بیا دوی وګرځاوه ګلګی (سخندر) چي سامري ورته جوړ کړی یعني خدای جل جلاله وګرځاوه او عبادت د هغه یې شروع کړی دا هغه وخت و چي

موسی علیه السلام طور ته تللی و د تورات د راوړلو لپاره او هارون علیه السلام یې جای نشین گرځولی و سامري چي نوم د هغه هم موسی علیه السلام و بني اسرائیل چي شپږ لکه وه په هغو کي یوازي دوولس زره کسه د هارون علیه السلام سره سوه نورو گردو پر گاؤ پرستي شروع کړه الی مجئ موسی من الطور.

درویش وایي: چي دا ډېره اوږده قصه ده چي د شپاړسمي سیپارې د سورت طحه په تفسیر کي به راسي ان شاء الله او دا اتخاذ العجل وروسته چي دوی واضح معجزې د موسی علیه السلام پر لاس ښکاره سوې یعني عذر د جهل یې دفع سو.

پوه سه: چي دا جنایت هم له قدماؤ څخه د بني اسرائیلو پېښ سوی دی.

فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ ۚ

• نو موږ هغو ته یعني ستاسي اوائلو ته عفوه وکړه یعني دوی توبه وکښل یعني د استیصال عذاب مو نه کړی پر نازل.

درویش وایي: چي په دې آیت کي په الطفه وجه سره دعوت دی و بني اسرائیلو ته د عصر نبوي چي تاسي هم له کفر څخه د علیه الصلوة والسلام توبه وکاږئ تاچي تاسي ته به هم عفوه وکړه سي لکه ستاسي و اسلافو ته بعد التوبة.

وَاٰتَیْنَا مُوْسٰی سُلْطٰنًا مُّبِیْنًا ﴿۱۵۳﴾

او موږ ورکړې وه ښکاره پر بني اسرائیلو باندي ولي چي د گلگي عبادت دوی شروع کړی که څه هم هارون دلې و او ډېر نصیحت یې ورته وکړی لکن د هغه په خوله یې نه وکړه موسی علیه السلام چي له طوره راغلی گردو عبادة العجل پرېښو او توبه یې څنی وکښل، او موسی علیه السلام هغه گلگی په اور وسو دوی هیڅ ږغ نه کاوه بیا وروسته موسی علیه السلام دوی امر کړه چي د توبي د تمام لپاره به دوی ځانونه تسلیموي په وجه د عبدة العجل چي هغه غیر عابدین دوی قتل کړي دوی ورته تیار سوه اوویا زره کسانو خپل ژوند له لاس ورکړی وروسته په شفاعت د موسی علیه السلام او هارون علیه السلام قتل متوقف سو او توبه نازله سوه، وتمام هذه القصة في تفسیر سورة البقرة نو هم دا وه غلبه د موسی علیه السلام پر بني اسرائیلو باندي.

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ

او موږ پورته کړی یعني جبرائیل په امر د خدای ﷻ سر بېره یعني پر سرو ددوی یو قامت په قدر د یوه غره لپاره د اخذ د وعدې ددوی څخني په قبول کي د اوامر او نواهي د تورات، دروېش وایي چي دا واقعه هم د اسلافو د بني اسرائیلو ده.

پوه سه: چي مراد له طور څخه طور معهود نه دی بلکې مراد یو غر دی، قصه دا وه چي تورات چ مجموعاً په یوه وار نازل سو چي په هغه کي زر سورته وه او په هر سورت کي لوی او کوچني زر آیته وه چي مجموع تورات لس زره آیته و او هغه حلال او حرام، روا او ناروا، اوامر او منهیات الی غیر ذالک من القصص والامثال موجود وه، نو په تورات کي داسي اوامر وه چي بني اسرائیلو د هغو سره هیڅ عادت نه درلودی او داسي منهیات موجود هم وه چي بني اسرائیل په هغو سره دوخته عادي وه، نو تورات چي موسی ﷺ پر بني اسرائیلو تلاوت کړی هغو جواب ورکړی چي دا ټوله اوامر او منهیات زموږ له طاقت څخه خارج دي، نو جبرائیل ﷺ ته خدای ﷻ امر ورکړی چي یو غر چي پر قدر د معسکر ددوی یعني چي شپږ لکهه کسان وه رواوکاږه ددوی پر سرو یې یو قامت لوړ ونیسه، او موسی ﷺ ته یې امر وکړی چي ورته ووایه چي تورات قبلوي که غر درباندي ایله کړم، نو دوی د غره له بېري پر سجده پرېوتل او تورات یې قبول کړی او په عین حال کي یې داسي بغلي سجده وکړه چي په یوه سترګه یې غره ته کتل چي را ایله یې نه کړي، چي تر اوسه بني اسرائیل هم هغسي بغلي سجده په لمونځو کي کوي، له دوی څخه چي اوس څوک پوښتنه وکړي چي ولي داسي بغلي سجدې کوئ؟ دوئ ورته وایي چي زموږ اسلاف په داغسي سجدې کولو له عذابه خلاص سوي دي، نو چي دوی د تورات احکام قبول کړه نو غر بیرته څني پورته سو.

تنبیه: قرآن کریم د درویشت کاله په زمانه کي د خیر البشر ﷺ آیةً آیةً سورةً سورةً په حسب د وقائعو او په اندازه د ضروریاتو پایه تکمیل ته ورسېدی او اوامر او منهیات په تدریج سره یو په بل پسي راتله، لهذا هیڅ چا له اصحابو کرامو ﷺ څخه د هیڅ حکم څخه د قرآن مجید علامه د نه قبلولو ښکاره نه کړه لکه یهودانو

چې د تورات له قبلولو څخه ښکاره کړه، نو د مکې د کفارو دا سوال بېځایه ولولا انزل علیه القرآن جملةً واحدةً یعني کتوراة موسی علیه السلام او د حکمت د تدریج د قرآن عظیم الشان څخه غافله وه.

وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا

او موږ وویل وبني اسرائیلو ته چې تاسې داخل سئ ودروازې ته ایلیا او دا هم پر ژبه د موسی علیه السلام په داسې حال کې چې طور یې له سرو ولاړی پر سجده باندې یعني په وخت کې د داخلېدو د دروازې د ایلیا سرونه کښته کړئ، او په بل ځای کې د قرآن یې داسې هم ورته وویل سوه "وقولوا حطة" یعني امرنا حطة چې مراد ځني بخښنه د ګنهو وه، په بل ځای کې د قرآن مبارک راغلي دي "فتبدلوا الذین ظلموا قولاً غیر الذي قیل لهم" یعني حطة ومع هذا دوی فعل د سجدې هم بدل کړی، نو چې دروازې ته د ایلیا راورسېدلې که څه هم دروازه د ایلیا لوړه وه لکن جبرائیل یې دروازه راکښته کړه چې دوی و سر ټیټېدلو ته مجبوره سي لکن دوی د سر کښته کېدلو څخه انکار وکړی او پر کناټو ځکېدل په دروازه ننوتل او امر الهي د حطة یې هم بدل کړی بقولهم حنطة في شعرة.

درویش وایي: چې دا بله موضوع وه له څخه د اسلافو د یهودانو چې په دې ځای کې خدای پاک مجملاً اشاره ورته وکړه، او په بل ځای کې یې د قرآن کریم دا ټوله موضوع مفصله بیان کړه سوې ده.

وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا

درویش وایي: چې دا قصه بله د قبائحو څخه د اسلافو د یهودانو چې معنی معنا د آیت داده چې موږ وویل وبني اسرائیلو ته پر ژبه د داؤد علیه السلام چې تاسې تجاوز مه کوئ په ورځ کې د شنبې چې ددوی لپاره خاص د عبادت ورځ وه دنیاوي کسب به یې نه کاوه، مراد د تجاوز في السبت کې دادی چې ښکار د ماهیانو به نه کوئ د شنبې په ورځ او موږ واخستی له دوی څخه په هغه زمانه کې ټینګه وعده په دې باب کې، تفصیل ددې قصې دادی چې د داؤد علیه السلام په زمانه کې یو ښار و په نامه د ایله چې د

دریاب پر غاړه وه او عمومي خوراک ددوی د ماهیانو غوښي وې نو د شنبې په ورځ دوی د ماهیانو له ښکاره څخه منع وه، امتحان د خدای ﷻ وچي د شنبې په ورځ به د دریاب په غاړه کي غټ غټ ماهیان گرځېدله او چي د شنبې ورځ به تېره سوه ماهیان به ورک سوه چي یوه دانه به دوی په ډېر تکلیف ښکار کوله، اخیر شیطان دوی ته دا وسوسه وړاندي کړه چي تاسي خو له نیولو څخه د ماهیانو په ورځ د شنبې ممنوع یاست، نو تاسي داسي وکړئ چي له دریابه یو لښتی کش کړئ او د لښتي په پای کي لویه فراخه غاره جوړه کړئ، نو په ورځ د شنبې ماهیانو ته لاس مه وروړئ بلکې هر سړی دی په یو لرگي ماهیان پر خپل لښتي برابروي چي دوی ولاړ سي او په هغه فراخه غاره کي قرار ونسي تر ماښامه دا کار کوئ ماښام چي کورته ځئ د لښتي خوله د دریاب له خوا په ختو بنده کړئ چي ماهیان بیر ته دریاب ته ولاړ نه سي د یکشنبې په ورځ چي راسئ په هغه ډب کي هر څو ماهیان چي تاسي د سبط په ورځ راپړي وهلي وه په آسانۍ سره به یې د هغې غاري څخه ښکار کړئ، خیر دا کار خلکو په ډکه پیمانه شروع کړی، د ایله خلگ پر دې قسمه سوه لویه حصه داغه وه چي دا د حیلې د شیطان ښکار یې کاوه، او بعض علماء او پوهان ددې وطن په وعظ او تبلیغ یې خوله پوري کړه چي دا حیلي پرېږدئ دا خو عین د ماهیانو ښکار دی، ولي چي ماهی ستا په لاس کي چي تر سبا پوري ستا په خوض کي بندی دی، او بله ډله چي محدود کسان وه هغو نه ښکار کاوه یعني په مذکوره حیله او نه یې چاته نصیحت کاوه اخیر الامر هغه واعظه ډله له وطنه بار سوه گوښه یې په خېمو کي گذاره کوله د ورځي به یو وار راغله وعظ به یې وکړی او یو مایتحاج الیه چي به یې رانیوی هغه به یې رانیوی بیر ته به خپلو خېمو ته ولاړه.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِّيثَاقَهُمْ

پوه سه: چي "ما" زائد دی لتاکید مضمون الکلام او کلمه د "با" متعلق ده په محذوف پوري د تقدیر نقضوا المیثاق ففعلنابهم مافعلنا ولعناهم.

درویش وایي: چي لعن دا وچي واعظه ډله راغله که گوري د ماهي گیرانو د کورو دروازې د دننه له خوا بندي دي او هیڅ څوک په کلي کي نسته، اخیر دوی

پوه سوه چي پر ماهي گيرانو يوه بلا نازله سوې ده، نو پر دېوالو ور واوښتل كه څه گوري سرايونه د سركوزانو او د بيزوگانو ډك دي او هغه بيزوگانو به ددوی كالي بويوله او تر سترگو به يې اوښكي بهېدلي.

درويش وايي: چي دادی لعنت پر اصحاب السبت لكه په بل ځای كي د قرآن كريم چي راغلي دي كما لعنا اصحب السبت.

پوه سه: چي واعظانو خو نجات پيدا كړی او ماهي گيران خو په لعنت ككړ سوه، پاته درېمه ډله سوه چي نه يې ښكار كاوه او نه يې په چا كار درلودی بعض تاريخ پوهان وايي چي هغو هم نجات پيدا كړی ولي چي سبب د لعن خو ښكار و هغه دوی نه كاوه، او بعض وايي چي څوك چي د منكر كارو كولو په وطن كي اوسېږي او دوی منع نه ورته كوي نو د دنيا عذاب چي نازل سي نو پر دواړو ډلو نازلېږي، البته د آخرت په عذاب كي فرق سته فتدبر.

وَكُفْرِهِمْ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ

او په سبب د كفر ددوی يعني يهودان په ايات د خدای ﷻ يا هغه آيات چي منزل ددوی په تورات كي وه چي نعوت د عليه الصلوة والسلام پكښې وه او يا آيات د قرآن كريم او د انجيل دي "وكفرهم" عطف دی پر "فبمانقضهم" باندي.

وَقَتْلِهِمُ الْاَنْۢبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ

او په سبب د وژلو ددوی انبياء بېله حقه لكه زكرياء او يحی او نور هم.

پوښتنه: مرگ د نبي خو وي ناحقه، ولي چي قتل بالحق خو درې قسمه دی يو قتل دی قصاصاً دوهم قتل دی په سبب د ارتداد او دريم قتل دی په سبب د زنا بعد الاحصان، له دې درو اسبابو څخه يو په انبياؤ كي متصور نه دی فما فائدة التقدير بغير حق؟

ځواب: مراد له غير حق څخه دادی چي ددوی په زعم كي يعني دوی هم سبب د قتل د انبياؤ نه سوای بيانولای.

وَّقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ ط

او دوی به و علیه الصلوة والسلام ته ویل چي زموږ زړه په غلاف کي دی یعني په پرده کي دی مما تدعونا الیه، او یا زموږ زړونه ظروف د علم دي ستا د ښووني ضرورت نسته او یا دا معنی چي هر شی چي حق وي زموږ زړونه یې قبلوي لانها ظروف العلوم الحقة او ستا تعلیم نه قبلوي، نو معلومه سوه چي ستا خبري حق نه دي وقد کذبوا اعداء الله في التقادیر الثلثة.

بَلْ طَبَعَ اللهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿۱۵۵﴾

"بل" لپاره د اضراب دی ددوی له دعوو څخه ای لیس الامر کذالک بلکې مهر لګولی دی خدای جلاله ددوی پر زړو په سبب د کفر ددوی، نو ځکه ددوی زړونه په پرده کي د کفر دي او فکر په آیاتو کي د خدای جلاله نه سي وهلای نو دوی ایمان نه راوړی مګر لږ، یا معنا داده ایماناً قلیلاً چي هغه لره اعتبار نسته وهو الایمان ببعض الانبیاء وبعض الکتب، او یا معناداده چي لږ د لوی قوم څخه د یهودانو په ایمان مشرفه سوله لکه عبدالله بن سلام و اصحابه رضي الله عنهم.

پوه سه: چي نقض العهد سبب د غضب د رب دی کما قال الله تعالی فبما نقضهم آه او په صحیح حدیث کي راغلي دي چي حدیث ډېر اوږد دي چي که خلګو عهد د خدای او عهد د رسول د خدای مات کړي خدای جلاله به مسلط کړي پر دوی باندي دښمن چي بېګانه به وي له دوی څخه.

پوه سه: چي عهد الله وعهد الرسول ماتول عبارت دی د عدم العمل څخه بماجاء به الله والرسول من المامورات والمنهیات، مثنوي معنوي

سوی لطف بي وفایان هین مرو کآن پل ویران بود نیکو شنو

وَّبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿۱۵۶﴾ لا

او په کفر سره د یهودانو یعني ثانیاً بعیسی علیه السلام او دوی وایي پر مریمي بهتان چي وایي دا زانیه ده او عیسی علیه السلام ولد الزنی دی.

پوه سه: چي غیبت هغه خبرو ته وایي چي په یو سړي کي یو بد خوی وي او بل

سړی د هغه د عيب بيان کوي، او بهتان هغه عيب د چا بيانول دي چي هغه عيب په هغه کي نه وي.

فائده: وبكفرهم" معطوف دی پر "بكفرهم" سابق باندي و حرف با يې راوګرځول للفصل بين المعطوف والمعطوف عليه.

سوال: دا عطف خو عطف د شي دی پر ځان باندي يعني کفر پر کفر؟

ځواب: اول کفر مطلق او عام دی او دوهم کفر مقيد بعيسی عليه السلام دی، يا دا بكفرهم دي معطوف وي پر بما نقضهم باندي او دوه واره کفر ذکر کول لپاره د تنبيه دی پر دې چي کفر د يهودانو مکرر دی، فانهم كفروا بموسى ثم بعيسى وداؤد وسليمان ثم بمحمد صلى الله تعالى عليه وعليهم اجمعين.

وَّقَوۡلِهِمۡ إِنَّا قَتَلۡنَا ٱلۡمَسِيحَ عِيسَى ٱبۡنَ مَرۡيَمَ رَسُولَ ٱللَّهِ

او بل په سبب ددې چي يهودانو به په ډېر فخر سره ويل چي موږ مړ کړی المسيح عيسی بن مريم چي رسول د خدای جل جلاله و.

پوښتنه: يهود خو عيسی عليه السلام رسول الله نه بولي بلکې ابن الزانية يې باله، نو دلته يې ده ته څرنګه نسبت د رسول الله وکړی؟

ځواب: مراد د يهودانو دادی چي رسول الله دی د ده په زعم او دا هم احتمال لري چي دوی دي رسول الله استهزاءً ورته ويلي وي، وفي روح المعاني ان اليهود وصفوه بوصف الذم فبذله الله بوصف المدح يعني رسول الله.

وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمۡۚ

نه دوی يهودانو عيسی وژلی او نه يې په دار کړی دی لکن دوی ته اشتباه پېښه سوه، راوي وايي چي يو قوم د يهودانو عيسی عليه السلام او دده مور ته ښکنځل وکړه عيسی عليه السلام و هغو ته ښېرا وکړه، نو هغه سرکوزان او بيزوګان سوه، نو يهودانو قصد وکړی دده د وژلو نو خدای پاک دی خبر کړی چي زه دي اسمان ته پورته کوم.

درويش وايي: چي ددې ټوله قصه په سورت آل عمران کي تېره سوه، او په بعض رواياتو کي راغلي دي چي عيسی عليه السلام چي په يوه خونه کي و او چاته نه و معلوم، نو

یهودي عیسی علیه السلام ورو‌ښو او پر هغه شبه د عیسی واقع سوه عیسی علیه السلام خدای پاک اسمانو ته پورته کړی او هغه یهودي چي د عیسی شبه پر وه یهودانو قتل کړی او او په دار یې کړی، او په یو روایت کي له ابن عباس رضی الله عنه څخه راغلي دي چي یهودا چي رئیس د یهودانو و په هغه وخت کي و یو نفر دده له ملګرو څخه چي طیطانوس یې نوم وورته وه یې ویل چي ورسه په هغه خونه کي چي عیسی بندي دی مړ یې کړه، نو عیسی خدای پاک آسمانو ته پورته کړی و او شبه یې په طیطانوس واچول نو هغه چي راووتی وه یې ویل چي عیسی خو په خونه کي نه و، نو یهودا امر ورکړی چي دغه عیسی دی لرؤیة شبه عیسی علیه، نو قتل یې کړی، وروسته یهودانو تلاش وکړی چي هغه سړی یعني طیطانوس څه سو چي موږ په عیسی پسي استولی و، که دا مړی عیسی وي نو طیطانوس څه سو او که دا طیطانوس وي نو عیسی څه سو ولهذا قال الله تعالی "ولکن شبه لهم" دوی ته یعني یهودانو ته یې قتل د عیسی لو یه اشتباه واقع سوه یعني دا چي موږ مړ کړی عیسی و او که ددوی استولی سړی طیطانوس و.

وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ ۚ

او په تحقیق هغه کسان چي اختلاف یې کاوه په قتل کي د عیسی علیه السلام په شک او تردد کي وه په قتل کي د عیسی، یهودان وایي چي موږ عیسی وژلی دی او یوه ډله د نصاری وو هم پر عقیده د یهودانو دی چي مقتول و او بله طائفه د نصاری وایي چي عیسی هیڅ چانه دی وژلی بل رفعه الله الی السماء ونحن ننتظروا الیه، بعض راویان وایي چي خدای پاک شبه د عیسی یوازي پر مخ د طیطانوس اچولې وه او نور جسد یې د طیطانوس و نو بعض یهودانو وویل چي دغه مقتول عیسی و لان وجهه وجه عیسی، او بعضو به ویل چي دا مقتول طیطانوس و لان جسده جسد طیطانوس.

مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَل رَّفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

نسته دوی لره یعني یهودانو په قتل سره د عیسی یقین چي دوی دي یقین یا پر قتل ولري او یا پر عدم قتل مګر نه هري ډلي قناعت د ګمان کاوه.

پوه سه: چي استثناء دلته منقطع ده ولي چي ظن خو له قسم څخه د علم او يقين نه دی يعني دوی متابعت د ظن کاوه چي موږ عيسی مړ کړی او دوی نه دی وژلی عيسی په يقين يعني دعوه کونکي د قتل د عيسی هم پر قتل دده متيقن نه وه صرف د گمان له لاري يې دا خبره کوله، خدای پاک ددوی د قول رد په دې خبره چي بلکې خدای پاک دی پورته کړی وخپل ځان ته ای الی موضع اختاره الله لعيسی وهو السماء، او دی خدای ﷻ غالب فيما اراد لامعقب لحکمه، او حکيماً يعني خدای ﷻ عبث کار نه کوي بلکې په هر کار کي حکمت لري علمه الناس او لم يعلموا.

فائده: خدای ﷻ پر دغو يهودانو باندي چي اراده د قتل د عيسی يې درلوده که څه هم کاميابه نه سوه مسلط کړی صيطيونس بن استيانوس رومي چي په لوی جنگ کي ډېر يهودان قتل کړه.

فائده: جلال الدين السيوطي رحمة الله عليه پخپل تفسير درمنثور کي وايي په تفسير کي د سورة کهف له ابن شاهين څخه يې روايت کړی دی چي څلور نبيان په حيوة دنيوي سره اوس هم ژوندي دي دوه په اسمان کي او دوه په مځکه کي، ادريس او عيسی عليهما السلام په اسمان کي، خضر او الياس عليهما السلام په مځکه کي، خضر د درياب په غاړه کي دی وعنده عين الحيوة، او الياس په مځکه کي دی.

فائده: مريمه د خدای يوه ولي ښځه وه لکن ددې په اهانت او تر حد بالا تعظيم سره دوې ډلي کافراني سوې، يهودان په اهانت سره کافران سوه چي دې ته زانيه وايي، او په غايت تعظيم سره يې نصاری کافران سوه چي ددې زوی عيسی ته ابن الله وايي گويا مريمه زوجة الله بولي نعوذ بالله من ذالک کله، او زموږ د مسلمانانو مذهب متوسط بين افراط النصاری وتفريط اليهود، او موږ وايو چي عيسی عبدالله ورسوله وامه صديقة.

وَإِنْ مِّنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ ۚ

پوه سه: چي "ان" نافيه دی او استثناء مفرغ ده والمعنی له اهل کتاب يعني اليهود والنصاری هيڅ يو نسته مگر قسم په خدای دی چي هرو مرو به ايمان راوړي پر عيسی باندي.

پوه سه: چي "یؤمنن" جمله خبریه ده تاکید د جمله قسمیه انشائیه دمخه تر مرګ د عیسی علیه السلام.

درویش وایي: چي اکثره مفسران او عام اهل علم پر دې دي چي ضمیر مجرور د "به" راجع دی و عیسی ته، او عکرمه رضی الله عنه وایي چي ضمیر "به" راجع دی و علیه الصلوة والسلام ته، او بعض وایي چي ضمیر راجع دی و خدای جل جلاله ته، قال المظهري والمال واحد فان الایمان بالله لایعتد الا بالایمان بجمیع رسله والایمان بمحمد ﷺ الایمان بعیسی وبالعکس انتهی، او ضمیر د "موته" راجع دی واحد محذوف ته ای قبل موت ذالک الاحد عند معانیة ملائکة العذاب عند الموت حین لاینفعه الایمان.

پوه سه: چي ضمیر د "به" چي راجع سي و عسی ته، نو ترجمه د آیت داسي ده، یهودي چي وخت یې د زکندن ورسېږي او مرګ ورته حاضر سي، نو ملکې یې پر مخ او کوناټو وهي چي تاته عیسی نبي درغلی و نو تا یې تکذیب وکړی، او له نبوت څخه دې انکار وکړی، دا یهودي ووایي چي اوس زه اقرار کوم چي عیسی عبدالله ورسولهه و ملکي ورته ووایي چي اوس دي نو ایمان فائده نه کوي، ولي چي حال د معانیة العذاب دی ومضی وقت التکلیف وهو الدنیا، بیا ملکي د زکندن په وخت کي نصراني ته ورسي چي تاته درغلی و عیسی عبدالله ورسوله او تا به ویل چي عسی هو الله او ابن الله دی نصراني ووایي چي اوس زه منم چي عیسی عبدالله ورسوله و، ملکې ورته ووایي چي اوس ستا ایمان فائده نه کوي ولي چي دار التکلیف تېر سو اوس وخت د معانیة العذاب دی چي ایمان نه قبلېږي، او بعض مفسرین وایي چي ضمیر د "به" او د "موته" دواړه راجع دی و عیسی ته والمعنی حٍ ء مامن اهل الکتاب الموجودین عند نزول عیسی الی الارض الالیؤمنن به ای بانه رسول الله وعبده لاساحر کما کان یقوله الیهود حین کون عیسی في الارض ولا ابن الله کماکان یقوله النصاری او د ایمان ددوی به دمخه تر مرګ د عسیی وي.

درویش وایي: چي وعلی ماقلنا في حق عیسی وایمان الیهود والنصاری به قس حال ارجاع الضمیر الی الله تعالی او الی محمد ﷺ وحاصل الجمیع انه

لا يموت كتابي اى النصارى واليهودي حتى يؤمن بالله وحده لاشريک له ولا يخطر ببال اليهودي ان عزير ابن الله ولا في ذهن النصارى ان عيسى ابن الله بل يقولون ان محمداً ﷺ عبده ورسوله وان عيسى عبده ورسوله لكن كل من هذه الاعترافات في تلک الحالات اى حالة معانية العذاب لاترفع ولا يدفع عنه عذاب الآخرة لان الدافع عنه الايمان في الدنيا حالة اختيار وهذه حالة الاضطرار.

فائده: په دې آيت کې باعثه کول دي د خلګو پر ايمان برسول الله حالة الاختيار لانه المفيد في الخلاص من عذاب النار والله اعلم وعلمه اعظم.

پوه سه: چې ابو هريره رضی الله عنه د نبي ﷺ څخه روايت کړی دی چې په وخت کې د نزول د عيسى ټوله ملل او اديان هلاکېږي الا الاسلام، رواه ابن جرير والحاكم في المستدرک.

درويش وايي: چې له هلاک څخه مراد د ټولو اديانو عدم العمل بفروعها وانما قلنا بفروعها لان الاصول مشتركة بين الاديان كلها كما لايخفى.

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُوْنُ عَلَيْهِمْ شَهِيْدًا ﴿۱۵۹﴾

او په ورځ د قيامت به وي عيسى يا محمد ﷺ او يا الله جل جلاله پر اندازه، ارجاع د ضمير د لنؤمنن به، خدای پاک به پر خپلو بندګانو شاهدي اداء کوي كما قال وكفى بالله شهيداً والانبياء كلهم يشهدون على اممهم، او محمد ﷺ به شاهدي اداء کوي د انبياؤ لپاره چې دوی تبليغ د دين کړی دی حين ينكر اقوامهم من التبليغ.

فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِيْنَ هَادُوْا

پوه سه: چې تنوين د "ظلم" لپاره د تعظيم دی، والباء للسببية اى بسبب ظلم عظيم د هغو کسانو له خوا چې په دين يهوديت کې دي من نقضهم الميثاق وكفرهم بآيات الله وقتلهم الانبياء بغير حق وبهتانهم على مريم وقولهم په فخر سره چې موږ عيسى قتل کړی کمامر تلک القبائح في الآيات السابقة.

حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبٰتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ

موږ حلال طيب شيان چې پخوا دوی ته حلال وه حرام وګرځول وهذا التحريم

للحلال انما هو جزاء ظلمهم في الدنيا وفي الآخرة عذاب عظیم هغه شیان وه چي په سورت انعام کي ذکر سوه په دې آيت کي "وعلى الذين هادوا حرمنا كل ذى ظفر" په اخير کي د هغه آيت خدای پاک داسي هم وويل "ذالک جزينٰهم ببغيهم وانا لصادقون" او دا احتمال هم سته چي مراد دي له "طيب" څخه جنت وي ويلا يم قوله تعالى واعتدنا للكافرين آه، او یا معنا د آیت داده چي ارزاق طيبه حلال خو په دنیا کي ډېر دي لکن خدای دوی محرومه گرځولي دي، نو دوی رزق خبیث حرام خوري لکه رشوتونه، د غلا مالونه وغير ذالک من الاموال المحرمة.

پوه سه: چي د خدای ﷻ د یهودانو سره دا عادت و چي دوی به یو جنایت او معصیت وکړی خدای ﷻ به دوی ته یو نوع د طیباتو یعني چي دوی ته په دمخه حلال وه حرام به يې ورته وگرځول کلحوم الابل والبانها.

وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾

او په سبب ددې چي دوی منع کول له سبیل الله یعني له متابعت څخه د دین د اسلام او ایمان راوړه پر علیه الصلوة والسلام ډېر له خلگو څخه، نو کثيراً مفعول به او یا صداً كثيراً، نو کثيراً په اعتبار د موصوف محذوف مفعول مطلق دی.

وَأَخْذِهِمُ الرِّبَوٰا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ

یعني خلگو ته به يې اموال ربویه په سود ورکول، په "وقد نهوا" کي واو حالیه دی یعني چي دوی په تورات کي د سود د اخذ منع کړه سوي دي، له دې آیت څخه دا معلومه سوه چي نهي مطلق په تورات کي لپاره د تحريم دی كما في القرآن العظيم ايضاً.

وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ

او دوی به خوړل یعني اخستل به يې مالونه د خلگو که به ماکول وه او که به غیر ماکول په باطله طریقه سره كالرشوة والخيانة، واليمين الكاذب والغصب وغير ذالک من وجوه التحريم.

فائده: بصدهم" سره د ما عطف علیه معطوف دی على "بظلمهم" او هغه متعلق دی ته وله بقوله "حرمنا" او پر حرمنا باندي بيا دا عطف دی.

وَاَعْتَدْنَا لِلْكٰفِرِيْنَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ﴿١٦١﴾

او موږ اراسته کړی دی و کافرانو ته دردناکه عذاب.

پوښتنه: عذاب خو دردناکه نه دی دردناکه خو کافران او دوږخیان دي؟

ځواب: عذاب عظیم پر طریقه د مبالغې راغلی دی یعني گویا له ډېر عظمت څخه د عذاب گویا عذاب معذب دی کما في لیل لئیل وداهیة دهیا کما في العربیة ویحتمل ان یکون الیم بمعنی المولم یعني که څه هم الیم فعیل د مجرد له بابه دی لکن دلته دی مجازاً په معنی د اسم فاعل له بابه د افعال یعني مولم، وقد جاء في قول الشاعر

امن ریحانة الداعي السمیع یورقني واصحابي هجوع

ریحانه د شعار خور وه چي یو چا په زوره ځني بېولې وه او شاعر د یو ثو کسو سره د خور د خلاصون لپاره ور روان وه چي شپه پر راغله، ټوله اند یوالان یې بیده سوه او شاعر ته خوب نه ورتلی په سبب د خور د سودا، نو دا شعر یې ووایه آیا د ریحانه له خوا څخه په ما یو بلونکی په ما خبري اوري، نو دغه سمیع په معنی د مسمع دی لعدم صحة معنی الفعیل کما لا یخفی، د شعر ترجمه داسي ده، چي ما بیداره کوي یعني دا داعي سمیع دی او سره ددې چي زما ملگري ټوله بیده دي.

لٰكِنِ الرّٰسِخُوْنَ فِی الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُوْنَ

لکن هغه کسان چي محکم علم لرونکي وي یعني بالتورات له دې یهودانو څخه لکه عبدالله بن السلام واصحابه وبني عمه رضي الله عنهم، او که مسلمانان له اصحابو رضي الله عنهم څخه که مهاجرین وي او که انصار وي.

پوه سه: چي "راسخون" مبتداء ده "والمؤمنون" پر عطف دی او خبر یې دادی.

یُؤْمِنُوْنَ بِمَاۤ اُنْزِلَ اِلَیْكَ وَمَاۤ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِیْمِیْنَ الصَّلٰوةَ

دوی ایمان راوړی دی پر هغه کتاب چي پر تا نازل سوی دی چي قرآن عظیم الشان دی او پر هغو کتابو چي تر تا دمخه نازل سوي دي کالتوراة والانجیل والزبور وسائر الصحف المنزلة علی الانبیاء فیما مضی من الزمان من لدن آدم علیه السلام.

پوه سه: چي بغوي رحمة الله علیه له عائشي رضي الله عنها او ابان بن عثمان رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي لفظ "والمقیمین" غلط سوی دی له کاتب څخه وینبغي ان یکتب والمقیمون، ولي چي دا خو مرفوع دی او حالت د رفعي د جمع مذکر سالم خو په واو او نون دی او دغه په سورت مائده کي په دې آیت کي ان الذین امنوا والذین هادوا والصائبون هم سهوه د کاتب ده باید "والصائبین" وای، ولي چي دا خو په اعتبار د عطف پر الذین حال یې د نصب دی، او حالت نصبي د جمع مذکر سالم خو په یا او نون سره دی، او دغه رنګه دا قول د خدای جل جلاله "ان هذان لساحران" سهوه د کاتب ده باید "ان هٰذین لساحران" وای لانه في مقام النصب والنصب في التشنیة والملحق بها بالیاء وقال عثمان رضي الله عنه ان في لحننا خطاء یسقیمه العرب بالسنتهم ژر دی چي عرب به یې پخپلو ژبو صحیح وایي، نو چا و عثمان ته وویل الاتغیره یعني دغلطو الفاظو ته وصحیح دول ته تغیر نه ورکوي، عثمان رضي الله عنه ورته وویل دعوه فانه لا یحل حراماً ولا یحرم حلالاً، پرېږدئ چي دا غلطیا وي په داسي الفاظو کي دي چي هر ډول یې ووایي نه حرام په حلالېږي او نه حلال په حرامېږي یعني حل و حرمت تعلق نه پوري لري، لکن صحیح داده چي دا قول چي فلانی توری د قرآن او فلانی دا سهوه بین ده له قائلو څخه عفی الله عنهم بلکې اجماع د امت پردې ده چي هرڅه کلمات چي دوی یادي کړي دي چي حق د اداء یې داسي وه تولي کلمات پر موجود في القرآن لفظ صحیح دی لکن هر ځای هغه لفظ چي دوی به غلط باله هغه پر ژبه د عربو برابرول د نحو پر قانون توجیه غواړي ددې ځای په توجیه کي اختلاف دی، بعض وایي چي په قانون منصوب علی المدح دی وتغییر الاعراب للتنبیه علی فضیلة الصلوة، والتقدیر امدح المقیمین الصلوة، او بعض وایي منصوب په تقدیر د اعني چي فعل متکلم واحد دی، نو مقیمین به یې مفعول سي او د وروسته سره مبتداء مقدره وي ای هم المؤتون الزکوة اوبعض مفسران وایي چي مقیمین په مقام د جر دی عطف دی پر ما انزل الیک باندي والتقدیر یؤمن بما انزل الیک وبالمقیمین الصلوة ای الانبیاء علیهم السلام.

درویش وایي: چي د منصوب علی المدح توجیه ډېره ښېبا لیشوعه في امثاله

غاية الشيوع او بايد چي د مرفوع على المدح كما يقال الحمد لله اهل الحمد بالرفع على المدح والمنصوب على المدح كما في القول المذكور الحمد لله اهل الحمد بالنصب على المدح وهكذا المرفوع على الذم والمنصوب على الذم.

درویش وايي: چي ددې اصطلاحاتو د تحقيق لپاره شرح جامي يا مطول په غور سره مطالعه کړئ، که درویش دلته اصطلاحات په تفصیل سره بیانوي وخت به هم ضائع سي او کاغذ به هم او فائده به يې چندان تر سر ونه وځي.

وَالْمُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

او هغه کسان چي د خپلو مالونو زکوة ورکوي، او ايمان لري پر خدای ﷻ او پر وحداین د خدای وغیر ذالک او د قيامت پر ورځ.

پوه سه: چي مظهري وايي چي "والمؤتون الزكوة" عطف دی پر "والراسخون" باندي فالرفع يې على الظاهر او يا مبتداء د خبر يې جمله د اولئک آه ده "والمؤمنين آه" عطف دی پر "المؤتون الزكوة باندي.

درویش وايي: چي مظهري صرف په مراعات د اعراب د رفع د المؤتون والمؤمنون دا عطف مختار کړی دی، ورنه دا عطف بعيد دی، ولي دا دوه لفظه په والمقيمين الصلوة پوري متصل راغلي دي بايد پر هغه عطف سي، فالعطف على البعيد مع امكان العطف على القريب بعيد والحق ماقال صاحب روح البيان چي والمؤتون الزكوة عطف دی على المقيمين الصلوة فرفعه ايضا على المدح وكذا رفع والمؤمنون بالله على المدح.

درویش وايي: چي فينتظم الكلام القرآني على الوجه المناسب للانتظام، وعلى ماقال المظهري يكون الكلام القرآني كدرر منثورة والله اعلم بالصواب.

فائده: ايمان يې مقدم کړی في قوله تعالى والمؤمنون يؤمنون بما انزل آه لانه المقصود الاهم في الآية.

اُولٰٓئِكَ سَنُؤْتِيْهِمْ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿۱۶۲﴾

دغو کسانو ته چي موصوف په صفات مذکوره في الآيات السابقة سره وي ژر دی

چي موږ به ورکوو ودی ته لوی ثواب په اخرت کي چي جنت دی او نعیم د جنت دي.

پوه سه: چي کلمه د "سنؤتیهم" په نون د متکلم او په یا د غیبت دواړه قرآات متواتره دي.

پوه سه: چي ابن اسحاق له ابن عباس رضي الله عنه څخه داسي روایت کړی دی چي عدي بن زید الیهودي وویل چي موږ علم نه لرو چي خدای جل جلاله دي وروسته تر موسی علیه السلام پر یو بشر کتاب نازل کړی وي او یا دې دین جدید ورته استولی وي فانزل الله.

إِنَّآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ كَمَآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ نُوحٖ

موږ وحي کړي دي وتاته یا محمد لکه چي موږ وحي کړي وې ونوح ته.

پوښتنه: د نوح د تخصیص وجه څه ده سره ددې چي دمخه تر نوح هم انبیا وه لکه آدم وغیره؟

ځواب: وجه د تخصیص یې داده چي دی ابو البشر الثاني دی د دنیاوالو لپاره، لکه آدم چي ابو البشر اول و، ولي چي نور ټوله کفار په طوفان نوح کي غرق سوه حتی چي دده یو زوی چي کافر و نوم یې کنعان و هم غرق سو، نو دده په کښتی کي نر او ښځي اتیا کسه وه چي په هغو کي درې دده زامن وه حام، سام او یافث او د هغو زوجاتي هغه نور بعض د نوح علیه السلام لمسیان وه او بعض چي بیګانه وه د هغو نسل نه سو پاته، نو پر مځکه هر نر او ښځي که مسلمانان دي که کافران دي که عرب دي که عجم دي که ترک دي که تاجک وغیرهم دده له اولاد څخه دي، کما قال الله تعالی "وجعلنا ذریته هم الباقین" ای ذریة نوح علیه السلام، او بل دا چي نوح علیه السلام اول نبي دی چي نوی شریعت او احکام یې من عند الله راوړي دي ترده پوري شریعت د آدم علیه السلام باقي و، او نوح اول نبي دی چي د شرک د مقابلې سره مخامخ سو، او نوح اول نبي دی چي قوم چي دده دعوت په مقابل کي شرک رد کړی او ده ښېرا ورته وکړه "رب لاتذر علی الارض من الکافرین دیارا" او ټوله اهل الارض په ښېرا دده هلاک سوه په طوفان سره، او نوح علیه السلام اطول د انبیاؤ دی از روی عمر، قال الله ولبث فیهم الف سنة الا خمسین عاماً" او ده په دغه مدید او طویل عمر کي په سخت ازار د قوم صبر کړی و، قدرت الهي د نوح سره د طول

عمر في الغاية نه يې يو غابن ختلی دی او نه يې وېښته سپين سوی دی او تر اخير پوري پر قوت د ځوانۍ باقي و، لکن چونکه دنيا دار الخلد نه ده که هر څو سړی ژوندی وي طوفان د دنيا پر راځي هغه دی چي نوح عليه السلام په زور کلونه کېږي چي په درياب کي د فناء پروت دی.

وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِهٖ ۚ وَاَوْحَيْنَآ اِلٰٓى اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْمٰعِيْلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ وَالْاَسْبَاطِ وَعِيْسٰى وَاَيُّوْبَ وَيُوْنُسَ وَهٰرُوْنَ وَسُلَيْمٰنَ ۚ وَاٰتَيْنَا دَاوٗدَ زَبُوْرًا ۚ﴿۱۶۳﴾

او موږ وحي کړي دي نورو نبيانو ته تر نوح عليه السلام وروسته او لکه موږ چي وحي کړي دي و ابراهيم او دده زامنو ته چي اسماعيل او اسحٰق وه، او يعقوب چي د اسحٰق زوی و، او ددوی و اولادو ته.

پوښته: چي د "والنبيين" څخه مراد ادريس، هود، صالح، شعيب وغيرهم، او له "اسباط" څخه اولاد د يعقوب مراد دي يا دده دوولس زامن يا انبياء د بني اسرائيلو ټوله چي ددوی له اولادو څخه دي.

پوښتنه: عيسی، ايوب، يونس، هارون او سليمان عليهم السلام خو هم له اسباط څخه د بني اسرائيلو وه، نو راوړلو ته يې څه ضرورت و؟

ځواب: راوړه ددغو نومړو نبيانو لپاره د تنبيه ده پر مزيد فضل باندي ددوی.

فائده: "وآتينا" عطف دی پر "اوحينا" باندي، زبور د داؤد عليه السلام د کتاب نوم دی، بغوي رحمة الله عليه وايي چي په زبور کي صرف تحميد او تمجيد او ثناء وه على الله سبحانه وتعالى، داؤد عليه السلام به لوی دښت ته ووتی، نو به ودرېدی زبور به يې شروع کړی علماء د بني اسرائيلو به دده تر شا ودرېدل او نور عوام الناس به د ملايانو تر شا ودرېدل او پېرانان به د انسانانو شاته ودرېدل پر ترتيب الاعظم فالاعظم، او د غرو حيوانات لکه هوسۍ، چغالان وغيرها به دده ومخ ته ولاړ وه تعجباً لما يسمعن منه، او مرغان به پر سرو ددوی ولاړ وه وزر به يې ښورولـه، لـه ابی موسی اشعري رضي الله عنه څخه روايت دی چي ماته عليه الصلوة والسلام وويل "لورئيتني

البارحة" او ما غوږ نیولی و ستا و قرائت ته "لقد اعطیت مزماراً من مزامیر آل داؤد" تاته درکړه سوی رباب یعني حسن الصوت د له مزامیرو څخه د آل داؤد.

پوه سه: چي له آل داؤد څخه نفس داؤد مراد دی، ابو موسی ﷺ وایي چي ما ورته ویل چي که زه خبر وای چي تا خوږ راته نیولی دی "لحبرته تحبیراً" یعني ما به ډېر اواز ته ښائست ورکړی وای، قال السعدي قدس سره السامي

به از روی زیبا است آواز خوش که آن حظ نفس است واین قوت روح
وعند هبوب الناشرات علی الحمی تمیل غصون البان لاالحجر الصلد

درویش وایي: چي د سعدي د قول دلیل دادی هر څو چي ښائسته مخ وي ولو کان وجه یوسف ﷺ مرغان د هوا او حیوانات د غرو نه راجمع کېږي، او پر حسن صوت د داؤد ﷺ به ټوله شیان سره جمع کېدل که څه هم حیوانات وه، عجم په معنا د زبور خونه نوهیدل لکن نغمه او حسن صوت د داؤد چي د غوږو له لاري به راجمع کېدل.

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنٰهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ

او ما استولي دي داسي رسولان چي موږ یې تاته قصې او احوال بیان کړي دي مثل آدم ونوح و ادریس وشیث وموسی وعیسی علیهم السلام، او داسي رسولان مي هم استولي دي چي ما یې تاته قصې او احوال نه دي بیان کړي.

پوه سه: چي عامل د نصب د "رسلاً" ارسلنا دی چي له اوحینا السابق څخه وفهمېدی، له ابو ذر غفاري ﷺ څخه روایت دی چي ما و علیه الصلوة والسلام ته وویل یا رسول الله "ای الانبیاء کان اول قام آدم" ما ورته وویل چي آدم نبي و، علیه الصلوة والسلام راته وویل هو! نبي و چي وحي ورته راتلې، بیا ما ورته وویل "یارسول الله کم المرسلون منهم قال ثلثمائة وبضعة عشر جماً غفیراً" وعن ابي امامة ﷺ قال قلت یا رسول الله کم وفائدة الانبیاء" څو دی پوره حساب د انبیاؤ؟ علیه الصلوة والسلام وویل "مائة الف واربعة وعشرون الفاً الرسل من ذالک الجم ثلث مائة وخمسة عشرجما غفیراً" رواه احمد وابن ابي حاتم، وفي روایة ثلث مائة واربعة عشر، وفي روایة ثلث عشر وهو المشهور.

درویش وايي: چي ددې لپاره چي سړی پر انبیاء علیهم السلام ایمان راوړي پېژندل د نبي بعینه یعني باسمه وحاله شرط نه ده د ایمان د صحت لپاره، بلکې د ایمان د صحت شرط دادی ان یؤمن بهم جمعیاً من کانوا وکم کانوا حیث کانوا

مسئله: د ټولو علماؤ د عقائدو او د علوم عقلیه وو پر دې اتفاق دی چي د نبي او د رسول تر منځ عموم و خصوص مطلق دی، او نبي هغه رجل دی چي خدای راستولی وي لپاره د تعلیم د اصولو او احکامو د دین که نوی کتاب یا شریعت ورسره وي او که نه، او رسول هغه څوک دی چي یا یې فقط کتاب متجدد وي یا یې دین متجدد وي، نو نبي عام او رسول خاص دی، او بعض علماء وايي چي رسول عام دی تر نبي یعني که انسان وي او که ملکه او نبي خاص دی په انسان پوري.

درویش وايي: چي دا مذهب له احادیث مذکوره وو څخه مخالف دی کما لایخفی.

درویش وايي: چي صاحب د روح البیان د نبي او د رسول تر منځ یو عجیب او غریب فرق کړی دی، دی وايي "الرسل هم الذین اوحی الیهم بجبرئیل والانبیاء هم الذین لم یوح الیهم بجبرئیل وانما اوحی الیهم بملک آخر او برویاء في المنام او بشئ آخر من الهام انتهی.

مسئله: په ایمان کي د انبیاء علیهم السلام کي دي څوک تعین د عدد نه کوي مثلاً داسي ووايي چي زما ایمان دی پر یو لک او څلورویشت زره انبیاؤ، بلکې داسي دي وايي چي زما ایمان دی پر ټولو انبیاؤ علیهم السلام هر څو چي دي، وذالک لاختلاف الروایات في عدد جمیع الانبیاء علیهم السلام، نو که څوک تعین د عدد وکړي، نو که د انبیاؤ تر عدد لوړ وايي نو غیر انبیاء یې په انبیاء کي شامل کړه، او که کښته عدد ذکر کړي نو بعض انبیاء یې له ایمان څخه خارج کړه، نو اسلم طریقه په ایمان د انبیاؤ کي دادی چي تفویض د عدد دي وخدای جل جلاله ته وکړي او داسي دي ووايي چي زما ایمان دی پر ټولو انبیاؤ علیهم السلام باندي، فلا یلزم علیه شئ من الزیادة والنقصان في ایمان الانبیاء کما یتوهم ذالک عند تعیین العدد المخصوص فاحفظ هذه النکتة.

وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوْسٰى تَكْلِيْمًا ﴿١٦٤﴾

پوه سه: چي اقصى و اعلى مراتب الوحي هو الكلام الالهي مع النبي بدون وساطة الملک، لکه د موسى علیه السلام سره چي خدای پاک خبري وکړې بدون وساطة الملک پر کوه طور باندي وهذا هو المراد في هذه الآية او په لویه ډله کي د انبیاؤ عليهم السلام و محمد ﷺ ته خدای پاک دا شرافت ورکړی دی چي فوق سبع سموات خدای خبري بدون وساطة الملک ورسره کړي دي، قال السعدي الشيرازي قدس سره، في بيان معراج النبي العربي ﷺ.

چنان گرم در تیه قربت براند که در سدره جبرئیل ازوباز ماند
بدو گفت سالار بیت الحرام که ای حامل وحي برتر خرام
بگفتا فراتر مجالم نماند بماندم که نیروی بالم نماند
اگر یک سری موی برتر پرم فروغ تجلی بسوزد پرم

درويش وايي: چي په هغو آيتو کي چي په معراج کي د رسول ﷺ راغلي دي داسي مشافهةً او بلاواسطة الملک اشاره بلکې تصریح سوې ده، ثم دنی فتدلی، بیا علیه الصلوة والسلام نژدې و خدای ﷻ ته یعني په قرب رتبې سره لابالقرب المکاني فتدل او ډېر نژدې سو "فكان قاب قوسين اوادنى" نو سو علیه الصلوة والسلام یعني قرب د علیه الصلوة والسلام د خدای ﷻ سره په اندازه د دوو کمانو بلکې تر هغه لاکم نژدې سو "فاوحى الى عبده مااوحى" نو خدای ﷻ وحي وکړې و خپل بنده محمد ﷺ ته هغه څه چي وحي ورته وکړي.

درويش وايي: چي ما اوحی یې په ما ابهامي سره راوړی یعني تعیین د ما اوحی یې ونه کړی له دې سببه چي علیه الصلوة والسلام ته په لیلة المعراج کي درې قسمه وحي وسوې یو داقسم وحي وې چي علیه الصلوة والسلام یې مامور کړی په تبلیغ و ټول امت ته لکه پنځوس لمونځونه په شبانه روز کي او اووه واره غسل له جنابت څخه چي هغه بیا په کومک د موسی علیه السلام لمونځونه پر پنځه ودرېدل او غسل د جنابت پر یوه وار، او بل دا قسم وحي وې چي ستا خوښه ده کي ثوک اهل و نو ورښیه یې که یې نه ورښیه، چي اول قسم ظاهر د شریعت دی چي

عليه الصلوة والسلام يې وټولو ته تعليم کړی دی، او دويم قسم وحي د قائق د علم تصوف دي چي بعض افراد ذ صحابه کرامو ﷺ په مشرفه سوي لکه د علم طريقت د حقيقي راه نمايانو څلور طريقو په اذهانو کي محفوظ دي او نور ودې دوهم قسم ته ابو هريره ﷺ په داسي الفاظو اشاره کړې ده حفظت من رسول الله ﷺ وعائين من العلم اما احدهما فبثثته فيكم" يو وعا خو ما په تاسي کي نشر کړی دی يعني علم الحلال والحرام وعلم صلوة وغيرها، واما الآخر فلو بثثته لقطع هذا البلعوم" او هغه بل که زه نشر کړم زما سره غاړه به را پرې کړل سي.

درويش وايي: چي شايد په دوهم وعاء کي عليه الصلوة والسلام وده ته نومان د امراء الجور او احوال ددوی ورښولي وه لکه يزيد بن معاويه، عبدالملک بن مروان حجاج بن يوسف وغيرهم چي بعض له هغو څخه چي ابو هريره ﷺ دا خبره کول پر سر قدرت وه، لکن ابو هريره ﷺ اشارةً داسي ويل اغوذ بالله من راس ثلثين سنة ومن امارة الغلمان.

درويش وايي: چي هذا حاصل ما في البخاري وغيره من المواضع المتفرقة، او دريم قسم يې داسي وحي ورته کړي چي هيڅ چاته به يې نه ورښيه، ولي چي قابليت د زدکړي په هيڅ چا کي په دنيا کي نسته البته په ورځ د قيامت به هغه علوم کشف سي، حاصل د کلام دادی چي عليه الصلوة والسلام ټوله فضائل د ټولو انبياؤ عليهم السلام ورکړه سوي وه مع مزيد فضل عليه الصلوة والسلام.

آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری

رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ۚ

رسولان وه چي زيري کونکي وه و اهل الايمان والعمل الصالح ته په جنت او زلفی الی الله او بيرونکي وه اهل الکفر والعصيان په دوږخ سره، تاچي نه سي پيدا خلکو لره يعني په ورځ د قيامت عند تعذيبهم پر خدای ﷻ باندي يو حجت يعني عذر تر ارسال د رسولانو وروسته يعني عذر به يې قطع سي.

پوه سه: چي "رسلاً" يا منصوب دی علی المدح کمامر او يا ارسلنا ورسره مقدر دی.

پوه سه: چي "لئلا" متعلق دی په ارسلنا محذوف پوري او يا په مبشرين او

منذرين پوري، او دا علت دی د ارسال او د بشارت او انذار لپاره.

پوه سه: چي "حجة" د كان اسم دی او خبر يې یا "للناس" دی او "على الله" يې يا حال او يا خبر دی، او "للناس" يې حال دی هغه حجت ددوی به دا وای که بې ارسال د رسول ودوی ته په سبب د علم ازلي د خدای عذاب ورکړه کېدای ربنا لولآ ارسلت الينا رسولاً فنتبعه.

سوال: دا د دوی خبره خو عذر دی، نو حجت يې ولي وباله او سره ددې چي پر خدای ﷻ حجت ويل محال دی هيڅ چا لره په هيڅ فعل کي په افعالو کي د خدای ﷻ لانه يفعل مايشاء؟

ځواب: هو! خدای پاک چي معذرت ته حجت ووايه تنبيه يې پر دې وکړه چي معذرت په قبول کي په نېز د کريم ورحيم بادار لکه حجت قاطعه دی چي رد يې نه کوي په مقتضی د کرم خپل، بغوي رحمه الله وايي چي په دې آيت کي دليل قاطع پر دې دی چي الله تعالی خلګو ته عذاب دمخه تر بعثت د رسولانو نه ورکوي كما قال الله وماكنا معذبين حتى نبعث رسولاً، او حنيفيان وايي چي خدای ﷻ عذاب نه ورکوي پر ترک د ماموراتو او نه پر فعل د منهياتو الا بعد بعثة الرسل او هرچه وجود د صانع العالم او د توحيد د هغه پر ارسال الرسل موقوف نه دی للدلائل القطعية العقلية في الانفس والافاق على ذالک، او عقل د هغه په معرفت کي كافي دی، نو بناءً عليه که يو سړی په شواهقو د بعض جبالو وي چي هيڅ په ارسال الرسول خبر نه وي او عقيده د عدم وجود الصانع وکړي يا عقيده د شرک وکړي هغه په ورځ د قيامت معذب في النار ابداً، ولهذا قيل در تحفه نصائح

گر انبياء هم نه آمدي نی شرع بودی درجهان
واجب شدی بر مؤمنان ايمان بخالق مقتدر

درويش وايي: چي يو حديث طويل چي يوه جمله يې ددې مقام سره برابره ده مظهري د مغيره بن شعبه رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي يو وخت سعد بن عبادة رضي الله عنه وويل که زه ووينم د مايني سره يو سړی يعني په زنا سره زه به يې په توره ووهم غير مصفح يعني په پڅه خوا نه بلکي په تېره خوا، نو دا خبره و عليه

الصلوة والسلام ته چا وروسول، نو علیه الصلوة والسلام وویل چي تاسي تعجب کوئ و غیرت ته د سعد والله لانا اغیر منه والله اغیر مني" او له جهته د غیرت د خدای جَلَّ جَلَالُهُ حرام گرځولی دی فواحش یعني زناوي ماظهر منها وما بطن ولا احد احب اليه العذر من الله، ومن اجل ذالک بعث المنذرين والمبشرين.

درویش وایي: چي دغه ټوټه د حدیث د مانحن فیه سره برابره ده ولا احد احب اليه المدحة من الله تعالی ومن اجل ذالک حمد الله نفسه في القرآن یعني في عدة مواضع" او خدای جَلَّ جَلَالُهُ وعده د جنت کړې ده د خپل حامد سره، رواه البخاري وغیره.

وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

او دی خدای جَلَّ جَلَالُهُ غالبه پر هر شي چي اراده ورته وکړي لا یمنعه شئ ولا معقب لحکمه" او حکمت لري چي و هر نبي ته یې د حال د مبعوث اليهم معجزه ورکړې ده مثلاً په زمانه کي د فرعون ساحران او جادو گران ډېر وه، نو موسی عَلَيْهِ السَّلَامُ ته یې ورته معجزه ورکړه چي عصاه وه او دی یې په هغه ماهرانه کار کي د فرعونیانو چي سحر و غالب وگرځاوه کمامر تفصیله، او په زمانه کي د حضرت عیسی عَلَيْهِ السَّلَامُ د طبابت او د قسم قسم مرضو د علاجو چرچه وه، خدای جَلَّ جَلَالُهُ وعیسی عَلَيْهِ السَّلَامُ ته معجزه د ابراء الاکمه یعني مور زاده ړوند والابرص او احیاء الموتی معجزه ورکړه چي دا کارونه د طبابت د وسیع دائرې د طبابت چي په هغه زمانه کي وه غیر ممکن ثابت سوه، او د علیه الصلوة والسلام په زمانه کي فخر د عربو او یو پر بل بالا دستي په فصاحت او بلاغت سره وه کما یشهد علیه حال المعلقات السبع علی جدار الکعبة نو خدای د فصاحت او بلاغت څخه مالامال قرآن معجز ورکړی چي فصحاء د عدنان بلغاء د قحطان له دې کوچني سورت له مقابلې څخه پاته راغله او اظهار د عجز خو یې نه کاوه ولي چي ددوی لپاره د لېري کولو د خجالت، او بل دا چي باید ایمان راوړي، نو د عجز د شرم دفع یې په دې وکړه، انهم سحروا تسحیراً، او په عین حال کي معجزه د رسول مقبول ﷺ چي قرآن کریم و پر معجزات عالیاتو د نورو انبیاؤ علیهم السلام عالي سوه، ولي چي دا معجزه قرآنیه کر الازمان ومر الدهور پاته ده الی یوم القیامة او اعلان د قرآن

عظيم اوس هم پر ځای پاته دی اعني ان كنتم في ريب مما نزلنا آه، او معجزات د نورو انبياؤ محصور پر زمانه د حيوة ددوی وې اوس يې صرف حكايت پاته دی چې د منكر مقابله په کېږي كه څه هم څه مؤمنان يې مني په سبب د حكايت د قرآن عظيم الشان له هغو معجزاتو څخه، وبالجملة عنايات د خدای ﷻ پر عليه الصلوة والسلام تر حد د حساب دېر دي، منها سلسه د انبياء عليهم السلام پر ده خدای ختمه کړه او نوی نبوت يې تر ابده پوري بند کړی، ومنها جعله خير البشر آدم ومن دونه، ومنها جعل امت الاجابة او امة دعوته اكثر من جميع امم سائر الانبياء عليهم السلام، ومنها جنتيان د امت د عليه الصلوة والسلام دوه ثلث د امتيانو جنتيانو د ټولو امتو دی كما جاء في الاحاديث المباركة حتى په ورځ د قيامت به يو سل وشل صف د جنيانو وي ولايعلم تعداد اشخاص الصف الواحد الا الله، په دې كې به اتيا صفه امت محمدي وي او شلو ښت صفه به د نورو ټولو امتو جنيان وي، ومنها مقام محمود شفاعت كبرى به د عليه الصلوة والسلام او هغه وخت چې هر نبي به د نفسي نفسي آواز بلندوي آنحضرت ﷺ به د امتي امتي نارې وهي، ومنها شرف المعراج كمامر آنفاً.

درويش وايي: چې لايمكن الثناء كما كان حقه،،،، بعد از خدا بزرگ توی قصه مختصر، وايضا قيل بطريق الكناية

آفاگرديده اَم مهرتابان وزيده ام بسيارخوبان ديده ام اماتوچيزی ديگری

په اخير كې مناجات دي د درويش وايي اقتباساً من مناجات حسن رحمة الله عليه.

الهي يا الهي يا الهي ندارم جز اميدت تكيه گاهی
زكن موجود كردی كل عالم مرا از زنب خود كن عذر خواهی
ندارم تو شه راه قيامت بجز شرمنده گی وروه سياهی
ندارم طاعت مقبول درگاه بجز اشك ندامت آه آهی

وقت ظهر ۲۵ رمضان المبارك سنه ۱۴۲۷ ه ق.

پوه سه: چې محمد بن اسحاق او ابن جرير له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چې يو جماعت د يهودانو و عليه الصلوة والسلام ته راغله، نو عليه الصلوة

والسلام ودوی ته وویل چي قسم په خدای دی چي تاسي پوهېږئ چي زه رسول د خدای ﷻ یم؟ دوی ورته وویل مانعلم ذالک موږ ستا پر نبوت هیڅ علم نه لرو، او بغوي رحمه الله وايي چي رئيسان د کفارو د مکې و علیه الصلوة والسلام ته راغله نو دوی وویل چي موږ ستا پر نبوت هیڅ علم نه لرو، او بغوي رحمه الله وايي چي رئيسان د کفارو د مکې و علیه الصلوة والسلام ته راغله نو دوی وویل چي موږ ستا په باره کي له یهودانو څخه د مدینې پوښتنه کړې ده او ستا د نعت او بیان پوښتنه مو کړې ده چي ستاسي په تورات کي سته او که نه؟ هغو موږ ته وویل چي موږ دی هیڅ نه پیژنو او نه زموږ په کتاب تورات کي سته فانزل الله تعالی.

لٰكِنِ اللّٰهُ يَشۡهَدُ بِمَآ أَنۡزَلَ إِلَيۡكَ أَنۡزَلَهٗ بِعِلۡمِهٖۚ

یعني یهودان که شاهدي نه ورکوي ستا په نبوت سره لکن خدای شاهدي ورکوي ستا په نبوت سره د ما انزل الیک، یعني هغه ستا په نبوت سره شاهدي یعني القرآن المعجز بالنظم والمعنی، چي نازل کړی دی متلبساً بعلمه الخاص، وهو العلم بالمغیبات الماضیة والمستقبلة والعلم بتالیف القرآن بحیث یعجز عن الاتیان بمثل اقصر سورة الثقلان ای الانس والجن، او یا مراد علم د خدای په هغه چا سره چي هغه اهل د نبوت وي او اهل د نزول د کتاب معجز او په هغه کي استعداد د تحمل د مشاق د نبوت وي او علم د خدای ﷻ دی په هغه شیانو سره خلګ حاجت ورته لري په اصلاح کي د معاش دنیوي او د معاد اخروي.

وَالۡمَلٰٓئِكَةُ يَشۡهَدُوۡنَؕ

او ملکي هم شاهدي اداء کوي په صحت سره د نبوت ستا، ولي چي ملائکه ستا سره کومک کوي په جنګو کي د کفارو سره کما حضروا في غزوة بدر، نو که ته صادق په دعوی کي د نبوت نه وای نو ملکو ستاسره په جنګو کي کومک نه کاوی، ومسلمه کذاب چي مدعي د نبوت و بالکذب او یا اسود عنسي چي هغه هم مدعي د نبوت و بالکذب ولي یې کومک نه کاوه، ولي ملکي هر کار چي کوي په امر د خدای ﷻ یې کوي قال الله تعالی في شانهم وهم بامره یعلمون.

وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ﴿١٦٦﴾

او کافي دی خدای ﷻ من حیث الشهادة له شهادت څخه د غیره ولي چي خدای ستا د صحت نبوت لپاره حجج قائم کړی دی، او معجزات باهره یې تاته درکړي دي.

اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَصَدُّوْا عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوْا ضَلٰلًا بَعِيْدًا ﴿١٦٧﴾

په تحقیق هغه کسان چي کافران دي هم منع کوي له لاري څخه د خدای ﷻ چي دین د اسلام دی او اتباع د علیه الصلوة والسلام ده چي په اوله مرتبه کي کفار د مکې وه چي دوی به وخلګو ته ویل اتاتون السحر وانتم تبصرون، او په دوهمه مرتبه یهودان د مدینې وه چي نعوت د علیه الصلوة والسلام چي په تورات کي وه دوی پټ کړه او د علیه الصلوة والسلام له متابعت او ایمان څخه به یې خپل اتباع منعه کوله چي دا یعني علیه الصلوة والسلام هغه نبي موعود في التورات نه دی، نو دا کسان ګمراهان دي له لاري څخه د حق په لویه ګمراهي سره چي هم په خپله ګمراهان وه او هم بې نور خلق ګمراه کوله.

اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَظَلَمُوْا

یعني هغه کسان چي په خدای سره کفر وکړي او په رسولانو د خدای چي خدای ته شریک ووایي یا ولد او ابن ورته وایي لکه نصاری چي وایي عیسی ابن الله دی او یا یهود وایي چي عزیر ابن الله دی، یا مجوس وایي چي ملائکه بنات الله دي، او رسولان سحرګران بولي الی غیر ذالک، او دوی ظلم وکړی پر محمد ﷺ بانکار نبوته بعد العلم بمعجزاته وبعد العلم بنبوته في التوراة، او یا مراد دادی چي ظلم کوي پر خلګو چي د حق له لاري یې منع کوي لکه مشرکین د مکې او یهودان د مدینې او د شاوخوا.

لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيْقًا ﴿١٦٨﴾

نه دی خدای ﷻ چي بخښنه دي وکړي ودوی ته مادامو علی ذالک الحال، او نه دوی ته لار ښیي په آخرت.

إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

مګر نه لار د دوږخ ورښيي، همېشه به وي دوی په دوږخ کي.

سوال: په وخت کي د دخول د جهنم خلود نسته ولي چي خلود مکث دی په دوږخ کي تر ډېرو زمانو پوري؟

ځواب: په علم نحو کي داسي حال ته حال مقدره وايي، والمعنى مقدرين الخلود فيها وقت الدخول.

وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

او دی ادخال و جنهم ته پر خدای ﷻ اسانه، ولي خدای چي يو کار کوي هيڅ مشکل په مخه نه ورځي.

پوښتنه: دروازه د توبې خو هر کافر ته خلاصه وه او د ايمان راوړلو لاره ډېره فراخه ده، نو څرنګه خدای عظمت رحمت، د مغفرت او د جنت لار پر دوی بنده کړه؟

ځواب: دا آيت په حق کي د هغو کسانو دی چي په علم ازلي خدای ﷻ ته دا معلومه وه چي دا کسان پر کفر باندي مري والله اعلم بمراده في کتابه.

پوه سه: چي په حديث شريف کي راغلي دي "يخرج من النار من كان في قلبه ذرة من الايمان.

فائده: شقيق بلخي قدس سره چي به وعظ ختم کړی، نو به يې داسي ويل چي زما له مجلس څخه د وعظ درې قسمه خلګ ولاړېږي (١) کافر محض (٢)ومنافق خالص (٣)ومؤمن محض، ولي چي زه خو تفسير د قرآن پاک کوم او زه خبري کوم د خدای ﷻ او د هغه د رسول ﷺ له خوا نو که څوک زما تصديق ونه کړي هغه کافر محض دی، او که يې په زړه کي شبه ورپيدا سي زما په خبرو کي هغه منافق محض دی، او يو سړي ته چي ګناه کاره وي په زړه کي پښېماني پر ګناه وروګرځي او د آئينده لپاره ټينګ قصد وکړي چي زه بيا دا کار نه کوم نو هغه مؤمن مخلص دی.

وعظ: پوه سه! چي اول علم ته ضرورت دی او دوهم و عمل ته، ولي چي عمل د

علم ميوه ده ځکه ويل سوي دي چي عالم بې عمله لکه درخته بې مېوې، په صحيح حديث کي راغلي دي چي يو چا د عليه الصلوة والسلام څخه پوښتنه وکړه چي علم څه شی دی عليه الصلوة والسلام ورته وويل دليل العمل، بيا چا پوښتنه ځني وکړه فما العقل، قال ﷺ قائد الخير، بيا چا پوښتنه ځني وکړه فما الهوی قال مرکب المعاصي، بيا چا ورته وويل فما المال قال رداء المتکبرين، بيا چا ورته وويل فما الحيوة الدنيا، قال سوق الآخرة د آخرت يو بازار دی څوک گټي په دې بازار کي د آخرت لپاره کوي او څوک تاوانونه د آخرت پکښي کوي کما هو شان الاسواق. بيت

ومن مذهبي حب العمر الطويل لاجل الاجر الجزيل في الآخرة، وللناس فيما يعشقون مذاهب.

درويش وايي: چي ما پر ځان لازم گڼلی دی ختم تفسير د قرآن، دا تمنا به مي باقي وي تر تفسير د اخير د قرآن عزيز.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدۡ جَآءَكُمُ ٱلرَّسُولُ بِٱلۡحَقِّ مِن رَّبِّكُمۡ فَـَٔامِنُواْ خَيۡرٗا لَّكُمۡۚ

اې خلگو خطاب عام دی للعرب والعجم په تحقيق تاسي ته راغلی رسول محمد ﷺ متلبس په حق سره ای بالقرآن ودين الاسلام له جنابه څخه د خدای ﷻ نو ايمان راوړئ پر ده باندي.

پوه سه: چي بعض مفسرين وايي چي "خيرالکم" مفعول مطلق دی د "آمنوا" په حذف د موصوف ای ايماناً خيرلکم، او بعض وايي چي مفعول به د فعل محذوف دی ای ايتوا امراً خيراً لکم مما انتم عليه من الکفر، او بغوي رحمة الله عليه وايي چي تقدير يې داسي دی کان الايمان خيراً لکم، او بصريون له دې تقدير څخه انکار کوي، دوی وايي چي "کان" سره له اسمه نه سي حذف کېدای الا فيما لابد منه، مظهري رحمة الله عليه چي ددې سوال جواب ورکړی دی چي حذف د کان سره د اسمه روا دی کمافي قولهم الناس مجزيون باعمالهم ان خيراً فخيراً ای ان کان عمله خيراً کان جزائه خيراً ففي الشرط والجزاء حذف کان مع اسمه.

درويش وايي: چي دا ځواب صحيح نه دی ولي چي دا محاوره خو ځای د

ضرورت ده، او بصريانو ځای د ضرورت مستثنی کړی دی بقولهم الا فيما لابد منه فافهم.

وَإِن تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

او که تاسي کفر وکړئ پس خدای ﷻ لره دي ملکاً وخلقاً ټول هغه شيان چي په اسمانو کي دي من الملائکة والکواکب والشمس والقمر وغير ذالک او هغه څه چي په مځکه کي دي من الانس والجن والحيوانات والنباتات والخزائن وغير ذالک او دی خدای خبر په هر شي چي يو له هغو څخه ايمان دی د من يؤمن او کفر دی د من يکفر، حکيم دی چي مؤمن او کافر يې په جزاء کي نه دي سره برابر کړي لانه خلاف مقتضی حکمته تعالی.

پوه سه: چي "وان تکفروا" دديْ شرط جزاء محذوفه ده او هغه وروسته دليل د جزاء په منځ کي ولاړی دی والتقدير وان تکفروا فالله غني عنکم يعني لا يتضرر بکفرکم کما لا ينتفع بايمانکم، ولي چي نفع د ايمان او ضرر د کفر راجع وتاسي ته.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ

پوه سه: چي "غلو" تجاوز دی تر وسط حال تر منځ د افراط او تفريط خواه افراط خواه تفريط ته وي، نو مخاطب په ديْ آيت کي يهود او نصاری دواړه دي، ولي چي يهودانو په شان کي د عيسی علیه السلام د تفريط لار خپل مذهب وګرځاوه چي يوې خوا ته خو يې دده تکذيب په نبوت سره وکړی او له بلې خوا يې دده مور مريمه مهتمه په زناء کړه او نصاری وو افراط په حق کي د عيسی علیه السلام خپل مذهب وګرځاوه علی اختلاف آرائهم، چي يعقوبيه وايي چي عيسی هو الله او نسطوريه وايي چي عيسی ابن الله دی، او مرقوميه وايي چي ثالث ثلثه دی يعني يو اصل خدای دی او بل عيسی دی او بله دده مور مريمه ده، والحال المتوسط وهو الحق ان غيسی عبدالله ورسوله کما هو عقيدة المؤمنين.

وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۚ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ

او تاسي مه واياست پر خدای ﷻ مګر نه حق چي خدای له شريک څخه او له

ماينې څخه او له ولد څخه او له جسد څخه له ټولو څخه پاک دی.

پوه سه: چي المسيح مبتداء ده او عيسى بن مريم عطف بيان دی او رسول الله خبر د مبتداء دی، يعني داسي نه ده لکه نصارئ چي وايي چي دی د خدای زوی دی او نه داسي ده لکه يهود چي وايي چي عيسى کذاب دی په دعوه کي د رسالت بل هو رسول الله "وكلمته" عطف دی پر "على رسول الله" باندي والمعنى هو اثر كلمة الله وهي كن فالمضاف محذوف.

پوښتنه: چي ټول انسانان خو اثر د کلمه کن دی على ماجرت به العادة الالهية نو د عيسى عليه السلام د تخصيص به څه وجه وي؟

ځواب: چونکه تکوين د نورو انسانانو په کلمه د کن وسائطو سره دی من الاب والجد وان علا والام وام الام ان علت لکن تکوين د عيسى عليه السلام چونکه بلا واسطة الاب دی نو ځکه يې عيسى کلمه وبلی فافهم.

أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ

چي وه يې رسول دا کلمه ومريمې ته او عيسى عليه السلام روح له خدای جل جلاله څخه دی.

پوه سه: چي "روح منه" عطف دی پر خبر چي رسول الله دی، والمعنى ذو روح بحذف المضاف صادر منه تعالى بخلقه كسائر الحيوانات فلا يمكن انيكون الهاً او خدای جل جلاله يې اسناد و ځان ته وکړی تشريفاً، وقيل سمى روحاً لانه كان يحي الموتى بالدعاء، او بعض وايي چي عيسى يې روح وباله له دې سببه چي روح نفخ ته وايي چي جبرائيل په قميصه کي د مريمي پوه کړه او دې حمل واخستى سمى النفخ روحاً لانه خرج من فم الروح وهو جبرئيل او اضافت يې وخدای ته وکړی لانه كان بامره تعالى من غير مادة او بعض وايي چي د روح معنى رحمت دی اى رحمة منه لمن اتبعه وامن به.

راويان د تاريخ د بادشاهان قديم د اسلام وايي چي هارون رشيد يو طبيب درلودی چي په مذهب نصارى و او ځوان و حسن الوجه جداً، او هارون رشيد ډېر حريص و پر ايمان دده او هر وخت به هارون دعوت د اسلام و هغه ته کاوه او هغه طبيب به منع ورته کول او هارون رشيد ډېر غټ غټ اميدونه ده ته ورکول که دی

ايمان راوړي. او هغه به منع كوله. يوه ورځ هارون و هغه ته وويل چي څه سبب دی چي څه سبب دی چي ايمان نه راوړې، طبيب نصراني ورته وويل چي ستاسي پر كتاب ما لره دليل پر دې ستنه چي عيسى جزء د خدای يعني ابن الله دی رشيد ورته كوم آيت دی په قرآن كي هغه ورته وويل دا قول د خدای "وكلمته القٰها الی مريم وروح منه" نو دا مطلب چي عيسى جزء د خدای دی ولي چي كلمه د من لپاره د تبعيضده، نو رشيد ډېر زړه تنگ سو او علماء يې را جمع كړه نو داسي يو علام نه سو پيدا چي نصراني قانع كړي، حتى چي هارون الرشيد ته يو چا وويل چي يوه ډله د حاجانو د خراسان را راوانه ده چي په هغو كي عالم ستنه چي نوم يې علي بن الحسين واقدي دی او د مرو باشنده دی او هغه په علم القرآن لوی امام دی، نو هارون هغه عالم راوغوښتی او نصراني طبيب سره يې يو ځای كړی، نو غلام نصراني خپل سوال پر وكړی لكن و علامه مذكورته في الفور جواب په ذهن كي نه ورغلی، نو يې هارون رشيد ته وويل چي يا امير المؤمنين چي خدای ﷻ په ازلي علم كي خبر و چي دا خبيث زما څخه سوال كوي ستا په مجلس كي او زه په دې پوهېږم چي قرآن چي يو جامع كتاب دی حتماً ددغه سوال جواب پكښې دی، نو يې هارون رشيد ته وويل چي في الحال قناعت بخش جواب ددې خبيث زما په ذهن كي نسته لكن خدای ﷻ پر ما نذر لري چي زه به هيڅ شی ونه خورم او نه به شی وڅښم چي ددې سوال ځواب مي نه وي پيدا كړی ان شاء الله تعالى فدخل بيتاً مظلماً واغلق عليه الباب، او قرآن مبارك يې شروع كړی حتى چي دې آيت ته ورسېدی "وسخرلكم مافي السموات وما في الارض جميعا منه" فصاح باعلى صوته افتحوا الباب فقد وجدت الجواب، نو خلكو دروازه ورخلاصه كړه نو هغه طبيب نصراني و حضورته د هارون رشيد راوغوښتی او هغه آيت يې ورته تلاوت كړی او ورته وه يې ويل كه من تبعيضي جزئيت لره مستلزم وي، نو بايد مافي السموات ومافي الارض هم جزء او بعض د خدای ﷻ سي، نو طبيب نصراني قانع سو او اسلام يې راوړی او هارون رشيد ډېر خوشحاله سو، ولي چي هارون رشيد له ډېره وخته په انتظار و د خپل طبيب نصراني و اسلام ته، جامي رحمة الله عليه وايي

چه خوش باشد كه بعد از انتظاري بامید رسد امیداوری

او هارون رشيد علي بن الحسين په ښه ښه انعاماتو ونازاوه، او علي بن الحسين چي مرو يعني خپل وطن ته ولاړی، نو يو كتاب يې تصنيف كړی په نامه د النظائر في القرآن چي هغه داسي كتاب دی چي مثل نه لري، درويش وايي كه دا گټور كتاب د چا سره وي چاپ دې كړي ليعم نفعه.

فَآمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ۚ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ ۚ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ ۚ

تاسي ايمان راوړئ پر خدای باندي بانه واحد لاشريک ولاولد، او ايمان راوړئ پر ټولو رسولانو د خدای ﷻ ومنهم عيسى، او تاسي مه واياست چي الهه درې دي ای الله و عيسى ومريم، نهي سئ له تثليث څخه د خدايانو.

پوه سه: چي "ثلثة" د مبتداء محذوفي خبر دی ای الالهة ثلثة "خيراًلکم" منصوب ی په فعل مقدر سره ای اقصدوا و ائتوا شئ چي ستاسي لپاره خير دی تر دې تر تثليث الآلهه وهو التوحيد، او دا هم ممکنه ده چي خيراً دي مفعول مطلق د انتهوا په حذف د موصوف ای انتهوا انتهاءً خيرالكم.

اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ ۚ

انما كلمه د حصر ده او لفظ الله مبتداء دی او "اله" يې خبر دی او "واحد" يې صفت دی، د "واحد" معنا داده چي په خدای كي هيڅ نوع د تعدد نسته لاباعتبار الشركاء في وجوب الوجود وهي الاولهية ولا باعتبار المعبودية ولا باعتبار الاجزاء ولا باعتبار الولادة كما يقول المشركون والمجوس ان الملائكة بنات الله وامهاتهم بنات سرواة الجن نحكها الله فولدت منهن الملائكة، تعالى الله تعالى عن ذالک علواً كبيراً.

سُبْحٰنَهٗۤ اَنْ يَّكُوْنَ لَهٗ وَلَدٌ ۘ

والتقدير اسبحه سبحانا چي ده لره وي ولد اعم من انيكون عيسى كما يقوله طائفة من النصارى ان عيسى ابن الله اوالملائكة كما يقوله المجوس وبعض المشركين، ولي چي توالد تماثل غواړي بين الوالد المولود وهو تعالى لامثل له،

او بل ولد ددې لپاره دی چې والد فاني سي ولد به د هغه په ځای کي قائم وي وهو تعالی ازلي ابدي لافناء له ولازوال، له هم دې سببه ولد خدای لره د خپل ځان شتم بللی دی، عن ابي هريره رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تعالی كذ بني ابن آدم ولم يكن له ذالک وشتمني ولم يكن له ذالک اما تكذيبه ایای فقوله لن يعيدني كما بدئني وليس اول الخق باهون علي من اعادته واما شتمه ایای فقوله اتتخذ الله ولدا وانا الاحد الصمد الذي لم الد ولم اولد ولم يكن لي كفواً احد ، رواه البخاري.

ترجمة الحديث المذكور: له ابو هريره رضي الله عنه څخه روایت دی دی وایي چي رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل چي خدای جل جلاله ویلي دي چي زه درواغجن وبللم بني آدم یعني بعض بني آدم چي د بعث بعد الموت څخه منکر وي او نه و لائق د بني آدم سره تکذیب زما، او ماته یې ښکنځل وکړه بني آدم او ده لره ښایده ماته ښکنځل کول او هرڅه چي تکذیب د بني آدم دی ما لره هغه دادی چي ما بیرته نه سي ژوندی کولای یعني خدای لکه اول چي یې پیدا کړی یم، او اول خلق د بني آدم ماته اسانه و تر اعاده دده، او هرڅه چي ښکنځل د بني آدم و ماته هغه دا خبره دده ده یعني د بعض بني آدمانو مثلاً چي عیسی د خدای زوی بولي او یا ملکي د خدای لوڼي بولي، نو دده ښکنځل دادي و ماته چي دوی وایي اتخذ الله ولداً خدای ځان لره ولد گرځولی دی کمامر، او زه احد یم شریک نه لرم او صمد یم چاته حاجت هم نه لرم هغه ذات یم زه چي نه ماڅوک زیږولی دی او نه زه له چا څخه زیږېدلی یم او نسته مالره مثل هیڅ څوک، یعني نه په ذات کي او نه په صفاتو کي صدق الله وصدق رسوله.

لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۗ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾

او خدای جل جلاله لره دي ټوله هغه شیان چي په اسمانو کي دي من الملائکة او چي په مځکه کي دي من الاناسي وغیرهم یعني ټوله زما مخلوق او مملوک دي ولامناسبة بین الخالق والمخلوق والمالک والمملوک حتی یتصور الولاد بیني وبینهم، نو دا جمله د ماقیل تعلیل غوندي ده، او کافي دی خدای جل جلاله حافظ او مدبر لکل من سواه، نو چي داسي دی چي "من سواه" نو خدای له دې څخه مستثنی دی.

پوه سه: چي بغوي رحمة الله علیه وایي چي وفد نجران چي نصاری وه علیه الصلوة والسلام ته یي وویل چي ته ولي زمونږ پر صاحب یعني عیسی علیه السلام عیب وایي؟ علیه الصلوة والسلام ورته وویل ما کوم عیب ستاسي د صاحب ویلی دی، دوی ورته وویل چي ته نه وایي چي عیسی عبدالله ورسوله دی؟ علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي دا خو د عیسی پېغور نه دی چي دی عبدالله سي، یعني بلکې عبودیت شرف دی د عیسی هغه تاسي چي وایاست چي عیسی ابن الله دی هغه د عیسی سپکاوی دی او یا یې خدای بولي یا یې ثالث ثلثه بولئ فنزل هذه الآیة.

لَنْ يَّسْتَنْكِفَ الْمَسِيْحُ اَنْ يَّكُوْنَ عَبْدًا لِّلّٰهِ

استنکاف یعني تکبر نه کوي عیسی له دې څخه چي دی دي بنده د خدای وي ولي چي عبودیت د خدای جل جلاله خو شرف او کمال او فخر او عزت دی بلکې بندګان د خدای په بندګۍ فخر کوي، ولي چي اصل د ټولو کمالاتو د خدای تعالی بندګي ده، البته استنکاف او ذلت او بې شرفي په عبودیت کي د غیر د خدای ده چي هغه تاغونه دی ممکن دی ع زندګی بی بندګی شرمندګی.

درویش وایي: چي حقیقي بندګان د خدای جل جلاله دونه په دریاب کي د خدای جل جلاله غرق دي چي خلګ ګمان د مړه پري کوي، د ولي الله په باره کي چي د سکري بابا په نامه یادېږي داسي تاریخي صحیح قصه راغلې ده چي ده ته به په بعضې اوقاتو کي دونه دوام داره استغراق ورپېښې دی چي خلګو به د مړه خیال پر کاوه، حتی چي پر خوله بې یو ټوکر ورواچوی لکه د پښتنو په رواج کي چي د مړي زني ور تړي چي خوله یې خلاصه پاته نه سي، نو یوه ورځ چي خلګو یې پر خوله ټوکر ور اچولی دی دی بیداره سو یعني له بندګي بېهوشۍ څخه پر هوش سو، نو سکري بابا خپل دوستان او قریبان راوبلل او ورته وه یې ویل چي زه ماینې ته طلاق ورکوم او اولادونه هم پرېږدم هرڅه چي په کېږي، نو خلګو علت وپوښتی چي ولي داسي کوې سکري بابا ورته وویل چي زه په عالم ملکوت کي سره د نورو روحانو په مجلس کي د علیه الصلوة والسلام حاضروم او علیه الصلوة والسلام پر یوه زیبا کرسۍ ناست و، او ددې آیت تفصیل او تفضیل یې کاوه "والهکم اله واحد"

نو علیه الصلوة والسلام امر وکړی چي سکري بابا ته اجازه ورکړئ چي ماینه او اولاد به پسي ژاړي، نو له دې سببه زه له ماینې او اولادو څخه ځان بېغمه کوم چي بیا د داسي نوراني روحاني مجلسو په سبب د دوی ژړا ونه وځم، وروسته یې ماینې او اولادو ډېري زاری ورته وکړې چي بیا نه ژاړو.

پوښتنه: چي دا ولي الله ولي سکري بابا بولي؟ راوي وایي چي هر ځای چي په له ده څخه چا ګوړه یا قند یا بل خوږ شی غوښتی وای ده په هغه ځای کي ورکوله حتی چي دی په حمام کي و خلګو د امتحان لپاره ورږغ کړه چي سکري باب قند راکړه ده د حمام هغه سپینه ډبره په پښه ووهله هغه قند سوه.

درویش وایي: چي حکایات د اوس لا مذهبه ملایان پوچ او درواغ او پسخند په وهي، ولي په دوی کي په سبب د سوء عقائدو داسي وای چي خدای پاک ولي نه دی پیدا کړی لان مبني الولایة صحة العقیدة، یو لامذهب ملاته په یو مجلس کي د مناظره زموږ د اهل السنة او و دوی ته ما دا بیت د مثنوي ووایه.

اولیاء راهست قدرت از اله   تیر برجسته بگرداند زراه

له پخسنده یې ډېر وخندل.

وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُوْنَ ؕ

پوښتنه: چي دا عطف دی پر مسیح باندي، یعني نه استنکاف کوي ملائکه مقربون چي دوی دي عبیدا لله سي.

درویش وایي: چي دا عطف د ملائکة المقربون پر مسیح باندي ټولو مفسرینو تر بحث لاندي نیولی دی لویه برخه چي په بیان کي ددې اخستې ده علامه بغداد مصنف د روح المعاني په ډېرو ورقو بحث پکښي کړی دی لکن په مختصره توګه حاصل ده بحث دادی چي په دغه آیت سره دلیل ویلی دی هغه کسانو چي ملائکه تر بشر افضل بولي دوی وایي چي ولا الملائکة المقربون لپاره د ترقي دي مسیح و ملائکه وو ته او د ترقي قانون دادی چي له ادنی څخه و اعلی ته وي، نو مسیح ادنی دی تر ملائکة المقربون نو دی ووایي چي پر مسیح باندي قیاس دي ټوله

خواص البشر چي انبياء عليهم السلام دي، دوی وجه او دليل داوايې چي دا عطف د ترقي لپاره دی چي په عرف كي داسي ويل كيږي چي فلان لاستنكف من هذا ولا من هو اعلى منه، او داسي څوک نه وای لا يستنكف منه زيد ولاعبده.

والجواب: خدای پاک دا عطف د ترقي لپاره نه دی كړی من الادنی الى اعلى يعني لپاره د رفع د منزلت د ملائكة المقربون پر مسيح بلكې شايد دا به ځني وفهمېږي چي معبود د نصاری وو چي عيسى عليه السلام و افضل دی، ولي دده پر عابدينو يې اول رد وكړی او پر عابدينو د ملائكه وو يې وروسته رد وكړی، او بل ځواب دادی چي ترقي د ملائكه وو په اعتبار د ډېر والي تر مسيح نه په اعتبار د رتبې عندالله لكه په دې محاوره كي اصبح الامير لايخالفه الوزراء ولا الرعية، محقق بيضاوي وايي چي كه موږ ومنو چي عطف لپاره د ترقي او افضليت د ملكو دی پر عيسى عليه السلام باندي فغايته فضل المقربين من الملائكة وهم الكربيون الذين حول العرش او من هو اعلى منهم من الملائكة على المسيح من الانبياء وذالک لايستلزم فضل احد الجنسين على الاخر مطلقاً والنزاع فيه، او بعض افاضل وايي چي اظهره داده په دفع كي د دليل چي ترقي په نفي د استنكاف لانهم اولى بالاستنكاف لالفضلهم بمعنى كثرة الثواب لانهم لايرون فيما بينهم عباداً بخلاف البشر فان في نبي نوعهم كثرة العبودية وشيوع الرقية.

وَمَنْ يَّسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيْعًا ﴿۱۷۲﴾

او كه څوک استنكاف وكړي له عبادت څخه د خدای جل جلاله او طلب د كبر وكړي نو ژر دی چي خدای جل جلاله به يې حشر كړي په ورځ د قيامت وځان ته يعني جزاء به وركړي، استكبار تر استنكاف كم دی والله اعلم.

فَاَمَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَيُوَفِّيْهِمْ اُجُوْرَهُمْ وَيَزِيْدُهُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ

او هر چه هغه كسان دي چي ايمان يې راوړی دی يعني پر خدای په توحيد سره د جميع ماىناسب وجوب وجوده تعالى او پر ټولو رسولانو د خدای جل جلاله بلا تفريط وافراط في حقهم كالمسيح عليه السلام والملائكة والمؤمنين، خدای پاک به حسب

الموعود پوره ورکوي ثوابونه ددوی په دار الابرار په جنت کي حسب تفاوت درجاتهم او زياتوي به دوی ته فضله خپل من تضعيفات اعمالهم اضعافاً مضاعفة، والدرجات في مقام القرب اليه تعالى واعطاء رؤيته تعالى او داسي نعمتونه چي نه د چا سترگو ليدلي دي او نه د چا غوږو اورېدلي دي بالتفصيل اونه د چا پر زړه ورگرځېدلي دي کما ثبت في الاحاديث النبوية ﷺ.

وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

او هرچه هغه کسان دي چي استنکاف او استکبار يې کړی دی له حق او ايمانه ځخه لکه کفار د مکې او يهودان د مدينې وغيره من الكفرة الطاغين، هغه به خدای ﷻ په عذابوي په درناکه عذاب سره په دار البوار جهنم کي.

وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾

او دوی نه سي پيدا کولای ماسوی له خدايه دوست او کومک کونکی کما زعمت قريش مکة من ان الاصنام يشفعونا او اليهود ان ابائنا واجدادنا من الانبياء يخلصونا على ای عمل عملناه من الکفر والمعاصي.

پوه سه: چي د ولي او د نصير تر منځ عموم وخصوص من وجه گاهي د سړي قريب وي او کومک وسره وکړي او گاهي د سړي دوست او قريب وي مگر کومک يې له طاقته نه وي پوره او گاهي اجنبي سړی وي او د سړي سره په يو مصيبت کي کومک وکړي، خدای پاک دا ټولي ذرائع پر مستنکرينو بندي کړې.

حکايت عن حال الاستکبار: راوي وايي چي يو قاضي يوه ورځ وابي يزيد بسطامي قدس سره ته راغلی او ورته وه يې ويل چي زه هغه عمل لکه ته چي يې کوې او هغه علم لرم لکه ته چي يې لرې لکن په تاثير يې نه پوهېږم، بايزيد بسطامي رحمة الله عليه ورته وويل چي ته يوه اندازه جوز واخله په يوه کڅوړه کي يې په غاړه وځړوه او بيا په بازار کي نارې وهه چي هر چا چي زه پر مخ ووهلم يوه دانه جوز ورکوم تر هغو چي جوز خلاصېږي فاذا فعلت ذالک تجد التاثير، قاضي وويل استغفرالله، ابو يزيد ورته وويل قد اذنبت ذنباً آخر لاني اذکرلک مايخلصک

من کبر نفسک وانت تستغفر منه، قال السعدي شیرازي رحمة الله علیه

کسی را که پندار درسربود — مپندار هرگز کی حق بشنود
زعلمش ملال آید از وعظ تنگ — شقائق بباران نروید زسنگ

درویش وایي: چي چونکه نصارٰی پر ډېرو ملکو د مسلمانانو قابض دي او انجیل یې هم هغه ملکو کي چي دوی پر قابض دي ترجمه کړی دی، ددې مطلب دادی چي مسلمانان و مسیحت ته دعوت کړي ومع هذا د ډالرو دعوت هم وسره ملګری دی، نو زه غواړم چي ددوی اصل مذهب بیان کړم تاچي هر عاقل مسلمان په وپوهېږي نو دا بیان په طور دجمله معترضې درویش راوړی دی، علامه آلوسي بغدادي غفرله الباري ډېر محققانه مفصل جوابونه ددوی و اوصول ته ورکړي چي دوی په هغه سره و عیسی علیه السلام ته ابن الله ثابتوي او یا عین خدای جل جلاله یې بولي د آلوسي رحمة الله علیه د تفصیل نقل خو ډېر طویل دی چي په دې مختصر تفسیر کي یې د راوړلو امکانات ډېر کم دي لکن دا محاوره مالا یدرک کله لایترک کله، او په پارسي ژبه کي متل دی مشت نمونه خروار لهذا یو ډېر مختصر بیان چي علامه بغدادي په روح المعاني کي کړی دی درویش به یې ونقل ته وسپاري دی د خپل تفسیر په جزء السادس کي وایي چي د فقیر تفسیر اوس هم سادس دی په صفحه (۲۷) کي چي تاریخ پوهان او اصحاب النقل وایي چي اریوس چي یو ستر عالم له نصاری وو شخه و دده او د تابعینو عقیده داوه چي خدای یو دی شریک نه لري، او د مسیح عیسی علیه السلام هغه عقیده نه وه لکه د نورو نصاری و چي وه چي مسیح ابن الله دی بلکې دده عقیده دا وه چي دی رسول د خدای و او دا یې عقیده وه چي عیسی مخلوق دی هم په جسم او هم په روح سره، نو دا دده عقیده او مقاله چي نورو نصاری وو ته ورسیده نو علماؤ د نصاری وو ته یې خطونه نوشته کړه چي راسئ د اریوس سره خبري او مناظره وکړئ چي ده د نصاری وو د مذهب تخریب کړی دی، نو اریوس او نور ملایان سخت دریځه په ښار کي د بنقیه سره جمع سوه په نېز د هغه ملک د سلطان چي نوم یې قسطنطین و، نو مناظره شروع سوه په حضور کي د سلطان، نو اریوس د خپل مذهب په باره کي د مسیح پوره تشریح

وکړه، نو پر هغه باندي يو بل ملا رد وکړی د نصاری وو چي نوم يې اکصيدروس وچي د اسکندريه د ملايانو مشر و، او ده د اريوس عقيده ډېره غلطه وګڼل د سلطان مذکور په وړاندي، خير د مناظرې او بحث او ډېري لوړي لمبې پورته کړې بادشاه په تعجب کي ورته پاته سو له انتشار څخه د سوال او جواب او اختلاف ددوی، نو بادشاه امر وکړی و بطريق ته د اسکندريه چي تاسي پر يوه قول مرضی اتفاق سره وکړئ، نو ټولو ملايانو طوعاً وکرهاً پر دې اتفاق سره وکړی نو هغه يې نوشته کړی او د امانت نوم يې پر کښېښو چي نن اکثره نصاری د هغه امانت په نامه عقيده باندي دي، او توري و عبارت د امانت داوه، نؤمن بالله الواحد الاب صانع كل شئ ومالك كل شئ صانع مايرى ومالا يرى، وبالرب الواحد المسيح ابن الله تعالى الواحد بكر الخلائق كلها الذي ولد من ابيه قبل العوالم كلها وليس بمصنوع اله حق من اله حق من جوهر ابيه الذي بيده اتقنت العوالم كلها وخلق كل شئ الذي من اجلنا معاشر الناس ومن خلاصنا نزل من السماء وتجسد من روح القدس ومريم وصار انساناً وحبل به وولد من مريم البتول وصلب ايام فيلاطيس ودفن وقام في اليوم الثالث كما هو وصد الى السماء وحبس على يمين ابيه وهو مستعد للمجئ تارة اخرى للقضاء بين الاحياء والاموات ونؤمن بروح القدس الواحد روح الحق الذي خرج من ابيه انتهى الفاظ الامانة.

درويش وايي: چي ادنی عاقل چي په عربي پوهېږي ددې امانت عبارات ملاحظه کړئ دومره تناقضونه به پکښي ويني تر اندازه تېر او خدای ﷻ دي پر خاتمة المحققين مرجع اهل العراق و مفتي بغداد العلامة ابي الفضل شهاب الدين السيد محمود الالوسي چي په سنه ۱۲۷۰ھ ق وفات سوی دی ډېر تر حد تېر رحم وکړی چي ده پخپل تفسير په اوراقو ددې امانت نامه کړی دی او نور هم د نصاری وو د مذهب د نصاری وو لپاره يې تحقيق کړی دی فجزاه الله تعالى عنا وعن سائر المؤمنين خير الجزاء وطيب الله ثراه.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدۡ جَآءَكُم بُرۡهَٰنٞ مِّن رَّبِّكُمۡ وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكُمۡ نُورٗا مُّبِينٗا ﴿١٧٤﴾

اې خلګو په تحقيق تاسي ته راغلی دی حجت او دليل له جانبه څخه د

خدای ﷻ ستاسي چي هغه معجزات دلته دي پر صدق د نبي ﷺ په دعوه کي د نبوت، او یا مراد له برهان څخه خود ذات انور د علیه الصلوة والسلام دی چي د خدای ﷻ له خوا پر تاسي دلیل او شاهد دی پر تصدیق او تکذیب ستاسي، او موږ پر تاسي ښکاره کړی دی نور ښکاره چي مراد ځني قرآن کریم دی چي د ټولو امورو دینیه وو او د امور دنیویه د هدایت او لار ښود دی.

پوه سه: چي اطلاق د نور پر قرآن تشبیهاً دی یعني لکه په نور چي اشیاو محسوسه تمیز کېږي دغه رنګه په قرآن کریم د حق او د باطل تمییز کېږي.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِّنْهُ وَفَضْلٍ

پوه سه: چي "فا" لپاره د تفصیل د احوالو د خلګو او د جزاګانو ددوی وه هرچه هغه کسان دي ایمان یې راوړی دی پر خدای یعني پر وجود او وحدانیت د خدای او ځان یې ساتلی دی په خدای سره له متابعت څخه د نفس اماره او له خطاایستلو د شیطان، نو ژر دی چي خدای به یې داخل کړي په رحمت د خدای له خوا چي مراد ځني جنت دی چي ځای د رحمت دی.

پوه سه: چي تعبیر له جنت څخه یې په رحمت وکړی اشاره ودې ته ده چي دخول د جنت په فضل او رحم د خدای دی لا استحقاقاً ووجوباً علیه تعالی خلافاً للمعتزله دوی وایي چي ثواب د مطیع او عقاب د عاصي پر خدای واجب دی "وفضل" او احسان زائد پر هغه څه چي خدای ﷻ ددوی سره وعده کړې ده چي رؤیت او درجات د قرب دي.

وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾ يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ

او دوی ته به خدای ﷻ لار ووښیي ووصل ته خپل لار سمه، دوی یعني صحابه کرام طلب د فتوی کوي په میراث کي د کلاله، ته ورته ووایې چي خدای ﷻ فتوی درکوي تاسي ته په حق کي د کلاله.

پوه سه: چي "صراطا" مفعول ثاني دی د "یهدیهم" او "الیه" حال مقدم دی له "صراطاً" څخه.

پوه سه: چي کلاله مصدر دی په معنی د کلال وهو الضعف او چي له ستریا ځخه قوت ولاړ سي بیا نو کلاله استعاره سوه د هغه قرابت لپاره چي د والد او ولد نه وي ولي چي هغه قرابت نظر د قرابت د والد او ولد ضعیف دی وتطلق علی من لم یخلف ولداً ولا والداً والمراد هٰ المعنی الثاني، یعني هغه سړی چي مړسي او میراث وړونکی یې یو له والدینو ځخه نه وي او نه یې ځوک له اولاد ځخه میراث خوره وي، ددې آیت په شان نزول کي وایي چي جابر بن عبد الله ﷺ ناجوړی و نو علیه الصلوة والسلام پوښتني ته ورغلی، نو جابر ﷺ ورته وویل اني کلالة ای لایخلفني ولد ولا والدة فنزلت هذه الآیة.

إِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَّلَهُ أُخْتٌ

که چېري ځوک مړ سي هغه ولد نه درلودی او ده خور درلوده د مور او پلار دواړو ځخه، او لاب فقط مطلب دا چي یوازي لام به نه وي، ولي د هغې میراث خو سدس دی فقط.

پوه سه: چي "امرء" مرفوع دی په فعل محذوف سره چي تفسیر د وروسته "هلک" دی او "لیس له ولد" صفت دی د "امرء" او ولد عام دی که نر وي او که ښځه.

فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ

نو خور لري نیمی د ماترک المیت او باقي نیمی که مړي عصبه درلوده لکه اکا، د اکا زوی وغیره له عصبه وو ځخه، او که یې عصبه نه درلوده نو هغه نیمی هم خور دی بالرد کما تقرر في علم المیراث.

وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهَا وَلَدٌ

او نر او یعني ورور د خور میراث وړي چي دا مړه سي لکن ټوله مال که یې ورو سکنی له مور او پلاره و یا یې فقط له پلاره و که چېري خور لره نر یا ښځه ولد نه و.

پوه سه: چي اشتراط د عدم ولد خور لره ددې لپاره دی چي خور ټوله میراث د ورور نه وړي.

فائده: علماؤ اجماع پر دې کړې ده چي دا آیت په باره کي د میراث د اخوة